

PETŐCZ ANDRÁS
IDEGENNEK LENNI

Petőcz András

Idegennek lenni

(avagy háttérmagyarázat
és szubjektív tényezők)

(írások)

NAPKÚT KIADÓ
Budapest, 2013

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Irodalom és irodalom

© PETŐCZ ANDRÁS, 2013

© NAPHÚT KIADÓ, 2013

Csapatjátékosok

Franciaországban, 1891. november 10-én szinte senki nem tudja, ki az az Arthur Rimbaud, aki azon a napon a marseille-i Conception-kórházban súlyos szenvedések után meghalt. Száz évvel később viszont, halálának kerek évfordulóján, Párizsban és a francia nagyvárosokban óriásplakátokon és hirdetőtáblákon már látható egy 1872-ben készült rajz ember nagyságú lenyomata, az egykori szerető barát, Paul Verlaine, XIX. századi költő rajza, amelyen zsebre dugott kézzel, pipázva, hosszú hajjal, kalaposan egy feltűnően finom arcvonású, filigrán fiatalember néz távolra, valahova nagyon messzire.

A rajz Rimbaud-ról az elmúlt száz év talán legtöbb publikációt megérett irodalmi vonatkozású képzőművészeti alkotása.

Az évfordulón, Rimbaud halálának századik évfordulóján már-már a franciák, a franciaság jelképe lett ez a rajz, nem egyszerűen a francia irodalom vagy a költészet szimbóluma, hanem a francia gondolkodás, mentalitás jelképe is. Mert mára a francia kispolgár is fennen hirdeti a kötöttségektől és tabuktól mentes életet, szavakban legalábbis olyan nyira eggyé lett a szabadság a francia kultúrával, mint nemzeti totemállatuk, a gall kakas.

Persze, nem mindig volt ez így.

Françoise d'Eaubonne például, aki *Arthur Rimbaud szenvedélyes élete* címmel írt regényes biográfiát (újabb magyar kiadása: Palatinus Kiadó, 2000, fordította Csanák Dóra és Kiss Sándor), 1956-ban megjelent könyve utószavában érezhetően elégedetlen a Rimbaud-recepcióval, ezért érzi feladatának, hogy a kamasz költőt megszerettesse kora ifjúságával. Az ötvenes évek konzervatívnak ítélt légkörében a szerző úgy gondolja, meg kell értetnie olvasóival, mit is jelent az a tabuk és kötöttségek nélküli élet, az a kiteljesedés utáni csillapíthatatlan éhség, amely Rimbaud-t (szerinte) jellemzi. Ezért is írja, hogy „a mai ifjúság metsző és kimért, ellensége a romantikának és a különtségnek, nyugodt erővel teljes. Gyanús neki a szenvedély; ingerli, ami irracionális. Kifáradt volna? Nem hiszem, noha közönyös a nagy kérdések iránt, és

nem szívesen mélyed el az erkölcsi konfliktusokban”, majd hozzáteszi: „fáradozásom elnyerné jutalmát, ha könyvem felkeltene napjaink ifjúságában némi kíváncsiságot, kedvet, szeretetet, vagy akár gyűlöletet... ki iránt is? (...) Beszéljünk egyszerűen Rimbaud-ról, az emberről. Erről a, gondolom, örökké ifjú emberről, aki – ha olyan kort ér meg, mint Bernard Shaw – láthatta volna még a virágba borított tankokat vonulni »végig a felkelt Párizson«.,,

Nos, Françoise d'Eaubonne, a Rimbaud-életrajz írója az ötvenes évek második felében nyitott kapukat döngget ezzel az óhajával. Amerikában ekkor a beatköltők már pontosan tudják, ki az az Arthur Rimbaud, a változásokra szavazó beatniknek számára Rimbaud a költészetnek is, a szabadságnak is jelképe lesz. Tizenkét évvel könyve megjelenése után pedig Françoise d'Eaubonne ismét láthatott tankokat vonulni végig a felkelt Párizson. '68 ifjúsága ugyanis korántsem volt éppen kimértnek és hűvösnek mondható, és azt sem lehet állítani, hogy ez az ifjúság ellensége lett volna a romantikának vagy a különöségnek. Rimbaud az ötvenes évek második fele, a hatvanas évek ifjúságának példaképévé, emblematikus figurájává válik.

Milyen is volt az a Rimbaud, akinek életét regénnyé formálta Françoise d'Eaubonne? Pontosabb, ha úgy kérdezzük, hogy Françoise d'Eaubonne milyennek is láttatja Rimbaud-t. Milyennek ábrázolja azt a Rimbaud-t, akire Verlaine felfigyelt, aki miatt az akkor már ismert költő otthagya családját, feleségét? Még pontosabb, ha úgy kérdezzük, hogy miért pont Rimbaud lett Franciaországban és aztán világszerte is a par excellence költő.

Françoise d'Eaubonne könyve szerint Rimbaud szenvedélyes, mindennel elégedetlen, gyorsan égő, gyorsan lelkesülő, mindenféle konvenciót gyűlölő, igazi romantikus kamasz. Olyan, aki utálja a kötöttségeket. Aki ragaszkodik a szabadsághoz. Persze, ezek mind-mind nehezen értelmezhető fogalmak ma már. Mert mi is volt ez a szabadság? Milyen szabadságra vágyott a tinédzser Rimbaud? Elsősorban is függetlenségre vágyott. Családi kötöttségektől mentes életre. Arra, hogy azt csinálhasson, amit akar. Hogy akkor most ne mondhassa meg senki, főleg az anyja nem, hogy mit is csináljon. A szabadságvágy,

a kötöttségek nélküli élet utáni vágyakozás egy olyan kamaszos beilleszkedni képtelenséggel is együtt jár Rimbaud esetében, egy olyan felnőni nem akarással, egy olyan kompromisszumképtelenséggel, amely később a Verlaine-nel való kapcsolatának is komoly tehertétele lesz.

*

Rimbaud 1871-ben állít be Verlaine-hez, tizenhét éves, és nyugtalanságával, fiatalságával felborítja annak családi és magánéletét. Szenvédélyes kapcsolat kezdődik közöttük, amely utazásokkal, örök helykereséssel jár együtt.

Françoise d'Eaubonne, aki – ez könyve utószavából is kiderül – elsősorban is kora ifjúságának szánta regényét, mindezt úgy értelmezi, hogy Rimbaud valójában a látnok és a látó költő, aki éli a költészetet, mert élete kiteljesedésének lehetőségét a költészetben látja, és közben gyűlölettel rúgja fel a polgári konvenciókat, Verlaine-t kineveti, gyávnak és pipogyanak tartja, mert Verlaine újra és újra visszatér a feleségéhez, a családjához.

Rimbaud mindent ki akar próbálni, nem fogad el semmi megszkottat, semmiféle korlátot, emiatt nem csupán a kötöttségektől mentes élet jelképe lesz a beatkorszakban, hanem a szexuális szabadság megtestesítője is. A tabukat bontogató beat boldogan ismeri fel Rimbaud és Verlaine kapcsolatában önmagát, és kegyetlenül gúnyolja ki a féltékeny feleség és az aggódó anyja „siránkozásait”, természetesnek állítva be, hogy a primitívnek és szűk látókörűnek bélyegzett feleség és anyja percnként engedelmesen rohangál a civakodó szerelmesek után a XIX. század kezdetleges infrastruktúráját hasznosítva Párizsból Brüsszelbe, Londonba, ha épp Verlaine-nek hasfájása van vagy hasonló súlyos gondokkal küszködik.

Ilyen szempontból Verlaine is, Verlaine családja is veszített a Rimbaud-mítosszal.

Françoise d'Eaubonne regényes biográfiájában másokhoz hasonlóan kamasz zseniként mutatja be Rimbaud-t, és – ez a felfogás terjedt el a hatvanas évek óta – ráadásul olyan kamasz zseniként, akinek a költészetét mintegy rajta kívül álló okok miatt nem értékeli kellő

képpen a saját korában, ezért nem képes a költészettel sikert elérni, biztonságot és függetlenséget teremteni magának. Mindezt szakként Rimbaud az irodalommal, a számára oly fontos költészettel, és a pénz, az üzlet felé fordul, kereskedő és utazó lesz, vagyis a XIX. század kalandorainak és felfedezőinek nagyon is egyforma életét élvezve hasznosítja képességeit, elégti ki kalandvágyát, ilyen módon vezetve le nyugtalanságát is.

Mind a mai napig cáfolhatatlannak tűnő kép ez Rimbaud-ról, amely nagyon is tetszetősen oldja fel azt az ellentmondást, hogy hogyan is lehet valaki egy nonkonform életet hirdető, a kööttségek nélküli élet vágyáról verset író kamasz zseniből mások szolgálatában álló, mások gazdasági érdekeit példásan kiszolgáló fegyverkereskedő.

Mondhatjuk persze azt is, hogy romantikus könyv Françoise d'Eaubonne-é, amely biográfia majdhogynem a „művész vagy bűnöző” ismert alternatíváját állítja elénk.

Ugyanakkor a XX. század második felének az azt megelőző század romantikájában gyökerező szabadságkultusza Rimbaud kamaszkori, valóban nonkonform életét természetes módon színezi ki, szépíti meg. A valóság, és valamiképpen ez az olvasat is benne van Françoise d'Eaubonne regényében, valószínűleg sokkal prózaibb: Verlaine bele-szeret a nála jóval fiatalabb, lányos arcú és csinos Rimbaud-ba, „Rimbaud kisasszony”-ba, ahogy Verlaine barátai gúnyosan nevezték a kamasz zsenit, mert szüksége van Rimbaud-ra, tehetségére, vitalitására. Rimbaud-tól pedig nem teljesen idegen ezt a szerelmet kihasználni, egyrészt egzisztenciálisan, Verlaine-nek nem kevés gondot és anyagi nehézségeket okozva, másrészt a költői sikerek reményében. Minden-esetre Verlaine családja, barátai és pályatársai nem szerették és nem fogadták el Arthur Rimbaud-t.

A kérdés valójában sokkalta bonyolultabb. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt gondoljuk, és az említett biográfiából ez is kiderül, hogy Verlaine a Rimbaud életéhez nagyon hasonló, zaklatott, felfokozott életet élt, és hogy a családjától való örökös menekülése a megfelelő közösség keresését is jelentette, egy olyan közeg utáni vágyat, amely megfelelő kereteket ad irodalmi törekvései megvalósítá-

sához. Ilyen értelemben nem passzív elszennedője Verlaine a közös kalandoknak, hanem azok aktív kezdeményezője, aki nem egyszerűen a kamaszba, hanem elsősorban is a költő kamaszba szeret bele, felismerve, milyen sok hasonlóság van a saját költészete és a Rimbaud-é között. A közös gondolkodást, a csapattársak közötti szemléletbeli hasonlóságot fedezi fel Verlaine Rimbaud-ban, és ez lesz a számára elsősorban fontos. Tény, hogy Rimbaud, amikor tizenhét évesen megmutatja verseit Verlaine-nek, akkor nem egyszerűen egy kezdő fiatalember próbálkozásaival áll elő, amire Verlaine esetleg számíthatott, hanem olyan, Verlaine gondolkodásához hasonló, igen kiforrott költő műveivel, amely művekben Verlaine jó érzékkel fedezhette fel a vele egy csapatba tartozó zseniális pályatársat. Verlaine tehát először nem csupán a nonkonformizmust, a függetlenséget és kötetlenséget látja meg Rimbaud-ban, mindazt, amit napjainkban Rimbaud-val kapcsolatban hangsúlyozni szokás, hanem éppen a közös nyelvet, az irodalmi csapattárs lehetőségét, amire Verlaine-nek akkor egész egyszerűen szüksége volt.

Azt nem tudhatta Verlaine a megismerkedésük pillanatában, hogy Rimbaud nem igazán jó csapatjátékos.

Mint ahogy Verlaine nem tudta azt sem kezdetben, hogy Rimbaud saját függetlenségét még önérvényesítésénél is többre tartja, hogy nyugtalansága és az ezzel járó kompromisszumképtelensége Rimbaud-t akár az irodalommal is szembefordíthatja. Rimbaud ugyanis egyedül Verlaine-t fogadta el csapattársának, de Verlaine-t is csak addig a pillanatig, amíg meg nem értette, hogy kettőjük közül az idősebb a pszichikailag gyengébb, a bizonytalanabb, a kompromisszumkésebb. Rimbaud számára az irodalom magányos műfaj maradt, mert amikor felismerte, hogy még a számára oly fontos költészet is része egy irodalmi csapatjátéknak, hogy versei egy folyamat részét képezik, és hogy ez a csapatjáték mindennapi kompromisszumok sorozatává lehet, akkor magával az irodalommal is végképp szakított. Rimbaud valódi irodalmi elismertetése mindezt váratott magára olyan sokáig, ezért csak a halála után kezdtek vele némileg, és jóval később érdemben foglalkozni.

Hogy az irodalom – és általában a művészet – nem magányos műfaj, hanem sajátos csapatjáték, azt – többek között – Julia Hartwig *Apollinaire* című könyvéből is megtudhatjuk (újabb magyar kiadása szintén a Palatinusnál jelent meg tavaly, Fejér Irén fordításában). A könyv, amely műfajában hasonló Françoise d’Eaubonne-éhoz, színvonalában viszont jóval magasabb, háttérrel teljesebb, sokszínűbb, Guillaume Apollinaire, született Wilhelm Apollinaris de Kostrowitzky életét, pályáját, pályatársait, barátait, szerelmeit mutatja be. Apollinaire nem lett emblemikus figura, mint Rimbaud, nem jelkép Franciaországban, mint elődje, csak éppen a francia irodalom és művészet egyik legfontosabb alakja, aki nélkül nem lehet megírni a század eleji avantgárd művészet történetét, aki igazi csapatjátékosként vett részt saját kora irodalmi és képzőművészeti életében, aki nélkül a XX. századi festészet legnagyobbjai talán mások lennének, mint akikké lettek.

Apollinaire élete és pályája látszólag szokványosabb, ha tetszik, polgárabb, mint Rimbaud-é, ő ugyanis beilleszkedik kora párizsi életébe, állást vállal, pénz után szaladgál, dolgozik, családot akar alapítani, meg is nősül élete vége felé. A tudatos alkotó életét éli, aki tudja, hogy része kora irodalmának, művészetének.

A Julia Hartwig-könyv nem csupán regényes biográfia egy halhatatlanná lett francia, eredetileg lengyel származású szerzőről, hanem korrajz is, amelyben megjelenik Picasso és a vámos Rousseau, Léger és Picabia, Jarry és Max Jacob, és megjelennek a barátnők és feleségek, és az egész XX. század eleji Párizs. És irigykedve olvassuk, hogyan is, milyen körülmények között szerveződött a kor művészeti élete, kik és hogyan hatottak egymásra, hogyan vállaltak egymással közösséget, milyen barátságok és ellenszenvok szövődtek. És nyilvánvaló az is, hogy naivitás a részünkről mindenféle irigység, hiszen az lenne a meglepő, ha nem így szerveződne bármikor is az élő művészet és irodalom, ha nem közegben, laza szerveződésű közösségben lenne azzá, ami. Julia Hartwig könyvének éppen ez a legfőbb erénye. Vagyis az, hogy bemutatja a hatásokat és ellenhatásokat, kapcsolódásokat és kapcsolatokat,

amelyek Apollinaire-t körbeveszik, jellemzi azt a közeget, amelyben Apollinaire él, azt, hogyan inspirálták Apollinaire költészetét a pályatársak, hogyan hatott ő a pályatársakra, Rousseau-ra vagy a kubistákra. Ahogy Julia Hartwig leírja, elsősorban ennek az intenzív közegnek köszönhető, hogy „maga Apollinaire is változik, változik költői útja, az új festészeti elméletek rányomják bélyegüket költészetére. A festők új eszméinek megfelelőit keresi a költészetben.” Apollinaire pedig az egyik verse kapcsán így fogalmaz: „Megtettem, amit lehetett, hogy leegyszerűsítsem a költői mondattant, s ez bizonyos esetekben sikerült is, például *Az ablakok* című versben, amely egy Delaunay-katalógus elején jelent meg. Teljesen új esztétika szülötte, olyan esztétikáé, amelyet eddig még semminemű új eszközzel nem tudtam gazdagítani.” Ezekben a sorokban feltűnő, mennyire fontos is volt a költő számára, hogy a festő Delaunay *Az ablakok* című festménye inspirálta vers új esztétikáját mások is megértsék.

A meglepő mindebben annyi, hogy a sok, látszólag extravagáns, öntörvényű életet élő alkotó mennyire nem extravagáns, mennyire csapatéletet él. Nagyon is kiszámítható életet, nagyon is kiszámítható reakciókkal. Az egymás közötti árulások pillanatait ugyanúgy sejteni lehet, ahogy meg lehet jósolni az egymás melletti kiállítás példáit is. Apollinaire, Rimbaud-val ellentétben, jó csapatjátékos, aki valóban a XX. század eleje Párizsának művésze, viselkedése, reakciói, mindennapjai jellemzik a korszakot, olyan, aki kiáll barátai, pályatársai mellett, akire számítani lehet, és aki számít is csapattársaira, mert tudja, hogy amit létrehoz, nem légüres térben születik.

Rimbaud legendává lett, jóval a halála után lett legendává, és főleg jóval az után, hogy az utolsó versét papírra vetette. Harminchét éves volt, amikor meghalt. Amikor meghalt, még alig-alig tartozott a csapatba. Azután, nem utolsósorban az első értő olvasó barátának, Verlaine-nek köszönhetően, bevették.

Apollinaire harmincnyolc éves volt, amikor meghalt, Párizs modern művészei és írói egységesen gyászolták. Nem volt kérdés soha, egyetlen pillanatra sem, hogy kikhez és hova tartozik. A csapat kiállt mellette halála pillanatában is.

Szükség van az olyan típusú regényes biográfiákra, amelyet Françoise d'Eaubonne vagy Julia Hartwig írt, mert közel hozza azokat a szerzőket, akiknek művei nagyobb szellemi erőfeszítést igényelnek, nagyobbat, mint amit egy hiteles, de könnyedebb biográfia elolvasása kíván. Magam azonban ebben a pillanatban úgy vélem, hogy a Rimbaud-, illetve az Apollinaire-életrajz nem elsősorban Rimbaud és Apollinaire miatt fontos, hanem azért, mert kiderül belőlük, hogy hőseink mellett egyéb hősök mozognak, barátok és alkotótársak, riválisok és ellenfelek vannak jelen, tesznek-vesznek, szeretnek és gyűlölnék, pénz után szaladgálnak, kiadókkal és szerkesztőkkel barátkoznak, összevesznek, élnek. Valahogy nagyon lazán, de közösséget alkotnak. Jó vagy rossz játékosok, de mindenképpen összetartoznak, egy csapatba.

Ezek a biográfiák eloszlatják, még hozzá látványosan oszlatják el azt a téveszmét, hogy az irodalom magányos műfaj, hogy műalkotások születhetnek hatások, ellenhatások nélkül, szerkesztők és irodalmárok nélkül, művészeti és irodalmi élet nélkül. Az ilyen biográfiákból áttételesen még az is kiderül, hogy nagyszerű alkotások sem születnek kevésbé jelentős művek megléte nélkül, és hogy egy-egy korszakosnak kikiáltott alkotó nem is áll oly magasan felette saját kortársainak, mint ahogy azt a meglehetősen vak és háládatlan utókor magában oly sokszor feltételezi.

Vagyis hogy csapatjáték ez az egész, és mintha titokban ez a csapatjáték, mindig is csak ez lett volna az igazán fontos, az igazán érdekes.

(2001)

Posztnemzeti irodalom?

(Jürgen Habermas *A posztnemzeti állapot*
című munkája nyomán)

Konszenzushiány. Legyen az történeti, művészettörténeti vagy esetleg irodalmi kanonizációs kérdés, illetve akár politológiai vagy éppen gazdaságfilozófiai probléma, a különböző érdekcsoportok mentén eltérnek a vélemények, a következtetések egymásnak sokszor homlokegyenest ellentmondóak. Szubjektív megközelítések, az értékek hiánya, relativizálódása jellemzi napjainkat. Minden és mindenki megkérdőjelezhető. Nincs megegyezés, nincs kiegyezés, nincs konszenzus semmilyen kérdésben. Úgy tűnik, alapjaiban szűnik meg valami, amit úgy hívhatunk: nemzeti konszenzus. Csoportkonszenzusok vannak, gyakran nagyon is személyes, egzisztenciális kérdésekre visszavezethető kiegyezések és ezek alapján felépített – többnyire tiszavirág-életű – „kanonizációs” kísérletek léteznek, bármilyen területről is legyen szó. Ugyanez a helyzet, ha megvizsgáljuk szűkebb területünket, a művészet vagy az irodalom nagyon is bizonytalan, cseppfolyós világát.

Napjainkban tehát az egymástól egyre jobban elkülönülő csoportosulásokat az önálló kanonizációs kísérletek jellemzik. Saját csoporthierarchiájuk szerint próbálnak életműveket ráerőltetni más csoportosulások hierarchiájára, és ha ez rövid ideig olykor sikerül, akkor mindennek fényében azonnal megszületnek az újabb és újabb művészet- vagy irodalomtörténeti kézikönyvek, amelyek akár visszamenőleg is próbálnak átértelmezni, újraértelmezni és újraértékelni életműveket, irányzatokat. Valódi nemzeti *konszenzus* már régen nincsen, sem az irodalomban, sem egyéb kérdésekben, mint ahogy a nemzeti *kontextus* is eltűnőben van, mert eltűnőben vannak azok a keretek, amelyek mindeddig segítettek értelmezni önnönmagunkat, amely keretek sajátos zártságuknál, behatároló jellegüknel fogva képesek voltak intézményesíteni és ezáltal közös mederbe terelni, illetve hierarchizálni az életműveket, az alkotói energiákat.

Jürgen Habermas *A posztnemzeti állapot* című esszégyűjteményének első fejezetében azt a sajátos folyamatot jellemzi, ahogy a nemzeti *kontextus*, a nemzeti állapot felbomlik. A nyelvi keret – mint közösségteremtő erő – mellett egy nép, illetve nemzet létehez elengedhetetlen a szolidaritáselv, mondja Habermas, amely nemzeti összetartás többek között közösen meghozandó döntésekben és azok elfogadásának a készségében nyilvánul meg. Mindehhez kapcsolódik „a közös nyelv és irodalom, a művészet és az erkölcs közös jellege”, idézi Habermas Julius Fröbel, egy XIX. századi délnémet demokratát,¹ akinek az először 1847-ben kiadott munkája elvi alapvetései jól jellemzik a szolidaritásnak azt az absztrakt formáját, amely a modern korban elsőként a XIX. századi nemzetállamok polgárai közt jött létre. Mint Habermas megfogalmazza, a nyelvi, kulturális keretek által létrejött nemzeti közösségek természetes módon gazdasági közösségekké is válnak, a XIX. század a nemzeti tőkefelhalmozás, a nemzeti protekcionizmus kora, a gazdasági érdekek a kulturális és nemzeti identitások megerősödésével együtt érvényesíthetőek az adott időszakban.

Habermas szerint tehát a nemzet fogalma szorosan összekapcsolódik a szolidaritás kérdésével. Egyértelmű, egy demokratikus politika megkívánja, hogy a politikai színpad szereplői valamiképpen együttműködjenek. Ennek az együttműködésnek a nyilvánosságra, valamint a civil társadalom egyéb intézményeire kell épülnie. A – Habermas fogalmazásában – „hosszú” XIX. század kezdetével, vagyis az 1789. évvel kezdődően a nemzetállamok a polgárok egyenlőségére épülnek, és ez azt is jelenti, hogy az (állam)polgároknak segíteniük kell egymást, sőt akár áldozatot kell hozniuk egymásért. Ez a segítségnyújtás többféle lehet, adott esetben akár anyagi, akár tevőleges is, sokféle intézmény közvetítheti, de alapvetően maga a nemzet mint absztrakt, generációkon átívelő, vagyis az egyén felett álló intézmény ad hozzá keretet. Mindezt az okfejtést Habermas a jog szerepéről vallott véleményével egészíti ki, hangsúlyozva, hogy a

1 Jürgen Habermas, *A posztnemzeti állapot*, Bp., 2006, 23.

jog valójában nemzeti jog, a törvények nemzeti keretet, intézményrendszert biztosítanak.²

A „hosszú” XIX. század 1914-ben ér véget, hogy átadja a helyét a „rövid”, de rövidségében is tragikus és válságokkal teli XX. századnak, amelyik 1989-ben fejeződik be. A XIX. század a nemzetállamok, a nemzeti keretek kiteljesedésének időszaka, a XX. század ugyanezen nemzetállamok válsága, tragédiája, felbomlásának kezdete. Miközben a XIX. században még „a területi állam, a nemzet és a nemzeti keretekben kialakult népgazdaság (...) olyan konstellációt alkottak, amelyben a demokratikus folyamat többé-kevésbé meggyőző intézményes alakot ölthetett”,³ és ennek megfelelően „ugyanazon »nemzet« tagjai, noha idegenek egymás számára, és azok is maradnak, mégis oly mértékben felelősnek érzik magukat egymásért, hogy hajlandók »áldozatokra« – például fegyveres szolgálat teljesítésére vagy az újraelosztást eredményező adók viselésére”⁴ –, aközben ez a „szolidaritás” a XX. században már elbizonytalanodik, sőt mint tudjuk, ugyanez a „szolidaritáselv” korántsem érvényesül mindenkire, esetlegesen még akkor sem, ha a „nép” meghatározás szerint a nemzet tagjai az ugyanazon nyelvet és kultúrát képviselők összessége.

A XX. században a szolidaritáselv már „szelektív”, bizonyos országokban származás, bizonyos országokban ideológiai megközelítés alapján „választják ki” azokat, akikre a „szolidaritáselv” nem érvényesíthető. Mint maga Habermas is megjegyzi, valójában a nemzeti szolidaritás is mindig absztrakt, idegenek közötti szolidaritás volt, és mint ilyen, mesterséges, hiszen valójában még az etnikai alapú „sorsközösségekre” is a társadalmi, kulturális és világnemzeti pluralitás volt

2 Erről bővebben: Némedi Dénes, *A nem kizáró közösség. A posztnemzeti állapot* (kézirat)

3 Jürgen Habermas, *Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie*, in: Habermas, Jürgen: *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 91–169. (idézi Némedi, i. m.)

4 uo.

a jellemző.⁵ Nos, a XX. században már megrázó módon érvényesül, hogy a sorsközösség megbomlik, a közösségen belüli – sokszor ki-kényszerített – elkülönülések önmagukban is megkérdőjelezzik a szolidaritás elvét.

Nyilvánvaló, hogy olyan körülmények között, ahol a gazdasági élet, a tőkemozgások nemzeti jellege megszűnik, ahol a gazdasági élet szereplői már semmiképpen sem nemzeti keretek között képzelik el a jövőjüket, ott előbb-utóbb a társadalmi szolidaritás, a „sorsközösség” elve is változni fog. Közhely, hogy a globalizáció kihívásai alapjaiban teszik kérdésessé mindazt, ami a „hosszú” XIX. században létrejött és ami a „rövid” XX. században látványosan ment csődbe, és amit némileg leegyszerűsítve „nemzetállamnak” nevezünk. A „csődbe ment” nemzetállam helyére valami másnak, valami újnak kell kerülnie. Ennek felismeréseképpen és napjaink helyzetét elemezve Habermas a posztnemzeti állapotról szóló könyvében már a „nép” fogalmának vizsgálatakor beszél arról, hogy közeli jövőnket illetően „a maastrichti szerződés alapján az Európai Uniónak meg kell haladnia a működő gazdasági közösség állapotát. Egy politikailag egyesített Európában azonban a politika számos területén, beleértve a szociálpolitikát is, olyan döntéseket kell hozni, melyek aztán egyformán kötelező érvényűek volnának minden tag számára – a dánok és a spanyolok számára éppúgy, mint a görögök és a németek számára (...) A közösen meghozandó döntések elfogadásának készsége megköveteli a szolidaritásnak azt az absztrakt formáját, mely először a XIX. századi nemzetállamok polgárai közt jött létre”.⁶ Vagyis, írja Habermas, „Európa politikai egyesítése kapcsán, ha nem is összehasonlítható szituációban, de hasonló feladat előtt állunk, mint a maguk idejében a germanistáink nemzetük politikai egyesítése tekintetében”.⁷

5 Jürgen Habermas, *Der europäische Nationalstaat. Zu Vergangenheit und Zukunft von Souveränität und Staatsbürgerschaft*, in: Habermas, Jürgen: *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 128–153. (idézi Némedi, i. m.).

6 Jürgen Habermas, *A posztnemzeti állapot*, 23.

7 i. m., 24.

Itt, ennél a habermasi mondatnál szinte hátra is dőlhetnénk. Megnyugodhatnánk, mondhatnánk, igen, *erről* van szó. Vagyis semmi másról, mint hogy a nemzeti szolidaritás és sorsközösség a gazdasági és kulturális identitásbeli kihívásokra válaszul egy nagyobb, teljesebb egységben valósul meg, az *európai nemzeti* keretben, amely már önmagában – Európa sokszázados és véres történelmét ismerve – egy *posztnemzeti állapot*, pontosabban egy nemzetek feletti állapot. És, mondhatnánk nyugodt lélekkel, hogy igen, valóban *erről* van szó, és ezt európaiként, látva a világban végbemenő folyamatokat, vállalni is tudjuk.

Ha tényleg csak *erről* lenne szó, akkor is elmondhatnánk, hogy iszonyatos változás, és az ezen írás elején jellemzett konszenzushiány már ebből a perspektívából is tökéletesen érthető, megmagyarázható. Már ebben az esetben igaz lenne az, hogy „megdőlt a központosító és homogenizáló nemzeti kultúra (benne a nemzeti irodalom) eddig evidensnek tekintett abszolútizmusa, szertefoszlott mesterséges homogenitása, egyközpontúsága, felszínre került »kulturális hibriditása«, »barkácsolt« és »fantazmagorikus« jellege, és egyszeriben maga is a kulturális »másságok« sorában találta magát”, ahogy azt Szilágyi Ákos megfogalmazza Habermas kapcsán.⁸ Persze, ha „csak” *erről* lenne szó, mármint arról, ugye, hogy a széttagozódott Európa helyébe egy európai nemzet víziója kerül, ahol kulturális és identitásbeli alapvetések léteznek, és kialakulhat a szolidaritás és a sorsközösség, akkor egyszerűen egy tágabb nemzeti kultúra jönne létre előbb-utóbb, a szabadság csodálatos távlatával és rendkívüli „hibriditásával”, sokszínűségével, és már ez is nagyszerű lenne, pontosabban szólva *csak ez* lenne igazán nagyszerű.

Habermas a „posztnemzeti állapot” megfogalmazásakor viszont túllép ezen, pontosabban mintha nem lenne arról teljesen meggyőződve, hogy a létező nemzetállamokat valamiféle »szupranacionális« állam képes lenne integrálni. Szerinte a globalizáció – bizonyos szempontból érintetlenül hagyva a nemzetállami pseudo-homogén szer-

8 Szilágyi Ákos, *Halálbarokk*, Palatinus Kiadó, 39.

kezeteket – olyan hálózatokat hoz létre, amelyek meghatározzák a bennük részt vevők életét, de nem teremtenek olyan integrációs formákat, amelyek révén ugyanezek képesek lennének a hatalmi szerkezetek megismerésére és valamiféle szolidáris kapcsolat kialakítására az érintettekkel. A döntési és hatalmi központok elkülönülnek a területi meghatározottságtól, jellegtől, és így nincs lehetőség a helyi és szolidaritási érvekkel alátámasztott újraelosztásra, vagyis a szociális államra. „Kereskedelem és termelés, áru- és pénzpiacok, divatok, médiumok és programok, hírek és kommunikációs hálózatok, közlekedési áramlatok és vándormozgalmak, technológiai kockázatok, környezeti károk és járványok, szervezett bűnözés és terrorizmus világméretű kiterjedésének irányával bíró folyamatait nevezzük »globalizációnak«, írja Habermas.⁹

Habermas azzal, hogy a nemzeti állapot kritikáját elvégezve egy új kulturális és identitásbeli struktúra megszületésének szükségességére hívja fel a figyelmet, nagyon fontos lépést tesz abba az irányba, hogy segítse az európai folyamatokat, az európai identitás kialakulását. Mindezt a felbomlásra ítélt nemzetállami keretek bizonyos fokú idealizációjával teszi, vagyis munkájában egy rövid pillanatra mintegy új nemzetállami keretet, egy szupranacionális nemzetállami keretet hoz létre. És miután létrehozta, pillanatok alatt le is rombolja ugyanezt akkor, amikor gyakorlati kérdésekre tér át, és megállapítja könyvében, hogy az Európai Unió ennek az új „szupranacionális nemzeti” keretnek nem tud megfelelni. A globalizációs folyamatokat Habermas tehát úgy értékeli, hogy az ilyen, valójában XIX. századi gyökerekkel rendelkező, de nagyobb egységeket magukban foglaló új nemzeti keretek és sorsközösségek, szolidaritási elvek létrejötte ma már bizonytalan, ezek helyett elképzelhetően a globalizáció következményeként a „világtársadalom”, benne pedig a „világpolgárok sokasága” jön létre. Ebben a társadalomban „ha a világpolgárok megszerveződnek,

9 Jürgen Habermas: *Hat die Konstitutionalisierung des Völkerrechts noch eine Chance?*, in: Habermas, Jürgen, *Der gespaltene Westen. Kleine Politische Schriften X*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 113–193. (idézi Némédi, i. m.).

sőt még a demokratikusan választott képviselőket is megteremtik, összetartásukat nem etnikai-politikai, tehát más tradícióktól és értékorientációktól elváló önmegértésre, hanem egyedül jogi-erkölcsi önértelmezésre kell hogy alapozzák”.¹⁰ Mindezt a „világtársadalmi” és „világpolgári” helyzetet paradox módon a „nemzeti játéktéren” belül éli meg maga a politikai hatalom, a polgár és a gazdasági élet szereplője. És ez, írja Habermas, „egy diffúz képet tár elénk – nem egy világszervezeten belül gyakorolt, többszintű politika statikus képét, hanem a nemzeti, nemzetközi és globális szinteken makacsul lezajló politikai folyamatok közti interferenciák és interakciók dinamikus képét”.¹¹

Habermas a posztnemzeti állapotot jellemző víziójában pontos választ ad arra, miért is és hogyan tűnik el a nemzeti konszenzus, a nemzeti „kánont” hogyan váltják fel a különböző alternatív, illetve csoportkánonok. Ugyanakkor nyugtalanítóan meghagy minket abban a bizonytalanságunkban, hogy kialakulhat-e új, megfelelő keretek között mégiscsak teljesnek mondható, és a mindennapokban eligazító társadalmi-kulturális konszenzus. Ha ugyanis nemzeti és nemzetközi szinteken zajló politikai és kulturális folyamatok közti interferenciák és interakciók dinamikus képe jellemzi majd a jövőben is mindennapjainkat, akkor feltehetően esély sincs arra, hogy „szűkebb hazánkban”, *Európában*, az európai nemzetben kialakuljon egy új, stabil alapokon álló értékrend, amely legalább némileg eligazíthatná végre a globalizálódott világunkban nagyon is elbizonytalanodott európai polgárt.

Vagyis Habermas végkövetkeztetése, hogy nemcsak eltűnik a nemzeti konszenzus, a nemzeti kánon és kultúra, hanem végső soron még arra sincsen esély, hogy helyébe kialakuljon egy „európai nemzeti” konszenzus, kánon, kultúra.

Mindez a habermasi vízió, vagyis a „posztnemzeti állapot” a nyelvhez, Közép- és Kelet-Európában a nemzeti fejlődéshez olyannyira kötődő irodalom számára igencsak sötét jövőt jósol. A konszenzushiyánt, amely kétségtelenül már napjainkat is jellemzi „posztnemzeti”

10 Jürgen Habermas, *A posztnemzeti állapot*, 98.
11 i. m., 100.

irodalmunkban, felválthatja egy tökéletesen individualizálódott irodalom, atomizálódott kultúra, szubkultúrák sokasága jöhet létre, amely „sokaság” semmilyen módon nem kötődik nemzeti hagyományokhoz, pontosabban nem kötődik jobban, mint bizonyos világirodalmi alapvetésekhez. Nem beszélve arról, hogy az egykori nemzeti irodalmak nyelvi kötöttsége is megbomlani látszik. Ilyen szempontból nehezen besorolható identitású írók sora jelenik meg már ma is az európai könyvpiacra, elég akár Beckett angol, illetve francia nyelven megírt munkáira, akár Kundera cseh és francia nyelven megírt műveire gondolnunk, nem beszélve az olyan többgyökerű, többidentitású írókról, mint például a magyar születésű, de franciául író, svájci állampolgárságú Agota Kristof, akik esetében a nemzeti besorolás, a „hovatartozás” kérdése alapvetően problematikus lehet. Fontos-e még egyáltalán választ találni arra a kérdésre, hogy melyik „nemzeti irodalom” része Beckett, Kundera vagy Agota Kristof? Avagy: létezhet-e olyan cseh vagy magyar író, aki történetesen nem cseh nyelven, illetve magyarul ír? Ha Jürgen Habermas eszmefuttatása nyomán nyitott szemmel nézünk körül napjaink igencsak átalakulóban lévő világában, meglepődve vesszük észre, hogy alapvető kérdéseket kell újragondolnunk.

(2008)

Agota Kristof, a svájci magyar frankofón regényíró¹²

1.

Kétségtelenül napjaink kortárs frankofón irodalmának egyik legelismerettebb szerzője Agota Kristof. Műveiről hosszú elemzések látnak napvilágot, regényei nemcsak a francia, de a német, japán, koreai eladási sikerlistákra is felkerülnek. Kristof sajátos szemlélete, gondolkodásmódja, valamint rövid, végtelenül lecsupaszított mondatai a szakma és a közönség figyelmét egyaránt felkeltették. Igazi világsiker aratott: első műve, *A Nagy Füzet* 34 nyelven jelent meg, számos helyen, különösen az ázsiai országokban a kortárs világirodalom egyik alapművének számít.

Kristof franciául ír, de nem anyanyelve a francia. Kötődése a nyelvhez és a francia nyelvi közösséghez többszörösen is bizonytalan. Svájcban él, abban az országban, ahol négy hivatalos nyelv létezik és négy nemzeti közösség él egymás mellett, ugyanakkor, származását tekintve, magyar. Magyar, vagyis olyan nyelvi közegből jön, melynek anyanyelvi beszélői újból és újból saját egyedüllétüket tapasztalják meg a világban. A magyar nyelv az indoeurópai nyelvekhez képest mind mondatszerkesztésében, mind szórendjében, szövegtimológiájában teljesen különálló, ilyen értelemben egy magyar író számára tanult idegen nyelven szépirodalmi művet létrehozni többszörösen is nehéz feladat.

Agota Kristof 21 éves, amikor 1956 végén, a forradalom leverése után egy kisgyerekekkel a karján az osztrák–magyar zöldhatáron keresztül elhagyja hazáját. Ekkor már két éve férjével él. Rövid ausztriai tartózkodás után Neuchâtelben, Svájcban telepszik le, előbb öt évig óragyári munkásként dolgozik, majd családi életének rövid válsága után másodszor is férjhez megy. Második férjével és az új házasságá-

¹² Ezen írás francia változata az *Hauteurs* című irodalmi folyóirat 2006. márciusi számában jelent meg.

ból származó gyerekeivel franciául beszél. Kezdetben a színház iránt érdeklődik, megismerkedik a helyi, neuchâtel-i színházi élettel, kisebb színdarabokat készít a városi társulatnak. Ebben az időszakban, tehát a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején verseket ír, verseit a Párizsban megjelenő Irodalmi Újság és a Magyar Műhely közli. Az írás számára természetes: számos interjúban nyilatkozott arról, hogy kisgyerekkorától írónak készül. Ami nem olyan természetes, az maga a nyelv. Verseit magyarul írja, de történeteit, néhány kísérlettel eltekintve, már franciául.

A nyelvhez való viszonyáról így ír önéletrajzi könyvében: „Kezdetben csak egyetlen nyelv volt. A tárgyak, a dolgok, az érzelmek, a színek, az álmok, a levelek, a könyvek, az újságok ezen a nyelven léteztek.

Nem tudtam elképzelni, hogy másik nyelv is lehetséges, hogy emberi lény kimondhatna olyan szót, amit én ne értenék meg.”¹³

Kristof a kultúra letéteményesének, az emberi létezés legfontosabb szimbólumának tekinti a nyelvet, amely kiemeli őt és embertársait a teremtmények, a létezők világából. A kisgyerek számára a nyelv, és ebben az esetben a magyar nyelv, minden ember sajátja, tehát „elképzelhetetlen” a számára, hogy emberi lény által kimondott szót ne értsen meg. A kisgyerek Kristóf Ágota gondolkodásában minden „emberi lény” által kimondott szó magyarul hangzik, akik olykor nem beszélnek magyarul, azok nem is teljesen „emberi lények”:

„Mondták, hogy a cigányok, akik a falu szélén telepedtek le, egy másik nyelven beszélnek, de azt gondoltam, hogy az nem igazi nyelv, az csak valamiféle kitalált nyelv lehet, amin csak egymás közt társalognak, pont úgy, ahogy mi is ilyen kitalált nyelven beszélgettünk egymás közt Janó bátyámmal, hogy az öcsénk, Tila, ne érthesse meg, amit mondunk.

Azt is gondoltam, hogy a cigányok csak azért csinálják ezt, mert a falu kocsmájában is megjelölt poharaik vannak, az ő számukra kijelölt poharak, hiszen ki is akarna inni olyan pohárból, amiből korábban egy cigány ivott.”¹⁴

13 Ágota Kristof, *L'alphabète*, Editions Zoe, 2004, 21.

14 A. K., *L'alphabète*, 21.

A kisgyerek stabil értékrendjében tehát a nyelvi furcsaság, az a tény, hogy a cigányok valamiféle „titkos” nyelven beszélnek, nem okoz alapvető zavart, hiszen az ember nyelve akkor is a magyar, itt csupán arról van szó, hogy a cigányok valamiért *nem teljesen* emberek, még a kocsmában is külön poharuk van. Senki nem iszik cigány után, mondja a kisgyerek, úgy, mintha azt mondaná, hogy „normális ember nem eszik bele a kutya táljába”, igazolást kapva világának arra az alaptételére, amelyre saját nyelvi biztonsága épül. További önigazolást keresve arra a *szóbeszédre* is utal a kisgyerek, hogy a cigányok egyébként is „lopják a gyerekeket”¹⁵, ezért vigyázni kell velük. Az a tény tehát, hogy idegen szót hallott olykor-olykor a cigányoktól, nem zavarta meg stabil világképét.

Az első elbizonytalanodás kilencéves korában éri a szerzőt, amikor egy határ menti városba költözik szüleivel, és ott felfedezi, hogy vannak, akik németül beszélnek. Itt, ebben a kisvárosban már nincs kétség, ezek nem cigányok, akik öltözködésben, viselkedésben és mentalitásban is különböznek a „normális emberektől”, ezek ugyanolyanok, mint ők, és mégsem lehet érteni, amit mondanak. A gyerek fejében, ahogy azt Ágota Kristof megfogalmazza, új fogalom jelenik meg: az „ellenséges” nyelv. A nyelvi világ tehát bonyolódik, létezik egy nyelv, az anyanyelv, amelyik mellett legfeljebb csak „titkos nyelv” létezett eddig, most pedig megjelenik egy olyan nyelv, amelyik az igazi nyelv helyére akar betörni, uralkodni akar, ez az „ellenséges” nyelv. Kristof harcra fogja fel a nyelvek egymás mellett élését, a kérdést úgy teszi fel saját magának, hogy identitását, biztonságát megőrizheti-e, avagy egy másik nyelv „uralma” alá kerül. A németet mint „ellenséges” nyelvet értékelni a kilencéves gyerek számára annál is könnyebb, mert ténylegesen háború van: 1944-et írunk ekkor, a kilencéves Kristóf Ágota a háború összes borzalmával szembesülni kénytelen. Az „ellenséges” nyelvet gyakorlati értelemben is hódítóként fogja fel és értékeli, gyerekként azt látja, hogy ahhoz a nyelvhez, amelyik „nem magyar”, katonák, tankok, fegyverek társulnak, ennek a fegyveres jelenlétnek pedig

15 A. K., *L'alphabète*, 22.

az elszenvetői a magyarok, vagyis mindazok, akik ugyanazon a nyelven beszélnek, amelyen ő maga.

Egy évvel a határ menti városba költözés után még egy új, idegen és szintén „ellenséges” nyelv jelenik meg: az orosz. Idegen katonák árasztják el az országot, és az iskolákban ezek a katonák kötelezővé teszik a saját nyelvük tanulását. Újabb kihívás a nyelvi identitás ellen: Kristóf Ágota változatlanul őrzi integritását, nem akar behódolni az újabb idegen és „ellenséges” nyelvnek, de természetes azonosságtudata mellett végképp ott van a felismerés: több nyelv is létezik a világban, és közülük a magyar, vagyis az anyanyelve, csak az egyik. Az orosz nyelvvel való ismerkedés nem borítja fel lényegesen nyelvi azonosságtudatát, mert, mint írja, általános volt a szembenállás az orosz nyelvvel kapcsolatban. Játék, hogyan lehet elszabotálni az idegen nyelvi oktatást, ennyi az egész: „Részt vettünk tehát egy szellemi és nemzeti szabotázsban, egy természetes, önmagából adódó, nem szervezett passzív ellenállásban.”¹⁶ A „szabotázs” sikeres, a gyerek és kamasz Kristóf Ágota nyelvileg nincs veszélyben.

Egészen más a helyzet az emigrációban. 21 évesen Agota Kristof véletlenül összejátékként kerül a francia Neuchâtelbe. A korszak, ahogy azt egyébként a szerző *Hier (Tegnap)* című regénye is jól mutatja, nem kedvez az ideiglenes jelenlétnek: az emigráció élesen veti fel a természetes nyelvi közegtől való elszakadás kérdését. Az *Hier* történetében pontosan nyomon követhetjük, hogy Kristof számára nem volt sok választás, vagy megharcol az új, az idegen, az „ellenséges” nyelvvel, és megpróbálja ezen a nyelven kifejezni önmagát, vagy elsüllyed az idegen nyelvi közegben. Az *Hier* számtalan példát hoz arra, hogyan veszítik el identitásukat és kerülnek egzisztenciálisan is kilátástalan helyzetbe az emigrációban azok, akik nem képesek nyelvileg is alkalmazkodni. Kristof így fogalmaz: „Itt kezdődött a harcom ennek a nyelvnek a meghódításáért, egy hosszú és ádáz küzdelem, ami egész életemet végigkíséri.”¹⁷

16 A. K., *L'alphabète*, 23.

17 A. K., *L'alphabète*, 23.

Az író legfőbb eszköze a nyelv. A frankofón irodalomban számos szerző van, akinek tanult nyelve a francia, amelyen dolgozik. Agota Kristof így foglalja össze azt a tényt, hogy munkaeszköze, a nyelv, számára nem természetes közeg:

„Több mint harminc éve beszélek, húsz éve írok is franciául, de még mindig nem ismerem. Nem beszélem hiba nélkül, és csak szótár gyakori használatával tudok rajta helyesen írni.

Ezért hívom a francia nyelvet is ellenséges nyelvnek. És van még egy oka, amiért így hívom, és ez az utóbbi a súlyosabb: ez a nyelv az, amelyik folyamatosan gyilkolja az anyanyelvemet.”¹⁸

2.

„A Nagyvárosból jövünk. Egész éjszaka utaztunk”¹⁹, így kezdődik az első, mind a mai napig leghíresebb könyv, *A Nagy Füzet*. Nyelvi szempontból két dolog tűnik fel rögtön: egyrészt a rövid, szinte csak alanyból, állítmányból álló tömondatok, másrészt az időhasználat. *A Nagy Füzet* végig jelen időben íródott, leszámítva a beidézett második mondatot, ahol befejezett múlt időt, úgynevezett „passé composé”-t használ a szerző, majdnem minden egyéb mondat jelen idejű. A könyv megjelenésekor éppen ezzel a sajátos nyelvhasználattal keltett feltűnést. A francia nyelv múltidő-használata közismerten bonyolult egy nem anyanyelvi beszélő számára, a jelen idő tehát „kényelmesebb” megoldást jelentett az írónak. *A Nagy Füzet* nem vált idősíkot, az, ami történik, az most, ebben a pillanatban történik, még akkor is, ha érzékeljük a történet múltbeliségét. Ugyanakkor Agota Kristof mégsem rí ki teljesen a többi francia közül: a kortárs francia irodalomban éppen az utóbbi évtizedekben jelent meg és lett népszerű a történetmesélésben a jelen idő mint lehetséges forma.

Ami a nagyon egyszerű mondat szerkesztést, a nyelvi puritanizmust illeti, azt a típusú „direkt beszédet”, amelyet Kristof használ, nyilvánvaló, hogy számos francia és világirodalmi példát, előzményt

18 A. K., *L'alphabète*, 24.

19 Agota Kristof, *Le Grand Cahier*, Éditions du Seuil, 1986, 7

említhetünk. A legerősebb hatást – valószínűleg – Albert Camus tette Agota Kristofra, a „lepusztult nyelv” használata Kristof esetében is Camus-ig, illetve akár Kafkáig is visszacsatolható. A nyelvi puritanizmust, a nagyon rövid, nagyon egyszerű mondatszerkesztést és a múlt idő használatának teljes kiiktatását Kristof – ebben is Camus *Közöny* című regényéhez hasonlóan – a narrátori szerep átruházásával oldja fel. Kristof regényében sem az író a narrátor, ugyanakkor érdekesség, hogy nem is egy egyes szám első személyű elbeszélő. A narrátori szerepet ebben a regényben a „mi” veszi át, a többes szám első személyű, de teljesen egytudatú két hős közös elbeszélését olvashatjuk. Az ikerfiúk mondják el saját életüket, nem hétköznapi szörnyűségekkel tarkított hétköznapjaikat.

A beszélő tehát két személy, két gyerek, de ez a kettő valójában egy. Ők együtt látják a világból azt, amit látnak. A „mi” cselekszik: „mi ezt tesszük, mi így látjuk, velünk ez történik”. Veszélyhelyzetben vannak, kiszolgáltatottak, saját túlélésükért küzdenek. Tudatuk erre a túlélésre koncentrál. Kristof pontosan tudja, hogy a borzalom, ami a fiúkat körbeveszi, le is egyszerűsíti a világot körülöttük, tudatuk tehát beszűkül, hiszen egyetlenegy dolog biztos, küzdeni kell a túlélésért. Ennek megfelelően a rövid, szikár és nagyon egyszerű mondatok elnyerik funkciójukat. Kristof feloldást kap, nem nyelvi bravúrra, páratlan kifejezőképességre van szüksége, ez nem is lenne célszerű. Nem prousti körmondatokat kell írnia, nem is tudna ilyeneket írni. „Csak” a tényeket kell nagyon keményen közölnie. Ráadásul gyerekek beszélnek, tehát az egyszerű, tulajdonképpen primitív nyelvi szint indokolt.

A gyerekek maguk által kreált „feladatokat” hajtanak végre, amiről a saját, kissé beszűkült nyelvi tudatuk közvetít. A „koldulás feladata” az ikrek számára ezt jelenti: „Piszkos, szakadt ruhát veszünk fel, lehúzzuk a cipőnket, bepizskoljuk az arcunkat, kezünket. Kimegyünk az utcára. Megállunk, várunk.

Ha egy idegen tiszt megy el előttünk, jobb kézzel tisztelgünk, a bal kezünket pedig odanyújtjuk elé. A tisztak általában elmennek előttünk, nem néznek ránk, észre se vesznek bennünket.

Egyszer csak megáll előttünk egy tiszt. Idegen nyelven mond valamit, nem értjük, hogy mit. Kérdéseket tesz fel. Nem válaszolunk, mozdulatlanul állunk, tisztelegve, a markunkat nyújtva. Ő keresgél a zsebében, aprópénzt és egy darabka csokoládét tesz piszkos tenyerünkbe, és a fejét csóválva továbbmegy.”²⁰ A mondatok szinte bántóan egyszerűek, mint amikor valóban nagyon egyszerű és nagyon kicsi gyerek beszél. A francia olvasó különösen megdöbbenve érzékeli a személyes névmás és az ige számára túlzottan is direkt használatát, a folyamatos cselekvést a mondatban, azt, hogy Kristof sem határozói igenevet, sem melléknévi igenevet nem alkalmaz. A mondatszerkesztésből kitűnik, hogy Kristof a fejében magyarul fogalmaz, a magyar nyelv cselekedtetési így a cselekvőt, a magyar nyelv az, ami háttérét adja Kristof igehasználatának.

A frankofón szerzők sajátja ez: a frankofón, tehát nem franciaországi, pontosabban nem feltétlenül francia anyanyelvű szerzőknél fedezhető fel a dupla nyelvi sík, az, hogy a francia nyelvhasználat mögött megjelenik mindig egy másik, egy háttérben álló nyelv. Nem feltétlenül az egyik nyelvről a másikra történő fordításra kell itt gondolni, hanem egyfajta nyelvi mentalitásra. Valószínűleg egy született francia író valami olyasmit írt volna, hogy „benyúlván a zsebébe pénzdarabot és egy darab csokoládét adott”, tehát kiiktatna egy igét, azt helyettesítené határozói vagy melléknévi igenévvel. Ezt nyilván Kristof is megtehetné volna, vagy éppen a kiadó szerkesztői „átírhatták” volna ilyen formában Kristof szövegét. Csakhogy akkor az már nem lenne ugyanaz. Itt éppen a direkt cselekedtetés, az újból és újból megjelenő cselekvő ige lesz fontos és nyelvileg különös a francia olvasó számára is. A világ lepusztultságát, direktségét így jobban tudja jellemezni a szerző. Az általa leírt történet éppen a nyelvi „pongyolaság” által lesz még erősebb, a leegyszerűsített nyelvhasználat tehát a könyv erejét, nem utolsósorban nyelvi erejét adja.

Hasonlóan különös Agota Kristof viszonya regényeinek teréhez és idejéhez. Nem tudunk meg semmit arról, hol is játszódna történe-

20 A. K., *Le Grand Cahier*, 38.

tei, nem nevez meg várost, falut, sőt, nem nevezi meg az országot sem, ahol hősei élnek. Nem könnyű feladat úgy történetet mesélni, hogy a helyszín csak körülírható, néven nem nevezhető. Persze ez sem csak Agota Kristof sajátja, számos világirodalmi példát említhetünk, ahol a helyszín nincs megnevezve, vagy képzeletbeli helyszínen játszódik a cselekmény. Kafka és Camus lehetnek ennek a típusú helyszínválasztásnak az esetében is a szerző példaképei. Agota Kristof ezt a már létező írói technikát használja arra, hogy a cselekményt elvonatkoztassa, nem utolsósorban saját gyermekkori emlékeitől is eltávolítsa.

Ami szintén különös, nyelvileg sem behatárolható, az Kristof hőseinek a világa. Természetesen franciául ír a szerző, regényeit tehát – eredetiben – franciául olvassuk. Ugyanakkor helyszíneinek vajmi kevés köze van a francia nyelvterülethez, vagy pláne Franciaországhoz. *A Nagy Füzet* című regényben egy határ menti kisvárosban élnek a hőseink, ebből adódik, hogy a főhősök által beszélt nyelv mellett létezik a történetben olyan szereplő, aki idegen nyelven beszél. Sőt, rosszul beszél a főhősök által beszélt nyelvet. Tehát töri a nyelvet. Az ikrek, a két fiú, vagyis a „mi”, akik elmesélik a történetüket, egy pusztulóban lévő ország pusztulóban lévő nyelvén szólalnak meg, és szembesülnek azzal a ténnyel, hogy a háború miatt ott lévő idegen katonák idegen nyelven, vagyis – ahogy Kristof fogalmaz önéletrajzi könyvében – „ellenséges” nyelven szólalnak meg. Majd a regény, a történet végén egy másik nemzet katonái jelennek meg, akik egy másik idegen nyelven, vagyis egy másik „ellenséges” nyelven beszélnek.

A narráció nyelve, a nyelv, amelyen a könyv íródik, természetesen a francia. De maga a háttér, a környezet az magyar, a meg nem nevezett színhely Magyarország. A regényben meg nem nevezett idegen, „ellenséges” nyelvek, az idegen katonák által használt nyelv a német és az orosz. A magyar olvasó, akár franciául, akár magyar fordításban olvassa Agota Kristof regényét, ráismer a helyszínre, a környezetre: tipikus magyar vidéki város, határ menti település, kis, dűledező vályogházak, tanyaszerű kertes épületek, földpadlós szobák, nappali funkciót is betöltő konyhák, ez a helyszín Magyarország a második világháború idején. Sopron, Kőszeg és Szombathely, azok a városok,

amelyek Agota Kristof életének a helyszíneit adták emigrációja előtt. A helyszínhez hasonlóan Kristof az idő megjelölését sem tartja fontosnak: csak annyit tudunk, hogy háború van, de nem tudjuk, milyen háborúról van szó, melyik évben járunk. (Itt ismét Kafka jut eszünkbe mint előzmény, példa, illetve akár Beckett is.) Természetesen, az olvasó, különösen a magyar olvasó ezt a háborús motívumot is el tudja helyezni: a második világháborús években vagyunk, illetve a regény története közvetlenül a háború után fejeződik be, akkor, amikor az orosz-szovjet megszállás legnehezebb időszaka volt Magyarországon.

Az olvasó, aki kicsit is ismeri a történelmet, az eseményeket rögtön értelmezni tudja: német katonák, zsidóüldözés, a zsidók deportálása, a zsidók bűjtatása, a kommunista ellenállás, a szovjet hadsereg bevonulása, a vasfüggöny kialakulása, az ötvenes évek üldözései, ezek mind-mind megjelennek a regényben, de egyikről sincs kimondva, hogy éppen erről van szó. Még a zsidók deportálásáról is csak annyit tudunk, hogy egy „embercsoportot”, „emberi nyájat” terelnek a katonák, hogy vannak köztük gyerekek és öregek, hogy sejteni lehet, hogy a halálba mennek. Ennyi. Hogy zsidókról van szó, azt nem mondja ki Agota Kristof. Ahogy nem mond ki semmilyen népvét, nem beszél magyarokról, németekről, cigányokról vagy oroszokról, úgy zsidókról sem beszél regényében, *A Nagy Füzet*ben.

A helyszín és az időpont tehát nincs megnevezve, nem tudjuk, hol, melyik országban játszódik a cselekmény. Következtethetnénk a nevekől, de Kristof ebben is meglehetősen sajátos: első regényében még nem használ neveket. Az ikrek, a két fiú valójában egy, pontosabban ők a „mi”. A nagymama, akinél a fiúk nevelkednek, egyszerűen Nagymama vagy boszorkány, neve neki sincs. És nincs neve az összes többi szereplőnek sem, legfeljebb a foglalkozásuk vagy kinézetük alapján nevezi őket el a szerző, az egyik lányt például testi hibája alapján „nyúl-szájnak” hívja, vagy a papot is csak plébánosnak nevezi. Kristof kerüli a névhasználatot, nehogy ez önmagában orientáló tényező legyen, nehogy emiatt lehessen helyszínhez kötni magát a történetet. A névhasználat később, az első regény megjelenése után némileg módosul, de nem úgy, hogy magyar neveket ad hőseinek, hanem úgy, hogy a nevek,

amelyeket kapnak, gyakran csak egy kezdőbetűből állnak, vagy éppen olyan keresztnevet választ Kristof, amely keresztnev lehetne német, francia, angol, de akár magyar is, tehát nem tipikus. A névhasználat különössége leginkább az önéletrajzi munkájában, *Az analfabétában* érhető tetten: Kristof a francia eredetiben átírja a magyar neveket, hogy a francia olvasó, illetve az idegen, a magyar nyelv hangzásvilágát nem ismerő olvasó is könnyen kimondhassa a nevet, és az nagyjából megfeleljen az eredeti hangzásvilágnak – így lesz *Yano* a Janó, *Guéza* a Géza, *Gisèle* a Gizella. A magyar nyelvet is ismerő Kristof-olvasónak az a benyomása támad, hogy a szerző a lehető legkevesebb magyar motívumot akarja használni, illetve a magyar motívumokat általánossá akarja tenni, vagyis *a magyar nyelvi kirekesztettségtől meg akar szabadulni*.

Ez a folyamat része annak, amit Kristof leír önéletrajzi munkájában is. Ahhoz, hogy francia nyelvű író lehessen, újratanulta az olvasást, mint egy analfabéta. Szimbolikus történet: eljutunk attól a stabil értékrendtől, hogy mindenki magyarul, tehát „érthető nyelven” beszél, addig, hogy új nyelvet kell elsajátítania, mint egy tudatlannak, mint egy analfabétának, ahhoz, hogy létezni tudjon a világban: Kristof tehát valóban újratanulta az olvasást. Két évig tanult újra írni és olvasni, „analfabétaként”. Két év után aztán elmondhatta magáról, hogy „Tudok olvasni, újra tudok olvasni. Tudom olvasni Victor Hugót, Rousseau-t, Voltaire-t, Sartre-ot, Camus-t, Michaux-t, Francis Ponge-t, Sade-ot...”²¹

Ezt az „új olvasni tudást” metaforikusan is értelmezhetjük.

Különös hangulata lesz annak, amikor a szerző *A Nagy Füzet* című regényében egy-egy hőstét úgy beszélgeti, mint aki „töri” a számára *idegen* nyelvet. A német katona nem jól beszél az ikrek anyanyelvét, tehát sok főnévi igenevet használ feleslegesen: „Én lenni századosnak ordonánc. Ti mit csinálni itt?”²² A főnévi igenév használata jellemző lehet egy franciául vagy egy magyarul rosszul beszélő idegenre is, mégis ez a

nyelvi „hiba” is inkább magyar: egy franciául rosszul beszélő többnyire a ragozást véti el, kevésbé használ igenevet. Mégis, maga a helyzet hitelessé teszi a szerzőt, bármilyen nyelven is olvassuk regényét, érzékeljük, hogy a nyelvet töri az idegen katona.

Kristof tehát úgy kölcsönzi a magyar háttérregényeinek, hogy az olvasó csak annak sajátos hangulatát érzékeli, de azt nem köti Magyarországhoz, sem térben, sem a szereplők vagy azok viselkedése által. Sikerral absztrahálja a környezetet, eltávolítja regényeinek történését Magyarországtól, miközben nem tud, de nem is akar francia vagy svájci történetet írni:

„Tudom, hogy soha nem leszek képes úgy írni franciául, ahogy a született francia írók írnak, úgy írok tehát, ahogy tudok, a tőlem telhető lehető legjobban.

Ezt a nyelvet nem én választottam. Számomra a sors, a véletlen, a körülmények által ez a nyelv adatott.

Franciául írni: erre vagyok kényszerítve. Mindez kihívás.

Kihívás egy analfabéta számára.”²³

Agota Kristof trilógiáját, *A Nagy Füzet* (*Le Grand Cahier*), *A Bizonyíték* (*La Preuve*) és *A harmadik hazugság* (*Le troisième mensonge*) című regényeket a világ 34 nyelvére fordították le, sok-sok százezer példányban fogytak el. Az olvasók a regények világát, a környezetet nem kötik Magyarországhoz, a háttér ugyanúgy absztrakt, mint egy Beckett- vagy egy Ionesco-műben. A magyar olvasónak pluszt jelent felismeri az absztrakció mögött a konkrétumot, ráismerni a kisvárosra (például Kőszegre), ahol az események zajlanak. *A Bizonyíték* című regényben az egyik legszebb rész, amikor egy háborús hadirokkant a város egyik pincekocsmájában részegen egy, a totalitárius rendszer által betiltott dalt kezd el dúdolni, majd énekelni. Kristóf idézi is a tiltott „sláger”: „Megbűnhődte már e nép / a múltat s jövődöt (Ce peuple a expié déj / Le passé et l’avenir)”²⁴ Vajon tudja-e a francia, a japán, a német, a koreai vagy az ausztrál olvasó, hogy a magyar nem-

21 A. K., *L'analphabète*, 54.

22 A. K., *Le Grand Cahier*, 22.

23 A. K., *L'analphabète*, 54.

24 A. K.: *La preuve*, Seuil, 1988, 23.

zeti himnuszról olvasott két sort? Hogy a himnusz valóban tiltott volt az ötvenes években Magyarországon a szovjet megszállás idején? És vajon kellene-e tudnia? Kristof elvonatkozott, és ezzel már válaszol is a kérdésre. A magyar háttér felfedezése a filológus, és nem az olvasó feladata.

Azt gondolom, hogy Agota Kristof olvasása közben természetes módon vetődik fel a nemzeti hovatartozás kérdése is. Volt olyan megfogalmazás korábban, amelyik sietett kijelenteni, hogy Agota Kristof nem magyar író, mivel nem magyarul ír. Úgy érzem, Kristof munkáinak ismeretében, hogy ezt az álláspontot vitatni lehet. A XXI. század európai irodalmában egyébként is egyre óvatosabban kell bánni az ilyen kijelentésekkel, jó példa erre Kundera munkássága, aki cseh nyelvről franciára váltott, és ma már közvetlenül ezen a nyelven írja regényeit. Kijelenthető ennek fényében, hogy Kundera ma már nem cseh író? Nem beszélve arról, hogy ennek alapján Janus Pannonius sem lenne magyar író, mert ő latinul írt. Ismerve tehát Kristof nagyon is erős kötődését szülőföldjéhez, ismerve gondolkodásmódját, sőt, szóhasználatát, én őt olyan frankofón írónak nevezem, aki semmiképpen sem rekeszthető ki az egyetemes magyar irodalomból.

(2007)

Az út Csíkvándról Kínába (Beszélgetés Agota Kristof Európa-díjas íróval)

Agota Kristof, vagyis Kristóf Ágota, aki életművének elismeréseképpen az európai irodalomért járó osztrák állami díjat vehette át az elmúlt évben, 1935-ben született a Győr-Moson-Sopron megyei Csíkvándon. 1957 óta él Svájcban, de a mai napig magyar állampolgár. A hatvanas évek közepétől kezdve franciául írja színdarabjait, regényeit. A frankofón irodalom egyik legnagyobb hatású alkotója, számos díj kitüntetettje, akinek munkáit mintegy 40 nyelvre fordították le szerte a világon. Japánban különösen népszerű, első és legfontosabb regénye, *A Nagy Fűzet* csak a szigetországban mintegy félmillió példányban fogyott el. A francia irodalmi élet – a Kristofra jellemző szikár stílus miatt is – műveinek jelentőségét Beckett és Ionesco alkotásaihoz méri, és őt magát úgy emlegeti, mint a XX. század végének egyik legfontosabb alkotóját. Ez az interjú a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2009. október 1-jén a Budapest Transzfer keretében megtartott beszélgetés szerkesztett változata.

– *Irodalomtörténeti pillanat: Agota Kristof, Kristóf Ágota, életében először a Petőfi Irodalmi Múzeumba látogatott. Hadd elevenítsek fel két személyes emléket. Évekkel ezelőtt, amikor Franciaországban, Lille-ben jártam, az ottani bölcsészkar világirodalmi tanszékének oktatója említette, hogy számára a legfontosabb magyar író a franciául publikáló Agota Kristof. Néhány nappal később pedig egy japán diák mondta nekem, szintén Lille-ben, hogy egyetlen magyar írot ismer, de azt nagyon nagyra tartja, és Agota Kristofot nevezte meg. Van valamiféle sejtése arról, hány példányban fogytak el eddig a könyvei szerte a világon?*

– Fogalmam sincs. Több mint tíz éve hallottam egy japán adatot, akkor tartottak 400 ezernél.

– *Hol jelent meg legutóbb könyve?*

– Kínában.

– *Mik jelentek ott meg?*

– Kínában? A Trilógia.

– A Trilógia. Tehát A Nagy Füzet, A bizonyíték és A harmadik hazugság.

– Igen.

– Francia kiadója, a Seuil folyamatosan piacon tartja Agota Kristof könyveit: A Nagy Füzet 1986 óta mindig megvásárolható a könyvesboltokban, ami nem azt jelenti, hogy nem fogyott el a regény, hanem azt jelenti, hogy nagyon is elfogyott, és mindig utánanyomják.

– Igen.

– Különböző helyeken különböző meghatározásokat olvasok Agota Kristofról. Mind az angol, mind a francia wikipedia azt írja, hogy Agota Kristof magyar író, aki franciául ír. Németországban azt olvastam, hogy magyar származású svájci író. Itthon azt írták többen is, hogy nem magyar szerző, hanem svájci vagy francia, merthogy franciául ír. Mit gondol minderről, hogyan határozná meg saját magát?

– Nekem ez az egész mindegy, de én magyar vagyok. Itt születtem, magyarul beszélek, az első verseimet magyarul írtam. Szerintem magyar vagyok.

– Hogyan és miért váltott nyelvet? Hogyan kezdett idegen nyelven írni?

– Olyan országban éltem, Svájcban, francia nyelvterületen, ahol mindenki franciául beszélt. Nagyon lassan tanultam a franciát, először csak beszélni tudtam. Később aztán szórakozásképpen elővettem a magyarul írt verseimet, és próbáltam fordítani őket franciára, kíváncsi voltam, hogyan is szólalnának meg így, de azokból nem francia versek, hanem csak prózák lettek. Rövid kis történetek. Ma már érdekes az is, hogy valamikor átírtam őket franciára, most pedig valaki lefordította őket magyarra, azt, ami már eredetileg is magyar volt. Később, amikor belejöttem kicsit a francia nyelvbe, színdarabokat kezdtem írni, mert úgy éreztem, sokkal könnyebb színdarabot írni, mint prózát vagy verset. A színdarabhoz csak párbeszédet kell írni, olyan köznapi beszéddel, ahogy az életben beszélünk, és nem kell hozzá sok leírás. Írtam kábé húsz színdarabot, amelyeket először a városomban, ahol lakom, ott kezdtek játszani, meg a svájci rádiókban, és máshol is. Amikor a regényeim megjelentek, akkor aztán azokat a színdarabokat

is kiadták, amelyeket pedig a regények előtt írtam. És most mindenféle játsszák őket.

– Lépünk kicsit vissza.

– Ahogy tetszik.

– Az analfabéta című önéletrajzi munkájában azt írja, hogy négyéves korától olvas. És tudatosan arra készült, hogy író lesz. Mindez tehát egy gyerekkori elhatározás volt?

– Nem vagyok benne biztos, de úgy élt bennem, hogy igen.

– Amikor 1956-ban átszökött a zöldhatáron, és Ausztriába ment, volt olyan elképzelése, hogy valaha is író lesz? Akkor már 20 éves elmúlt.

– Akkor már nagyon erősen ez volt az elhatározásom. Négy-öt nagyméretű füzetet hagytam Magyarországon, amelyekbe verseket írtam gimnazista koromban.

– Az analfabéta című könyvében úgy fogalmaz, hogy „Svájcba érkeve, a reményem, hogy valaha is íróvá válhatok, körülbelül egyenlő volt a nullával”.

– Igen.

– Miért gondolta ezt? Számos magyar író az emigrációt választva is folytatta az írást, több, akkor fiatal szerző az emigrációban kezdett el publikálni. Miért érezte úgy, hogy nincs semmi esélye arra, hogy író lehet?

– Mert nem tudtam a nyelvet, és ha magyarul írtam, senki nem olvasta el.

– Küldött verseket különböző lapoknak, az emigrációban megjelenő Irodalmi Újságnak és a Magyar Műhelynek.

– Igen, igen, azt azért csináltam. Az Irodalmi Újságban rendszeresen publikáltam verseket magyarul.

– Bezártnak érezte magát? Nem volt közönsége?

– Nagyon kicsi volt a közönség. Csak néhány irodalomszerető ember vette meg ezeket a lapokat.

– Maradt valamiféle kielégületlenség? Az volt az érzése, hogy hiába jelenik meg az Irodalmi Újságban vagy a Magyar Műhelyben, ez nem elég, ez kevés?

– Igen, ez kevés volt. Szerettem volna többet írni, szerettem volna valami nagyot írni. Nemcsak verseket, hanem prózát is, és főleg regényeket. Mégis inkább színdarabokkal kezdtem, aztán egyszer, nem tudom,

miért, belemerültem egy történetbe. Ez kicsit az életemről szól, amit megéltem, de nem úgy, mint *Az analfabéta*, hanem regény formájában.

– *Ez lett később A Nagy Füzet.*

– *Ez lett később A Nagy Füzet, igen.*

– *Rövid novelláknak indultak, reflexióknak, és aztán történetté álltak össze?*

– *Amikor a regényt elkezdtem, hasonló jeleneteket kezdtem írni, mint korábban a színdarabokban. Úgy is neveztem kezdetben ezeket, hogy *jelenetek*, első jelenet, második jelenet, harmadik jelenet. Ilyen címekeket adtam nekik, később lett belőle valami folytatólagos, ami regénnyé változtatta.*

– *Az analfabétában írja, hogy a jeleneteket diákoknak készítette, ők adták elő ezeket mint „testgyakorlatokat”. És mindez, ahogy írja, arra emlékeztette, amit a testvérével csinált gyerekkorában, a bátyjával, akit *Az analfabétában Janónak* nevez, de valójában *Jenő*.*

– *Igen, Jenő bátyámmal meg a szomszéd barátnőmmel játszottunk ilyeneket.*

– *Miféle „testgyakorlatok” voltak ezek?*

– *Már nem nagyon emlékszem, de tudom, hogy játszottunk olyasmit, hogy egyikünk a szegény, másikunk a gazdag, meg aztán volt úgy, hogy órákon át énekelve beszélünk, volt olyan, már a kollégiumban, egy barátnőmmel, hogy elhatároztuk, aznap nem eszünk, vagyis éhezésgyakorlatot tartottunk.*

– *A Nagy Füzetben a legkülönbözőbb gyakorlatok jelennek meg, némasággyakorlat, éhezésgyakorlat, koldulás, a kegyetlenség gyakorlása stb. Különböző dolgokat játszanak el a könyv főszereplői. Különlegessége még a regénynek, ilyesmire nem ismerek példát a világirodalomban sem, hogy többes szám első személyben íródott a történet. „Mi” cselekszünk, „mi”, az ikrek. Hogyan született ez a „mi”?*

– *Ez úgy született, hogy elkezdtem írni a könyvet, hogy „a bátyám meg én” vagy „én meg a bátyám”. Ezt állandóan újra kellett írni, és nagyon rosszul hangzott, „a bátyám meg én”, „én meg a bátyám”, ezért kihúztam, és odaírtam, hogy „mi”.*

– *„Mi”. Mi ezt tesszük, mi ezeket csináljuk.*

– *Igen. Így sokkal egyszerűbb lett az egész, nem beszéltem se bátyáról, se nővéréről, csak azt írtam, hogy *mi*. És aztán, nem tudom, hogy miért, talán mert olyan kevés különbség volt közöttünk, csak egy év összesen, ikreket csináltam belőlük. De ez mind olyan lassan jött, mindig egy másik gondolat, mindennap változott az írás, állandóan cseréltem benne mindent. Legalább tizenötször újraírtam *A Nagy Füzetet*.*

– *Ez a „mi”, ezek fiúk.*

– *Igen, fiúk lettek.*

– *Két fiú, hogyha azt mondom, „rosszcsontok”, nagyon eufemisztikusan fogalmazok.*

– *Nyugodtan lehet mondani.*

– *Két fiú, akik sajátosan látják a világot maguk körül. Rendkívül sok borzalmat élnek meg, élnek át, látják szétrobbanni a saját anyjukat, többszörös gyilkossá válnak, vagyis, amikor kell, embert ölnek, szenttelenül és közönyösen. Ilyennek látta a gyerek *Kristóf Ágota* a háború időszakát, amikor is a történet játszódik?*

– *Igen, körülbelül ilyen volt ez az időszak, de mindaz, amit leírtam, nem mind velünk történt meg, hanem más gyerekekkel, és olyanokkal, akiket ismertünk, vagy olyan dolgokról is írtam, amikről hallottunk beszélni akkoriban. Mindezt összeszedtem és beletettem a regénybe.*

– *Négyéves, amikor elkezdődik a háború, tízéves, amikor véget ér. Akár a *Trilógiát*, akár a *Tegnap* című regényét vagy egyéb munkáit nézem, a gyerek ezekben a művekben mindig számkivetett, árva, és borzalmas körülmények között kell felnőtté válnia. Ennyire borzalmas volt a gyerekkora, vagy mindez fikció, írói plusz?*

– *Van, amit hozzátettem, igen, de voltak nehézségek a mi életünkben is.*

– *Újból és újból az elszakadás és az egymásra találás problémájáról ír. A főhőse mindig erősen kötődik valakihez, általában a testvéréhez, így van ez például a *Tegnap* című regényben is, és azt próbálja feldolgozni, hogy elszakították őt a „másikától”.*

– *Igen, ezt akartam kifejezni, mert volt olyan időszak az életemben, amikor mi hárman, a testvéreimmel internátusba kerültünk, akkor elmúlt a testvérség korszaka, mindez nagy fájdalom volt a számomra.*

- Tizennégy éves korában történt ez.
- Igen. És '56-ban elszakadok ismét, mindenkitől.
- '56-ban, ahogy írja Az analfabéta című munkájában, senkinek sem mondott búcsút. Így volt?
- Így volt, igen. Nem volt posta, nem volt telefon, úgy mentünk el, hogy nem adtunk hírt senkinek.
- Hirtelen elhatározással a férjével és egy újszülöttel a karján nekiindultak a zöldhatárnak Ausztria felé.
- Igen, Köszegnél.
- Köszegnél, egy novemberi napon. Évekkel később a svájci újságok arról írnak, hogy egy török apa akart átkelni a svájci zöldhatáron, és az újszülött gyereke ott fagyott meg a hátán. Leírja Az analfabétában, ennek az esetnek a kapcsán, hogy valamikor ön is ezt tette.
- Igen, ez tényleg megtörtént Svájcban a törökökkel, ez a halál-eset.
- Az analfabétában az írja, hogy „kezdetben egyetlen nyelv volt”. A cigányok nyelvét „kitalált”, titkos nyelvnek gondolta, ahogy maguk is, a bátyjával kitalálták egy titkos nyelvet, hogy az öccsük ne értse meg, amit beszélnek. A magyar volt az életében az egyedüli nyelv, amikor elhagyta az országot, semmilyen egyéb nyelven nem beszélt.
- Tanultam oroszul.
- De, gondolom, nem nagyon tudott.
- Egyáltalán nem. A tanárok sem tudtak oroszul. Senki sem tudott, aki tanította, az sem. Volt a tanároknak egy gyorstanfolyam, és utána tanították, de nem nagyon szívesen, nem is vizsgáztunk belőle. Tanultunk egy-két Puskin-verset, ennyi volt az egész.
- Ausztriából véletlenül került Svájcba?
- Igen, a férjem intézkedett mindenben, mert nekem ott kellett maradni a lágérben a kisbabával, ő meg járt a konzulátusokra, és megtudta, hogy el lehet menni Svájcba, lesz egy vonat, ami indul, szállhatunk, így kerültünk Svájcba. Először Lausanne-ba érkeztünk, utána egy hónapig Zürichben voltunk, és onnan szétosztottak bennünket, ahova akartak.
- És Neuchâtelben volt egy lakás, amit megkaptak.

- Nem a lakásról volt szó, hanem arról, hogy a férjem, az akkori férjem kivívta magának az ösztöndíjat, hogy tanulhasson, pedig már egyszer tanult.
- De még akart.
- Mivel tanár volt. De akkor azt tervezte, hogy ő biológus lesz, és akkor megkapta az ösztöndíjat, és akkor azt mondták, hogy a feleségének dolgoznia kell. És akkor odahelyezték a férjemet a neuchâtel-i egyetemre, engem meg egy óragyárba.
- Óragyárban kellett dolgoznia?
- Öt éven keresztül a kisbabával a karomon busszal mentem minden reggel dolgozni hajnali ötkor.
- Engedje meg, hogy idézzem: „Esténként a gyerekkel megyek haza, a kislányom tágra nyílt szemmel néz rám, amikor magyarul szólok hozzá. Egy alkalommal sírni kezd, mert nem értem meg őt, máskor meg azért, mert ő nem ért meg engem.”
- Igen. Bölcsődébe járt, mivel én dolgoztam, így tanult meg franciául.
- Az analfabétában úgy osztja fel a világot maga körül, hogy létezik a magyar mint az anyanyelve, és létezik az összes többi, ezek az ellenséges nyelvek. Idézem: „több mint harminc éve beszélek, húsz éve írok is franciául, de még mindig nem ismerem. Nem beszélem hiba nélkül, és csak szótár gyakori használatával tudok rajta helyesen írni. Ezért hívom a francia nyelvet is ellenséges nyelvnek. És van még egy oka, amiért így hívom, és ez az utóbbi a súlyosabb. Ez a nyelv az, amelyik folyamatosan gyilkolja az anyanyelvemet.”
- Igen, ez volt a helyzet.
- És még ezt is írja, visszaemlékezve arra a napra, amikor elhagyta Magyarországot: „ezen a napon, ezen az 1956-os november végi napon egy néphez való kötődésemet veszítettem el, visszavonhatatlanul”.
- Hát igen, tizenkét éven át nem tudtam hazajönni.
- Ha belenézek abba a hatvanas évek közepén kiadott Magyar Műhely-számba, amelyben megjelent, azt látom, hogy Mándy Iván, Rába György, Pilinszky János társaságában publikált. Ezek ma a legnagyobb magyar írók, akik nevét felolvastam.

- És ez hol jelent meg? A versem?
- *A Magyar Műhely 1967. július 15-i számában.*
- De hol, melyik országban?
- *Párizsban.*
- Á, Párizsban, igen.
- *A Magyar Műhelyt azt Párizsban adták ki.*
- Igen.
- *Amikor úgy döntött, hogy franciául kezd írni, azt gondolta, hogy az új nyelv egy másik hang megszületését is megkönnyíti?*
- Nem, nem. Ilyen gondolataim nem voltak, csak próbáltam franciául írni, és kész.
- *2006-ban, a Regard sur l'Est című folyóiratban egy beszélgetés során Beckettet idézi, aki azt mondta, hogy „franciául írok, hogy elszegényítsem magam” vagyis, hogy egyszerűsödjének, letisztuljanak a mondatai.*
- Lehet, hogy erről volt szó.
- *És azt is nyilatkozta, hogy nem szerette a saját verseit magyarul, túlságosan szentimentálisak voltak.*
- Igen, ez volt a helyzet. És tudom, ha nem változtattam volna nyelvet, akkor is abbahagytam volna ezeket a szentimentális versírásokat, és írtam volna egy rendes regényt, amelyik olyan lenne, mint *A Nagy Füzet*.
- *Tehát ha nem változtat nyelvet, akkor is regényíró lett volna?*
- Igen, igen, biztosan.
- *És akkor is világhírű lenne?*
- Azt nem tudom.
- *Akkor is kínaiul, japánul, koreaiul jelennének meg a művei?*
- Nem tudom, lehet. Nem lehet tudni. De az biztos, hogy írtam volna magyarul is mindvégig.
- *Igen, ezt Az analfabétában is megfogalmazza, hogy az ön számára mindegy volt, hogy hol, de írni, írni, írni.*
- És mindegy volt, hogy milyen nyelven. Ha például Angliába kerülünk, akkor angolul írtam volna.
- *Azt írja valahol, minden ember arra született, hogy írjon egy könyvet. Ezt hogy kell érteni? Mindenkinek írnia kell egy könyvet?*

- Nem, de egy időben ez volt a véleményem. Különösen magamra értettem ezt, meg aztán annyi emberrel találkoztam, akik szerettek volna írni, hihetetlen, mennyien írnak. Még most is kapok kéziratokat ismeretlenektől, akik arra kérnek, ajánljam be őket egy kiadónak.
- *Mit tesz ezekkel a kéziratokkal?*
- Elolvasom őket, és megmondom, hogy nem jók, vagy azt mondom nekik, hogy nagyon kedves dolog, jó lesz a családnak. Volt egy, amelyet beajánlottam.
- *A Seuilhöz?*
- Igen, de nem adták ki, aztán most beajánlottam a genfi kiadóhoz, a Zoéhoz, aki *Az analfabétát* is kiadta. Onnan még nem kaptam választ. Ez a könyv annyira meghatott, mert ezt egy 80 éves zsidó írta, aki árván élte át a háborút, kivégezték az egész családját, arról beszél, hogy árvaházakban élt, meg bujkálva parasztknál, és szerintem ez olyan fontos, hogy ki kellene adni.
- *Egyébként miket olvas?*
- Mindenfélét. Sok krimit. Vannak köztük jók is.
- *Valahol azt írta, ma már sokkal könnyebben ír franciául, magyarul egyáltalán nem tudna írni. Jobban érzi a francia nyelvet?*
- Igen, jobban érzem a francia nyelvet. De azt hiszem, hogy ha itt élnek egy-két hónapig, és beszélnek magyarul, és írni kezdenék, akkor hamar visszatérnek rá.
- *Mit segített a francia nyelv? Segítette keményebbé válni?*
- Igen, gondolom, hogy igen, de ez mégiscsak egy tőlem jött határozat, hogy most én így fogok írni, most már nem írok szépeket meg jelzőket, hanem csak azt, ami van, amit látok, amit látni lehet, amit hallani lehet, amit leírni lehet.
- *A minimalista stílust választotta. Ennek a segítségével pontosabban tud fogalmazni?*
- Igen, pontosabban, és ez az igazabb. Mert ha hozzáteszem, hogy „ragyogott a szeme”, meg ilyen hülyeségeket, az mit jelent? Az nem jelent semmit. Meg hogy ezt gondolta meg azt gondolta. Hát honnan tudjam én, hogy ő mit gondolt? De hogyha csinál valamit, azt tudom,

látom, hogy csinál valamit, azt megírhatom, de hogy mi a véleménye vagy mit álmodik, azt nem tudom, akkor meg miért mondjam?

– A Nagy Füzet írása kezdetén a Trilógia már megvolt fejből?

– Nem, nem, egyáltalán nem, csak A Nagy Füzet volt egyedül.

– Amikor A Nagy Füzet írását befejezte, elküldte különböző kiadóknak a kéziratot, ha jól tudom, háromnak. Végül is a Seuil reagált pozitívan.

– Igen, egy másik azt mondta, hogy erre nem lenne közönség.

– Ez volt a Gallimard? Vagy a Grasset?

– A Grasset. A Gallimard csak egyszerűen azt írta, hogy nem, ez nem nekik való, vagy valami ilyesmit.

– Miután megjelent A Nagy Füzet, hozzákezdett a Trilógia második és harmadik részéhez.

– Nem, amikor elfogadták, akkor már elkezdtem írni A bizonyítékot. Mert nem tudtam abbahagyni az ikreket.

– Az ikreket nem tudta abbahagyni.

– Nem tudtam elfelejteni őket, és folytatni kellett, hogy mi lesz velük. És aztán elkezdtem írni a harmadikat is, mert még akkor sem tudtam abbahagyni, mert nem fejeztem be, amit mondani akartam. Így lett trilógia.

– Végig bizonytalanságban hagyja a Trilógia olvasóját, hogy léteznek-e ezek a bizonyos ikrek, vagy csak a főhős álmodja ezt az egészet. A bizonyítékban a főszereplő azt mondja valahol, visszaulva A Nagy Füzetre, lehetséges, hogy nem is ketten voltak a Nagyanyánál, hanem csak egyedül volt.

– Igen, tudom, mindenki meg van zavarodva. Én magam is, ez a baj.

– Értem.

– Most leadtam Svájcban, az ottani Irodalmi Archívumba a kéziratimat. Ők mindent áttanulmányoztak, és látták, hogy többféle nagy füzetet írtam. Hogy A Nagy Füzet nem mindig így volt. És néha csak egy gyerek van. Olyan is volt, amiben csak egy gyerek volt. Meg mindenféle változat volt, úgyhogy én ezeket többször átdolgoztam, végül is ez jött ki belőle, ami kijött.

– Már a végén a szerző sem tudta, egyedül volt-e a gyerek, vagy ketten voltak.

– Az elején biztos voltam abban, hogy ketten voltak, aztán elvesztettem a fonalat.

– Van A Nagy Füzetnek sok egyéb érdekessége. A vége meglehetősen szimbolikus. Úgy ér véget a történet, hogy megérkezik az apa az ikrekhez, és azt mondja, hogy át akar menni a határon. Idézem: „Az őrző távolodik. Azt mondjuk: – Rajta, Apa! – Húsz percünk van a következő őrzőig. Apa hóna alá veszi a két deszkát, odamegy a drótakadályhoz, az egyiket nekitámasztja, felmászik. Hasra fekszünk a nagy fa mögött, befogjuk a fülünket, kitátjuk a szánkát. Robbanás. A szögesdróthoz futunk a két másik deszkával meg a vászonzacskóval. Apánk a második akadály előtt fekszik. Igen, át lehet jutni a határon. Valakit előre kell küldeni. Egyikünk a vászonzacskóval a kezében apánk nyomaiba és holttestére lépve átmegy a másik országba. Másikunk marad, visszamegy Nagyanya házába.” Szóval, így ér véget A Nagy Füzet.

– Igen, gyönyörű.

– Nagyon szép, valóban. Tulajdonképpen a végére aparegénnyé is válik ez a könyv? Arról beszél, hogyan is lépjünk túl apánkon?

– Kicsit igen, lehet. A pszichológusoknak kell ezt elemezni.

– Van még egy különlegessége a Trilógiának, és ehhez hangsúlyozni szeretném, hogy ez a három regény valószínűleg már sokmillió példányban jelent meg a világon.

– Lehetséges.

– A bizonyítékból idézek: „Hirtelen egy nagydarab, fellábú férfi tűnik fel a terem közepén a mennyezetről lógó csupasz villanykörte fénykörében, és mankóira támaszkodva belekezd egy tiltott dalba. Lucas harmonikájával kíséri. A vendégek gyorsan kihörpintik poharaikat, és egymás után távoznak a kocsmából. A dal utolsó két soránál már könnyek csorognak a nyomorék arcán: 'Mebűnhöde már e nép / A múltat s jövődöt'.” Kedves Agota, én azt hiszem, hogy maga a világon a magyar himnusz legnagyobb példányszámú terjesztője.

– Biztos, igen.

– Meg szeretném ezt köszönni, őszintén mondom.

– Nincs mit.

– Vajon mit gondol egy koreai, amikor ezt a két sort olvassa?

- Hát, nem tudja, miről van szó.
- *Nyilván. Egy francia sem tudja, hogy miről van szó.*
- Nem.
- *De mi tudjuk.*
- Mi igen.
- *Úgy finoman odacsempészte a világ kultúrájába a magyar himnuszt.*
- Mert tényleg be volt tiltva egy időben, azért írtam oda.
- *Minden, amiről Agota Kristof, vagyis Kristóf Ágota ír, az hihetetlenül magyar. A kisváros is, a történet is. A háború is, a deportálások is. Minden, ami történik ezekkel az emberekkel. Kivéve a neveket.*
- Igen. De az elsöben nincsenek nevek.
- *De később megjelennek a nevek, A bizonyítékban, illetve A harmadik hazugságban.*
- Igen, mert nem akartam utánozni A Nagy Füzetet.
- *Miért döntött úgy, hogy olyan neveket választ, amelyek nem magyarok, de nem is különösebben köthetők különböző nemzetekhez?*
- Mert azt akartam, hogy ne lehessen országhoz kötni. Különben a második regényt, az egész regényt úgy írtam meg, hogy volt Claus és Lucas, mert mindkettő lehet vezetéknev is és keresztnév is, ahogy az én nevem is lehet, Kristóf vagy Ágota.
- *Amikor ír, franciául vagy magyarul gondolkodik?*
- Franciául.
- *De változatlanul szótárazik? Szótárakat használ, nem?*
- Most már nagyon ritkán.
- *Most már ritkán.*
- Meg hát nem is írok most már.
- *Ja, értem, akkor már nem kell szótár, ha nem ír. Az analfabétában még azt írja egy helyen, hogy „tudom, hogy nem fogok úgy írni soha, mint egy született francia író”.*
- Igen.
- *És mégis, Franciaországban híresebb, mint bármelyik született francia író.*
- Na, azért nem biztos.
- *Tanúsíthatom. A Seuil nagyon nagyra tartja önt. A kiadója.*

- Amikor a kínai szerződés megjött, azt mondták a kiadónál, hogy ez velük még sosem történt meg.
- *Agota Kristof az első szerzőjük, amelyik kínaiul is megjelent?*
- Volt már más is. De nem akkora példányszámban, mint ahogy én.
- *Értem. Kristóf Ágota, Agota Kristof most dolgozik valamin?*
- Semmin.
- *Tudni vélek egy füzetről.*
- Milyen füzetről?
- *Úgy tudom, van valami, ilyesmi a címe, hogy Tila et Aglaé dans un champ.*
- Nem! Tila nincs benne a címben. Csak *Aglaé dans un champ*.
- *Akkor mégiscsak van egy füzet.*
- De nem fog befejeződni.
- *Regénynek készült volna?*
- Igen. Csíkvándról.
- *Csíkvándról?*
- Igen, Csíkvándról szólt volna, mert a *Trilógia* az Kőszegen történik, ahol laktunk. Csíkvándon még egész kisgyerekek voltunk.
- *Nem ismerem Csíkvándot. Mekkora helység? Falu? Kisváros?*
- Falu, falu, egy kis falu.
- *Kicsi falu. Hogyan élt ott kisgyerekkorában abban a faluban? Az édesapja volt a falu tanítója, ugye?*
- Igen, úgy éltünk, mint a parasztyerekek. A barátnőmmel mentünk tehenet őrizni, meg libákat.
- *Mezítláb?*
- Igen, igen.
- *Tehenet, libákat őrzött, és közben, amit talált könyvet, újságot négy-öt évesen, azt elolvasta, „falta a betűket”, ahogy írja.*
- Igen, igen.
- *És hosszú az út Csíkvándról Neuchâtelig?*
- Hát nagyon, nagyon. Végtelen.
- *Hosszú az út Csíkvándról, a négyéves paraszti sorban élő kislánytól a világhírig? Hosszú az út?*

– Végtelen hosszú. Mindig arra gondolok, szeretnék visszamenni és megralálni azt a kislányt, és megmondani neki, mi lesz belőle.

– *Azt mondta egy helyen, hogy nem lett jobb az élete azáltal, hogy elment '56-ban, hogy elhagyta az országot.*

– Ez igaz, mindig ezt mondom.

– *Jobb lett volna itthon maradni, és itthon íróvá válni?*

– Igen.

(2009)

Ezüsthídon

(Köszönet Weöres Sándornak)

Régi adósságomat törlesztem, amikor Weöres Sándor verseimre gyakorolt hatásáról beszélek.

Hadd jegyezzem meg először is, hogy Weöres Sándor költészete *nem* hatott a verseimre *különösképpen*. Mindazok, akik azt gondolják, hogy Weöres Sándor vonzásában születtek meg munkáim, vagy munkáim egy része, akár a gyerekeknek írt verseim, tévednek.

Másodszor pedig hadd jegyezzem meg, hogy Weöres költészete alapvetően befolyásolta egész eddigi munkásságomat, szemléletemet, Weöres Sándor tehát számomra egyike a legnagyobb mestereknek.

Nagyon röviden a „*nem-hatásról*”.

Amikor azt mondom, hogy Weöres versei nem hatottak *különösképpen* költészetemre, akkor csupán annyit mondok, hogy nem hatottak *jobban*, mint más költő-géniuszok versei, mint például Pilinszky, Kosztolányi, Kassák, Nagy László, József Attila, Tandori, Erdély Miklós, és a régiek közül Balassi, Berzsenyi: sokakat, nagyon sokakat lehetne sorolni. A magyar költészet hihetetlenül gazdag és sokszínű. Számomra ez a sokszínűség a fontos. Erről majd később.

Weöres költészete a mindennapjaim része volt, és ma is az, ahogy az említett szerzők költészete is természetesen tartozik hozzá mindennapjaimhoz. Régóta gondolom, hogy ami a magyar költészetben elementárisan jó, ami alapvetően fontos, az az enyém.

Weöres minden verse elementárisan jó, alapvetően fontos. Ilyen módon hatott és hat ma is Weöres Sándor költészete, versein átsugárzó személyisége a munkáimra.

Kicsit bővebben az „alapvető befolyásolásról”.

Ahogy korábban már említettem, Weöres Sándor alapvetően befolyásolta szemléletemet. Bizonyos szempontból jobban, mint bárki más.

Akkoriban, amikor ismerkedtem a költészettel, fogalmazzunk úgy, amikor már *tudatosan* ismerkedtem, tehát valamikor tizenéves korom-

ban, Weöres olvasása közben értettem meg, hogy a költészet mégis csak és mindenekelőtt alapvetően művészet.

Vagy művészet is.

Értem ez alatt, hogy a versnek nem csupán mondandója, tartalma van, hanem teste is van, anyaga van, amit formázni lehet, alakítani kell. Hogy a vers alapvetően anyagból épül, betűkből, szótagokból, szavakból áll össze, és hogy ilyen módon zenei hatása is van, valamint képzőművészeti aspektusa is lehet. És az is lehetséges, ugyanakkor, hogy maga a szerző, a költő is kicsit zenésze a szavaknak, de egyben akár szobrásza is, és hogy ez alapvetően egy új, egy másfajta hozzáállást igényel a vershez. Nem feltétlenül csak azt a hozzáállást, amit általában középiskolában tanítanak, hogy a költő, mint alapvetően szociális, társadalmi lény, versben fejt ki véleményét emberi kapcsolatokról, politikáról, világhelyzetről stb., hanem azt a hozzáállást is igényli, hogy azonosulni tudjunk a formálás örömeivel, hogy élvezni tudjuk, miként egy igazi szobrász, hogy a kezünk agyagot formál, és abból az agyagból egyszerre szobor lesz, valami, ami születése után része a környezetének, ami azzal igazolja saját létét, hogy van, a térből helyet követelt önmagának.

Weöres az úgynevezett „játékos” verseiben, a tiszta rímeivel, a *Barbár dallal* például, erre figyelmeztet.

Arra, hogy a vers szoborként vagy zenei műalkotásként is létezik. Pontosabban: hogy ugyanúgy létezik, miként egy szobor vagy zenemű. Hogy a költészet gyönyörködtet, hogy a vers zeneisége, dallama, rímélése egészen egyszerűen szép tud lenni, lélegzetelállítóan gyönyörű.

Weöres esetében elsősorban a zeneiség fogott meg, bár a képverseimhez is kaptam tőle, pontosabban költészetszemléletétől, sok-sok biztatást. Ahogy a képverseimre alapvetően hatással voltak Nagy László képversei, ugyanúgy Weöres is arra ösztönzött, hogy a vers anyagát vizsgáljam, azt kutassam elsősorban.

Weöres zenei érzékenysége indított el a variációk irányába.

Amiből aztán egész sorozatot hoztam létre.

Ennek első példája a *Harangkondulás* című versem volt, amely egy Weöres-vers variációja. Zenei megformálásra törekedtem, mert azt

éreztem, hogy Weöres is alapvetően zeneileg formálja a verset, és, így gondolkodtam akkor, ha a vers zenei is, akkor variációk is szülehetnek belőle, miként a zeneművekből is születnek meglehetősen gyakran.

A *Harangkondulás* című vers után variációk egész sorát írtam, Petőfi, Balassi, Berzsenyi, József Attila, Kosztolányi, Ady, Vörösmarty és mások verseire. Az esetek többségében a zenei megközelítést választottam, tehát egy ritmusból, szövegdallamból kiindulva írtam meg hasonló ritmusú, dallamú versemet.

Weörestől a zeneiség élményét kaptam. És még valamit.

A nyitottság élményét. Mert Weöres nem utasít el semmilyen típusú költészetet.

Nem egynemű a költészete, de sokszínű, a költészet teljessége mint alapvető és primer kifejezési forma érdekli.

És eljutottunk a sokszínűséghez. Ami számomra a legfontosabb problémák egyike.

Hogy lehet-e egy életművön belül a legkülönbözőbb stílusokat és törekvéseket felmutatni? Hogy lehet-e egyszerre több hangon szólni?

Mindenesetre a sokszínű magyar irodalmi hagyomány összefogására és „újrahasznosítására” Weöres Sándor tanított.

Mert Weörest mindaz érdekli, ami vers. Ami költészet.

És ezzel mintha azt is mondaná, hogy körülöttünk minden és mindenkor versé lehet.

Mert mindenben ott van a költészet is.

Ennek a hozzászólásnak először azt a címet akartam adni, hogy „Weöres holdudvarában”.

De nem voltam soha Weöres holdudvarában.

Inkább mondhatom azt, hogy egy ezüsthídon lépkedek átál, éjszaka, és ehhez az ezüsthídhhoz a fényt a magasból Weöres Sándortól kapom.

(2007)

Most akkor valami iróniával

(Emlékezés Orbán Ottóra)

Most akkor valami fanyar humorral, finom iróniával kellene megszólalni.

Merthogy Orbán Ottóról van szó. Márpedig ő nem nagyon tűri a pátoszt, a dagályos mondatokat, a sírás sem illik hozzá.

Valahogy úgy illene megszólalni, hogy nevetni tudjunk. Hogy a dolog *másik oldalát* lássuk. És ne legyen *túlzottan komoly* az a megszólalás. Legyen inkább kicsit gúnyos. Játékos mindenképpen. És főleg legyen könnyed.

Mert méltatlan lenne, Orbán Ottóhoz lenne méltatlan, ha most az „ajkunkra fagyna a mosoly”. Mondjuk, ilyesmit le nem írt volna. Még-hogy „ajkunkra fagyna”! Na, ne. Ezt azért mégse.

Szóval, az a helyzet, hogy miközben „hugyoztunk a kert végiben”, ahogy *Az újság* című versben írja, és valóban ott volt „körben a huszadik század”, azt azért meg lehetett tanulni, hogy többnyire „egyet nyersz vesztesz százat / van okod bízni az égiben”. És, ha van okod bízni bármiben is, akkor nem kell mást tenni, mint hogy ne vegyük olyan nagyon komolyan a dolgokat. „Csaklizzunk el” egy látcsövet, ha lehet, és nézzünk bele mindkét végéről, és ha belenéztünk, azt láthatjuk majd, hogy „ha innen nézed babilon / ha onnan tadzsik és kalmük / lázár ervin meg bab ilon / és az ő örült szerelmük // vagyishogy minden relatív”.

És ez jó. Mármint az, hogy minden relatív.

Merthogy a látcső másik végével nézve a dolgokat nem nagyon kell félni semmitől. Ami „nagy”, az összemegy, felfújhatja magát bárki is, ilyen látcső-technikával egércsecsemőnek látszik a legvéresebb pofájú óriáspatkány is.

Orbán Ottó többnyire a látcső *másik* végébe nézett bele.

Számára ez volt a természetes.

És kicsinek látta a világot, nem is kicsinek, hanem kisszerűnek.

És, ha kisszerű a világ, akkor nem kell félni, akkor lehet nevetni, akkor a borzalmak sem borzalmak többet.

Azt gondolom, hogy Orbán Ottónak, aki olyan „pofátlan” volt, hogy 1936-ban Budapesten mert megszületni, méghozzá a korhoz nem éppen illő pedigrével, nos, neki alapvető túlélési technikája kellett hogy legyen a látcső *másik végével* való ismerkedés.

És annyira jó, hogy olyan korban élünk, hogy ma is rászorulunk erre a technikára. Így legalább nincs időnk elkényelmesedni.

A vicc az egészben az, hogy éppen ebben van az igazi heroizmus.

Ahhoz ugyanis nem kevés bátorság szükséges, hogy valaki folytonosan fordítva tartsa a látcsövet.

Szóval, ehhez azért kurázsiz kell, nem is kevés, romantikára való hajlam, *lánglélek* és minden egyéb, sőt, megkockáztatom, hogy „ott essem el én a harc mezején”-gondolkodás, lendület kell, Petőfi lendülete. Mert a tiszta romantika humorral van átítatva, a legjobbaink úgy hullanak el, ugyanis, hogy közben azt mondják magukban, *szarok bele az egészbe, jöhetnek a zúgó paripák*.

A felfújt nagypofájúakról meg lehet írni *A helység kalapácsát*.

Orbán Ottó folyton fordítva tartotta a látcsövet, újból és újból ironizált a kisszerűségen, közben pedig romantikus volt, nagyon is.

És heroikus volt minden egyes nap.

És most valami olyasmi közhelyet kellene leírni, hogy „mert szeretete az életet”.

A fenét. Nem az életet szerette, hanem azt, hogy normálisan, jó hangulatban éljen, minden körülmények között. Hogy akkor is megigyon egy pohár jó bort, amikor olyannyira nem tudja koordinálni a saját kézmozdulatát, hogy a szájáig sem tudja pontosan felemelni a poharat. Hogy akkor is társaságba menjen, amikor a beszéd sem könnyű, amikor csak ül, egyedül, és éppen csak figyel az eseményeket. Amikor csak *jelen van*.

Orbán Ottónak minden lépése heroikus és felemelő volt.

Ha valaki látta csak kiszállni is az autóból, ha *csak egyszer* valaki látta *elindulni*, az tudja, miről beszélek. Ahogy csak azért is „lendületet vett”, ahogy az első lábmozdulatig eljutott, ahogy *akarta*, hogy menjen, ahogy *akarta*, hogy jelen legyen, ahogy nem érdekelt semmilyen ellenérő, kifürkészhetetlen akadály, eltérő égi akarat, ki tudja, mi.

Tartása volt, akaratereje volt.

Azt mi nem tudjuk, hogy mi mindent kellett legyőznie ahhoz, hogy néhány lépést tegyen. Talán a tekintetéből lehetett látni, a szeméből. És a remegést lehetett látni, ahogy a testéből, belülről, ki tudja, honnan, elindul valami folyamat. Valami nagy koncentráció kellett egy mozdulat megtételéhez.

„Egyik oldaláról a másikra fordul, él”, hogy az egyik kötetének címét idézzem.

Közben pedig pontos és szikrázó humorú szövegek, prózák, versek születtek. Az utóbbi két évtized legszínvonalasabb prózái, versei.

Ismertem őt, amióta az (irodalmi) eszemet tudom. És bármikor megkereshettem. És mindig számíthattam rá.

És miközben alig lehetett vele beszélgetni, aközben nagyon is vidámak voltak ezek a beszélgetések.

Most valami más kezdődik. Orbán Ottó új élete.

Elképzelem az utolsó mozdulatait. Ahogy a szigligeti alkotóházban, ahol utolsó napjait töltötte, megpróbál elindulni. És ez az indulás már túlságosan sok energiát követelt. A megerőltetéstől megállt a szíve.

Látom magam előtt, ahogy kicsit keserű mosollyal elbúcsúzik. Mintha azt mondaná, *bocs, ez most nem igazán jött össze.*

(2002)

Vörös Október Férfi Ruhagyár, avagy egy vers története

(Jegyzet Orbán Ottóról)

„hát maga mindent többször mond?

hát többször mond mindent maga?

hát többször?

hát maga?

hát mond mindent?”

Orbán Ottó: *Hangzatz* (részlet)

Egy vers története nem a vers születésével kezdődik. Hanem sokkal előbb. És amikor elkészült a vers, akkor sem ér véget a vers története. Egy igazi vers története talán soha nem ér véget. *Ameddig világ a világ,* szokták volt mondani a régiek.

Azt, hogy Orbán Ottó nagy költő, már egészen fiatalon tudtam. Valamikor középiskolás koromban már tudtam, mert olvastam a műfordításait. És azokban a műfordításokban annyi költészet volt, annyi erő, hogy nem volt kétségem afelől, az a személy, aki ezeket a verseket a magyar irodalom részévé teszi, nagyon jelentős költő.

Amikor a kezembe került az *Üvöltés* című antológia, én is, ahogy nemzedéktársaim közül sokan, megdöbbsentem Ginsberg kultikussá lett verssorain: „Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület romjaiban”. És azért döbbsentem meg, mert ezeket a sorokat Orbán Ottó fordította. Mindannyian tudjuk, hogy nagyon nagy dolog, ha magyarul egy vers, amelyik eredetileg nem magyar nyelven íródott, úgy tud megszólalni, hogy a nyelvi közeg rögtön a sajátjának érzi. Középiskolás fiatalként mentem az utcán, és ezeket a verssorokat skandáltam. Ginsberg legendás sorait, Orbán Ottó fordításában.

Ennek a műfordításnak köszönhetően kerestem aztán Orbán Ottó köteteit a könyvesboltokban, és akadtam rá antológiákban, másokkal együtt. És aztán feltérképeztem az egész akkori magyar irodalmat,

Tandorit, Petrit, Eörsi Istvánt, Somlyó Györgyöt, és mindegyikükhöz úgy jutottam el, hogy a műfordításaikat ismertem meg először.

Orbán Ottó versei, sajátos humorukkal, zaklatottságukkal, játékoságukkal mindig közel álltak hozzám. A szabad vers és a klasszikus versforma egyszerre lüktetett a verseiben. És számomra, aki már akkor egyszerre vonzódtam a klasszikushoz és az avantgárdhoz, éppen ezért Orbán Ottó lett a példa. Az 1974-es *Szegénynek lenni* című kötet meghatározó élményem lett, ahogy az 1976-os *Távlat a történethez* is.

Aztán személyesen is találkoztunk, először persze a Kortárs szerkesztőségében, valamikor 1982 körül. Egy erőteljes felépítésű, különös arcú, mosolygós férfit láttam benne, aki olyan volt, mintha az apám lenne. Megnyugtató volt a jelenléte. És érdeklődve fordult felém, ami különösen jólesett, tudott avantgárd indulásomról, a párizsi Magyar Műhelyhez való kötődésemről, Erdély Miklóssal való barátságomról.

És ezekről is kérdezett. Gyorsan kialakult közöttünk valami igen erős kapcsolat.

Attól kezdve, hol intenzívebben, hol kevésbe intenzíven, de kerestem a társaságát. Valamiképpen hasonlítottunk egymásra, és ezt ő is érezte. Ki is mondta egy alkalommal, amikor nála jártam, már jóval később, a kilencvenes évek második felében, a Bécsi úti lakásában. Hogy mindketten besorolhatatlanok vagyunk. Kibújunk a kategóriák alól. És ez nem jó. Túlságosan is sokféle stílusban írunk. És ezt nem szereti a szakma.

Én is azt éreztem, hogy ő számomra az igazi példa. Hogy lehet humorral és szomorúan, klasszikus stílusban és avantgárd gesztusokkal, ironikusan és szentimentálisan egyszerre írni, és látszólag sokféle formában alkotni, valójában pedig mindig önmagunknak lenni. Hogy igenis lehet sokszínűen létezni a magyar irodalomban. Ezt képviselte Orbán Ottó, és ezt akartam megvalósítani én is. És volt olyan beszélgetésünk, ahol sajátos módon „összekacsintottunk”. Nevettünk azon, hogy nem tud a kritika velünk mit kezdeni.

A nyolcvanas évek közepén a repetitív költészet vonzott, olyan verseket írtam, amelyek leginkább a korszak minimal zenéjével, Reich és Cage, illetve Sály és Vidovszky és Kurtág munkásságával mutatnak

rokonságot. A korai *Zárójelversek* tartoztak ide, ezeket természetesen Orbán Ottónak is mutattam, illetve ezek akkoriban meglehetősen komoly visszhangot keltve jelentek meg az irodalmi lapokban. Sály László zeneszerzővel közös fellépéseink voltak, ahol Sály zongorán kísérte az én repetíciós előadásaimat, versolvasásaimat. A közös munka eredménye egy nagylemez lett, amely *Közeledések és távolodások* címmel jelent meg, 1990-ben, tehát a rendszerváltás évében.

A lemez ősbemutatója vagy az egyik ismertetése a Fészek Klubban volt, talán 1990 novemberében vagy 1991 januárjában. Valahogy így. Orbán Ottó is eljött, felesége, Orbán Juli társaságában, akit Ottóval együtt nagyon szerettem, szeretek. Megtiszteltetés volt a jelenlétük. A Sály Lászlóval közös fellépés, illetve est egy nagyszabású repetíciós performance lett, ahol különösen hangsúlyos szerepet kaptak ezek az ismétlésekre épülő *Zárójelversek*. Jó est volt, jó visszaemlékezni rá. Utána Ottóval még beszélgettünk kicsit, nem sokat. Így emlékszem.

Aztán egy nap felhívtam. „Írtam egy verset, amit neked ajánlottam”, mondta. „Nekem?”, kérdeztem vissza. Persze meglepett a hír, és örültem is neki, nagyon. „Igen, mert szerettem, hogy mindent mindig többször mondasz”, mondta. „Majd meglátod”, tette hozzá.

Ez a vers volt a *Hangzatz*. A nekem dedikált verse. Meg is jelent az 1992-es kötetében, *Az egyik oldaláról a másikra fordul, él* című gyűjteményben. Irónia, rácsodálkozás és nagyon sok barátság van ebben a versben. Amit ma is nagyon köszönök.

Ekkoriban már beteg volt. A sclerosis multiplex miatt nehezen mozgott, nehezebbre esett a járás, minden. De mindent tudott, mindenről lehetett vele beszélgetni, szinte még jobban értette maga körül a világot, mint korábban. Többször is beszélgettünk a Bécsi úti lakásában vagy az Élet és Irodalom havi vacsoráin.

A kilencvenes évek második felében nagyon rossz anyagi körülmények között éltem, szükségem lett volna valami támogatásra az irodalmi mecénatúrától. Orbán Ottó, tudom, többször is szólt a Soros-alapítvány irodalmi kurátorainak, hogy díjat, ösztöndíjat adjanak nekem. Elmondta Lator Lászlónak, aki az irodalmi kuratórium meghatározó alakja volt, másoknak, szólt, anélkül, hogy különösebben kérnem

kellott volna erre. Meggyőződéssel akart segíteni, sokszor elmondta, hogy nem érti, miért ütközik ebben a kérdésben falakba. Én sem értem. Rajta kívül még Somlyó is segíteni akart. Hiába. Ottó, az egyik utolsó találkozásunkkor, amikor az ÉS vacsorájáról jöttünk ki, szóba hozta ezt az ügyet. És azt mondta, neki ez egy *személyes kudarc*. És ez a mondata nekem akkor nagyon jólesett. Ilyen volt Orbán Ottó: tele volt figyelemmel és szeretettel a pályatársai, a fiatalabb kollégái iránt.

Amikor 2002-ben meghalt, a halála napjától kezdve a temetéséig mindennap írtam hozzá egy verset. Így emlékeztem rá. Így akartam rá emlékezni.

A versek nagy része, külön ciklusba rendezve megjelent a Kalligram Kiadó gondozásában publikált *Európa rádió* című kötetemben.

Orbán Ottó haláláról verseket írtam, mert nagyon váratlan és fájdalmas volt az elvesztése.

Aztán még, Julinak köszönöm, „örököltém” is tőle. Juli egy napon felhívott a Bécsi úti lakásba, néhány Orbán Ottó által használt tárgyat, öltönyzakót nekem adott. Az egyik zakóban benne van: „Vörös Október Férfi Ruhagyár”. Egy korszak lenyomata ez is.

Őrzöm Orbán Ottó zakóját, és őrzöm a nekem dedikált verset. Velem lesznek mindaddig, ameddig még emlékezhetek Orbán Ottóra, aki idősebb pályatársam volt, a mesterem és a barátom, magyar költő és műfordító.

(2011)

A titok

(Jegyzet Erdély Miklósról)

Valamiféle titok, valamiféle megfejtendő titok lappang Erdély Miklós körül. Mi az az erő, ami sok évvel a halála után is arra késztet bennünket, hogy szomorúan és egyben nosztalgikusan emlékezzünk rá, hogy mindazok, akik valamikor a tanítványai, barátai voltunk, és mások is, akik csak távolról ismerhették őt, újból és újból összejövünk, és róla beszéljünk, emlegessük őt, visszagondoljunk rá?

Könnyű lenne azt mondani, hogy a válasz egyszerű, hiszen egy meghatározó jelentőségű művészlőről, költőről, alkotóról van szó, akinek munkássága megkerülhetetlen, akit újból és újból elő kell venni, akinek tevékenységét ismerni illik. Könnyű lenne ezt mondani, csak hogy ez nem igaz. Erdély Miklós művészete és költészete gyakorlatilag a mai napig ismeretlen nem csupán az úgynevezett „nagyközönség” előtt, hanem gyakorlatilag azok előtt is, akik magukat az „irodalmi és/vagy művészeti élet” részének tekintik. Erdély Miklós neve mítoszként jelen van kulturális életünkben, maga a munkássága azonban máig feldolgozatlan abban az értelemben, hogy elemzések, kritikák alig-alig születtek, szerepe és jelentősége pedig egyáltalán nincs meghatározva irodalom- és művészettörténetünkben.

Erdély Miklós máig legenda. Legenda volt már életében is, emlékszem, amikor először találkoztam vele, akkor már legendaként jelent meg előttem. Bujdosó Alpár húgának budapesti lakásán voltam valamiféle irodalmi összejövetelen, amikor csöngettek. Papp Tibor ment ajtót nyitni, majd jelentette az új vendéget: Erdély Miklós!, mondta, és jómagam, az akkor 22 éves fiatal költő, meglepődve vettem észre a hangjában valamiféle büszkeséget. Igen, ez a jó szó: büszkeség.

Nem olyan nagyon régen ismertem még akkor Papp Tibort, de anynyira már igen, hogy tudjam, nem az a „rajongó” típus. *Erdély Miklós*. Még soha nem hallottam ezt a nevet korábban. *Erdély Miklós*. Aztán megjelent robusztusan, kövéren, nagy szakállal, és valahogy nagyon jelen volt. Valahogy megkerülhetetlenül jelen volt. Ezt a megkerülhe-

telenséget kellene megfejteni. Persze mondhatnám azt is, hogy Papp Tibor büszkesége érthető, hiszen a Magyar Műhelynek szüksége volt Erdély Miklósról, aki sokszor kritikával illette magának a lapnak és körének tevékenységét, de ez nem lenne igaz. Nem, Erdély Miklósnak volt szüksége a lapra és körére, mert ekkoriban szinte egyedül a Magyar Műhelyre tudott támaszkodni, itt tudott megnyilvánulni. Meg akart nyilvánulni egyáltalán? Szüksége volt egyáltalán fórumra, közönségre, táborra? Sokan mondták akkoriban, hogy nem. Nincs szüksége ilyesmire. Félték is tőle, sokan. A kritikus megnyilvánulásaitól, az erejétől. Attól a szuggesztivitástól, amely belőle áradt. „Nehéz ember”, mondták róla, nincs szüksége senkire. És mindez nem volt igaz. Erdély Miklós nagyon is érzékeny alkotó volt. Egy buddhista mondás szerint az igazi bölcs bizonytalanul és szorongva halad az útján, de mindig célba ér. Számomra ilyen bölcs volt Erdély Miklós. Az egyetlen ilyen típusú alkotó, akit eddig ismertem.

Meggyőződésem, hogy szüksége lett volna a pozitív fogadtatásra, szüksége lett volna valamiféle igazi elismerésre, különösen az irodalmi élet részéről. Nagyon sokan ismerték, nagyon sokan barátjuknak tekintették őt, sokan laktak nála, a Virágárok utcában. Nem olyan régen Ágh István is írt erről az utcáról egy könyvet. Sokan ismerték Erdélyt, de a verseit nem szerették, nem értették. Erdély Miklós számára például sokat jelentett Pilinszky személye és költészete. Amikor 1974-ben megjelent a Magyar Műhely kiadásában élete egyetlen verskötete, természetesen adott belőle Pilinszkynek is, aki nem fogadta, nem értékelte ezt a kötetet pozitívan. Azt gondolom, egyszerűen nem értette.

Erdély Miklós költészete 1974-ben annyira más volt, annyira új volt, hogy nem is lehetett könnyű elfogadni. Tulajdonképpen a kérdés mindmáig az, megtalálja-e végre Erdély az igazi helyét a magyar irodalomban, képesek leszünk-e végre értelmezni, értékelni őt. Nyilvánvaló, hogy nem csupán mágikus erejének köszönhetően jártunk ki hozzá a Virágárok utcába: az az új művészet és irodalom, amely a nyolcvanas évek elején jelentkezett Magyarországon, és amely meglehetősen erős hatással van jelen napjainkig, elsősorban Tandori Dezsőben és Erdély Miklósban fedezte fel mesterét és példaképét.

Két nagyon is különböző alkotó, ma már elismertségük is nagyon különböző, mégis, két olyan alkotó, aki teljesen új szemléletet honosított meg az irodalomban és a művészetben. Az a típusú experimentalizmus, amely jellemezte Erdély Miklós költészetét már 1974-ben, csak a nyolcvanas évek elején, közepén jelentkezett. És Erdély tudta is ezt, ezért kedvelt bennünket, ezért fogadott engem is többször szívesen a Virágárok utcai házában.

Nyilvánvaló azonban, hogy nem tudtuk eléggé határozottan képviselni Erdély Miklóst az irodalmi életben, és az az experimentalizmus, ami minket jellemezett ekkoriban, nem volt olyan radikális, mint magáé a mesteré. Ezért is magányos mind a mai napig Erdély Miklós költészetünkben, és ezért is ismeretlen mind a mai napig.

Hiába mondta tehát, hogy utódai vagyunk, mert egyébként utódjának nevezett egy alkalommal engem is, tréfásan persze, „előttem az utódom”, mondta, és ez akkor, amikor mondta, tréfa is volt, meg nem is, nem lettünk utódai, csak részben lettünk azok. Az a fajta filozofikus, nyelvcentrikus irodalom, amely jellemzi őt, csak részben lett a sajátunk: a nyolcvanas évek közepén, végén feltűnt, aztán az új konzervatívokkal el is tűnt megint, vége lett. Lesz-e jövője, nem tudhatjuk, Erdély Miklós magányos volt, és az is maradt.

Tulajdonképpen a titok a „mégis”-ben van jelen. Hiszen annak ellenére, hogy Erdély Miklós művészete és költészete nem kapta meg a kellő rangot és elismerést, annak ellenére, hogy mi, akiket utódainak tekintett, nem tudtuk megfelelően képviselni őt és a művészetét, mindezek ellenére Erdély nagyon is jelen van, újból és újból felbukkan a neve, újból és újból foglalkozunk vele, újból és újból beszélünk róla.

Személyiségének kisugárzása a mai napig jelen van, és él mindazokban, akik ismerték őt, és ilyen módon azokban is, akik csak hallottak róla. Erdély Miklós mesélt egy történetet, talán fél évvel a halála előtt, hogyan találkozott Soros Györggyel. Utolsó napjai voltak New Yorkban, amikor Soros váratlanul beállított Erdélyhez, a szállodaszobába, letett az asztalra valamennyi (elég sok) dollárt, és azt mondta: „Nem tudom, ki maga, nem ismerem. De mindenki azt mondja, adjak magának pénzt.” Erdély, amikor ezt a történetet mesélte nekem,

Erdély Miklós szépírói hagyatéka

hozzátette azt is, hogy „abban a pillanatban Soros volt az avantgárd, nem én”. Nem tudom, pontosan így történt-e a dolog, avagy másképp. Mindenesetre jellemző történet, Erdélyre jellemző, személyiségének meghatározó erejére – valahogy mindenki számára természetes volt, hogy Erdély Miklós valaminek a vezéregyénisége. És természetesen az is, hogy egy ilyen jelentőségű emberhez el kell menni látogatóba, mégha egy New York-i szállodaszobába is.

Írtam már korábban Erdélyről, hogyan utaztam vele (és Pomogáts Bélával, Beke Lászlóval) Párizsba, miként látogattam meg őt nem sokkal a halála előtt stb.

Évente egyszer a Virágárok utcában, nyáron összeülünk, ismerősök, barátok, és emlékezünk rá. De a jelenlétét, a hatását nemcsak ekkor érezzük, hanem mindennap. Mert a hatása ott van a filmművészetben, az irodalomban, a festészetben, a művészettörténetben.

Mégis, én a magam részéről akkor lennék elégedett, ha mindannyiunk asztalán, könyvespolcán ott lenne egy vaskos kötet, Erdély Miklós összegyűjtött irodalmi műveivel, és az mindennapi olvasmányunk lenne. Ha például *A gúlában* című novella végre ismert lenne mindannyiunk előtt.

(1998)

Erdély Miklós éppen negyed százada távozott közülünk. 25 év igen nagy idő, azt gondolhatnánk, hogy ez alatt az idő alatt életműve megnyugtatóan feldolgozásra került, és a szerző végre megtalálta helyét a magyar irodalom-, illetve a magyar művészettörténet periódusos rendszerében, vagyis az őt megillető elismerést legalább az utókor megadta neki.

Nos, nem így van.

Erdély Miklós életműve a mai napig szinte ismeretlen, recenziók, tanulmányok vagy éppen monográfiák – finoman szólva – nem kelő számban születnek a nyolcvanas évek mitikus mesteréről. E sorok írója, aki magam is közletről ismerhettem Erdélyt, és mesteremnek is vallottam őt, és én, aki többször írtam róla esszét, visszaemlékezést, én is úgy látom, hogy Erdély Miklós, az őt körülvevő legendák dacára, elsikkadni látszik. Ha az a generáció, amelyiknek oly nagyon fontos volt a személye, vagyis mindazok, akik ismerhették őt, akik a magunk módján áptuk emléket, ha már ez a generáció sem tud majd tanúvallomást tenni Erdély mellett, akkor megszűnik az a személyesség, az egyéniségnek az a kisugárzása, amely szerves része az Erdély-legendának. Akkor nem marad más, „csak” a mű, az alkotás, amely vagy mond valamit a kései befogadónak, vagy éppen nem, és ha netán ez utóbbi következik be, bizony a név is eltűnik lassan még a műértők vagy az újabb generációjú alkotótársak körében is.

Hogy Erdély Miklós életműve miért is ilyen nehezen vagy éppen sehogy se tud kanonizálódni, annak nyilván több oka is van. Az egyik ilyen ok, hogy Erdély több műfajú alkotó, amit a kissé „szakbarbárosodó” kulturális életünk nehezen tolerál. Manapság még azt is szóvá teszik sokan, ha egy-egy költő prózát merészel írni. Erdély esetében sokkal többről van szó: ő, ahogy életművének ismerői előtt köztudott, egyszerre volt filmrendező, performer, költő, novellista, esszéíró, festőművész és nagy hatású pedagógus, vagyis *Mester*, akit folyamatosan tanítványok vettek körül, akinek „titkát” ellesni próbáltuk.

Kétségtelenül oka a kanonizálódás hiányának az életmű, a hagyaték hanyag kezelése. Különösen érvényes ez az irodalmi hagyatékra. Megítélésem szerint Erdély műveit az örökösök nem gondolják megfelelően, nem tesznek azért, hogy az életmű megfelelően elérhető, látható, olvasható legyen. Erdély Miklós költői és prózaírói hagyatéka nehezen hozzáférhető, magam többször is sürgettem, hogy ki kellene adni végre egy teljes Erdély Miklós-kötetet, szép, gondos, jól szerkesztett kiadásban, hogy az életmű szépírói része a maga teljességében olvasható legyen. A mai napig összesen két szépírói kötete jelent meg a szerzőnek: az 1974-es *kollapszus orv.* című verskötet, valamint a posztumusz megjelentetett *Idő-möbiusz* című gyűjtemény, amely magában foglalja a teljes 1974-es kiadást, és egy válogatást közöl a hagyatékban megmaradt, illetve folyóiratokban közölt műveiből. Mindkét kiadás a Magyar Műhely szerkesztőinek gondozásában jelent meg. Annyit tudunk csak, hogy ez nem a teljes szépírói hagyaték.

Az 1991-es, viszonylag kis példányszámú kiadásnak nincs folytatása.

A költői, írói hagyaték tehát – mivel utoljára 20 éve jelent meg egy feltehetően hiányos gyűjtemény – az újabb generációk számára alig hozzáférhető. Mindezekon túl van a szépírói hagyaték kanonizálódása elmaradásának másik oka is. Ez a bizonyos másik ok pedig az a tény, hogy Erdély Miklós ezen munkássága zavarba ejtően sokrétegű, valamint, és ezt is ki kell mondani végre, néhol egyenetlennek tűnő, és olykor már-már kiforratlan benyomást keltő.

Mintha az ismerhető szépírói hagyaték csupa-csupa zseniális ígéretet hordozna magában, anélkül hogy a teljes életmű nagyszabású jellege megnyilvánulhatna, vagy anélkül, hogy ezek a zseniális ígéretek megnyugtatóan egymásra épülhetnének.

Ha elővesszük a *kollapszus orv.* című 1974-es gyűjteményt, azt érzékelhetjük, hogy nem egy tipikusan első kötetet tartunk a kezünkben. A szerző a kötet kiadásának évében már 45 éves. Érthető okokból egy gyűjteményes kötetet tartunk a kezünkben: a művek között fiatalkori munkákat éppúgy találunk, mint ahogy egy középkorú alkotó művei is jelen vannak. Túl nagy az az idő, amelyet a kötet egésze átfog, ahhoz, hogy egységes gyűjteményről beszélhessünk. Éppen ezért azt mond-

hatjuk, hogy nem egy kiforrott stílusú, érett alkotó műveit olvassuk, hanem egy sajátos világlátású, nagyon erős karakterű író sokszor kissé pongyola, majdhogynem odavetett feljegyzéseivel találkozunk.

Mai szemmel nézve kissé szerkesztetlennek is tűnik ez a kötet, sokszor nem igazán világos, hogy különböző versek miért is kerülnek egymás mellé. Rögtön az indítás egy, a hetvenes években kétségtelenül egyedülálló hangütés. A *miserere orv.* című szöveg indításában talán leginkább az amerikai beat-költők, például Kerouac kissé megemelt, mégis nagyon hétköznapi prozodiáját idézi, vagy – visszalépve az időben – Ezra Pound sajátos filozofikus szemléletét. Igen, a kettőt együtt. A következő vers, a *váratlan kantáta* viszont éppen sajátos líraiságával véteti észre magát, még akkor is, ha rögtön az indító metafora után egy ironikus távolságtartás jellemzi a verset: „mint a madarak, melyeket röptükben kitömtek, s azóta ott lógnak az égen, oly mozdatlan az elhunytak emléke” – kezdi a szerző, aztán így zárja le: „oly megszokhatatlan, nevetségesen fennkölt”. Kétségtelen, hogy ez az egyébként viszonylag fiatalkori, 1959-es szöveg – a maga idejében egészen szokatlan stílusú, szokatlan szerkezetű alkotás, amely műfaját tekintve leginkább prózaversnek nevezhető – kitűnik a korból sajátos monumentalitásával, a nézőpont magabiztosságával. Azt lehet mondani, hogy Erdély ezzel a munkájával máris egy csak rá jellemző attitűdöt mutat meg, azt, hogy hogyan képes mintegy *felülről* nézni a világot, kívül helyezkedni azon a szövegmezőn, amelyet létrehoz.

Mégis – és az egyenetlenség, a szerkezetlenség itt nyilvánul meg – a kötetben ezen szövegek egymás mellett inkább gyengítik, semmint erősítik egymást.

Amikor arról a sajátos nézőpontról beszélünk, ami oly nagyon jellemzi Erdély habitusát, akkor gondolhatunk az 1991-es *Idő-möbiusz* címet viselő összeállítás úgynevezett „*második kötetére*”, abban is a *Metán* című versre. Azokra a híressé lett sorokra, amelyeket azóta is oly sokszor idéznek azok, akik valamiképpen közel érzik magukhoz Erdély költészetét: „...versírás közben kerülni kell, kívül-belül, a költői magatartást”. Nos, ez az a nézőpont, ez az a távolságtartás, ami tökéletesen Erdély sajátja, és amit már az első kötetben, így a *váratlan kan-*

táta című munkában tetten érhetünk. Ugyanakkor nem igazán lehet – mai szemmel – mit kezdeni olyan, inkább „kísérleti munkákkal”, mint a *melléklet*, vagy olyan, hagyományosnak mondható lírai megnyilvánulásokkal, mint a *jövő idejű találmány*.

Szövegkezelés és értelmezés szempontjából pedig vannak ma már nehézkesnek mondható szövegek, mint a *baal-sém tov homloka a zsámolyon*, ahol a mondatok elhelyezése, megfordítása feleslegesnek tűnik. Felesleges és modoros, kiüresedett avantgárd gesztusnak. Mindezek együtt az egyenetlenség érzetét keltik a mai befogadóban.

Mielőtt bárki úgy érezné, hogy kritizálni akarom egykori mesterem életművét, hadd tegyem hozzá mindehhez, hogy meggyőződésem szerint igenis fejt kell hajtánunk ma is – ennyi évtized távlatából – olyan egészen különleges hatású, a konkrét költészetet megjelenítő művek előtt, mint az 1966-ban íródott *perforált vers*, amely páratlan a kor magyar nyelvű költészetében. „Az első sor minden betűje perforálva van”, írja Erdély az első sorban, majd kihagy egy sort, és így folytatja: „A következő sor összes betűje, kivéve egy *a* és egy *k* betűt”. Tipikusan önmagáról szóló, konkrét vers, amelynek inspiratív hatása a mai napig jelen van. Hogy egészen pontos legyenek: ennek a versnek a hatására született meg a tyroclonista (non-figuratív) versciklusom.

Erdély Miklós első kötetében egy sok hangon, sok regiszterben megszólaló szerzőt ismerhetünk meg. Hogy lírikusként is képes magas szinten alkotni, azt bizonyítja például az *antiszempont* című mantrikus ima, amely egyszerre lesz valóban avantgárd költemény és templomban elmondható fohász. Sajátos monotóniája, repetitivitása a befelé fordulást, a koncentrációt is segíti: „Gond és baj ne keserítsetek meg. / Gond és baj, ne nyomorítsatok meg. / Gond és baj ne bolondítsatok meg”, írja Erdély, és olyan, úgynevezett „szövegverset” teremt, amely messze túlmutat saját korszakán.

Erdély első és életében egyetlen kötetének versei alapvetően három csoportba sorolhatóak. A már említett lírai munkák, amelyek gyakran szinte érzelmes vallomások, ahogy azt már az *antiszempont* esetében is láthattuk, ezek alkotják az egyes számú csoportot. Ilyen még a *szerztem egy őzikét*, a *pibető*, a *polonéz* vagy az *imádság után szabadon*

című versek. Ezekkel szemben a *melléklet*, a *miserere orv.* vagy az *új kávézó nyílt a szamuely utcában* című munkákra inkább a külső jegyekben megnyilvánuló avantgárd szövegépítés a jellemző. Külön részt képviselnek ezen munkák mellett a *kitüntetésemről*, illetve a *rosszhiszeműségemről* című rövid írások, inkább prózák, amelyek megelőlegezik Erdélynek azt a – később kibontakozó – képességét, hogy rövid novellákban tudja összefoglalni világlátását. Most a „*második kötet*” *Gúlában*, illetve *Ajánlattevők* című munkáira gondolok elsősorban.

Az 1991-es *Idő-möbiusz* című gyűjtemény, ahogy azt említettem, magában foglalja az 1974-es *kollapszus orv.* című verskötetet, valamint „*második kötet*” címmel azt a válogatást, amelyet a hagyaték gondozói a szerző halála után fontosnak éreztek megjelentetni. Ha ezt az úgynevezett „*második kötet*”-et alaposabban szemrevételezzük, megállapíthatjuk, hogy az érett Erdély nyilvánvalóan két irányban lépett tovább. A továbblépés egyik iránya kétségtelenül a líra: a *Szomjas világ* vagy az *Amerikai anizis* című versek – hasonlóan *Az ég*, illetve a *Feszesebb...* és az *Esti és vándordal* című munkákhoz – inkább a vallomásos versek irányába mutatnak, és sejtetni engednek egy, a korra nagyon is jellemző lírai alapállást, illetve annak lehetséges kibontakozását. A szöveg itt kevésbé önmagára koncentrál, nincs jelen olyan típusú konkrétizmus benne, mint például a kétségtelenül másik csoportba sorolható *Önmagáról szóló költemény* című műben, amelynek az első sora: „A jelen költemény ... sorból áll”, hangütésében a már elemzett *perforált vers* konkrétista alapállását folytatja. És ez az utóbbi alapvetés lesz erősebb ebben az összeállításban. Vagyis azon filozofikus, konkrétista, szövegcentrikus alkotások sora van jelen a gyűjteményben, amelyek a jel-típusú avantgárd szerzőt mutatják meg nekünk. Hosszú lenne felsorolni az összes ilyen jellegű művét a szerzőnek, de az *Idő-möbiusz*, a *Törvény-véletlen-möbiusz*, a *Lehetőség-vizsgálat*, az *Isméltélméleti tézisek*, az *Azonosításméleti vizsgálatok*, a *Tézisek az 1980-as marly-i konferenciához* kétségtelenül abba a vonulatba tartoznak, amely a szöveg önreflexivitását, egyben a távolságtartást, az avantgárd szövegépítést, a jel-típusú gondolkodást helyezi előtérbe, éppen a hagyományos líraisággal szemben.

Kassák, a 80-as évek mestere

Külön kell szót ejteni Erdély prózájáról, amelynek első darabjai már fellelhetőek az 1974-es kötetben is, de amelynek legjobb művei éppen az 1991-es gyűjteményben jelennek meg. *A Parton*, a *Gúlában*, az *Ajánlattevők*, illetve az *Anarchisták Párizsban* olyan művek, amelyek képek az ironikus, önironikus Erdély Miklós művészetét megjelentetni. Egyfajta életbölcselet jelenik meg ezekben a novellákban: Erdély úgy ír le abszurd helyzeteket, hogy azok nagyon is a valóságot mutatják meg, csupa abszurd tükör, amelyet magunk elé tartunk. Örkény István egyperces novellái jutnak eszembe Erdély prózáját olvasva, de Erdély rövid elbeszéléseiben több a példabeszéd, több az örök érvényű filozofikus metafora.

A máig hiányos és nehezen hozzáférhető szépírói hagyatékot olvasva azt láthatjuk, hogy Erdély Miklós – ha töredékesen is –, de tudott maradandót alkotni. Azt gondolom, hogy neve újból és újból felbukkan majd az irodalomtörténetben, az utókor újabb szerzői között mindig lesznek olyanok, akik hivatkoznak rá. És ez, mai szóhasználattal élve, „nem semmi”. Szerzők sokaságát lehetne említeni, akik díjakat, elismerést, gyönyörű életmű-kiadásokat mondhattak magukénak, a „hálátlan” utókor pedig a nevüket sem igazán ismeri. Meggyőződésem, hogy Erdély Miklós életműve nem ez a kategória. Ha valóban hozzáférhető lesz végre a teljes szépírói hagyaték, ha valóban ott lesz a könyvtárakban ennek a sajátos alkotónak a gyűjteményes kötete, akkor mindig lesznek olyanok, akik hívei, támogatói, olvasói lesznek Erdély Miklós szépírói életművének.

(2011)

Meggyőződésem, hogy irodalmunk sajátos és ellentmondásos fejlődésének, illetve meglehetősen hektikusnak mondható kánonváltásainak és atomizálódásának jelenkori értelmezéséhez szükség volna a hetvenes és nyolcvanas évek határpontjának alaposabb elemzésére is. Mi is történt 1979-ben, 1980-ban, 1981-ben? Ha ezeket az éveket közelebbről megvizsgáljuk, meglepődve láthatjuk, hogy mind az irodalmi élet szerkezetében, mind a kelet-európai társadalmak, és ezen belül a magyar közélet egészében olyan jelentős változások mentek végbe, amelyek egyrészt előremutattak a valódi, tíz évvel később bekövetkezett rendszerváltás felé, másrészt megvalósították azt az irodalmi rendszerváltást, amely egész irodalmi világunk látványos átértékelődéséhez vezetett.

Messze nem a teljesség igényével, csak véletlenszerűen sorolom a tényeket: ekkoriban válik haviavilággá a *Mozgó Világ*, ekkoriban szűnik meg a *Fiatalkor* József Attila Köre és alakul újjá rögtön JAK néven, ekkoriban indul el a JAK könyvsorozata, ekkoriban jelenik meg a szamizdat irodalom, valamint alternatív művészeti és politikai kiadók és lapok jönnek létre, ekkoriban robban ki Lengyelországban az az elképesztően széles körű sztrájkmozgalom, amelyet 1981 decemberében egy puccs fojt vérbe.

És ekkoriban újból, másodszor is megszületik a *Jelenlét* című folyóirat az ELTE Bölcsészettudományi Karán, valamint a civil kezdeményezések soha nem látott fejlődésnek indulnak.

A változás szele – ha néhol csak fuvallatként is – megcsapja a fiatal írókat. 1980 körül szinte mindenki úgy érzi, van lehetőség valamiféle megújulásra.

Ebben a sajátos társadalmi és irodalmi reneszánszban, amelyben a szabadság, a sokszínűség, a fejlődés lehetősége ismét értéként jelenik meg, egyértelműen Kassák Lajos válik az új nemzedék, pontosabban, az újabb nemzedékek példaképévé, mesterévé.

Kassák Lajos alkalmas volt a példa, a mester szerepének betöltésére, mert Kassák igazi legendává tudott válni. Annak az alkotónak a

legendájává, aki nem ismerte a megalkuvást, aki írói és művészi tevékenysége során soha nem kötötte meg az emberi és művészi kompromisszumokat, aki az utolsó pillanatig kitartott igaza mellett. A nyolcvanas években indult újabb írói törekvések képviselői számára, vagyis a mi számunkra világos volt, hogy erre a legendára van szükség saját magunk megerősítéséhez. Hiszen ezer és egy példát tudunk említeni azzal kapcsolatban, hogyan küzdött Kassák a végsőkig igazáért, hogyan érte el, hogy nem kellett feladnia önmagát.

Sőt, ő volt az az alkotó, aki éppen ezzel az önfeladás nélküli magartással tudott részévé lenni kora magyar irodalmának, és egyben a magyar irodalomtörténetnek is.

Mert Kassák valóban nem fogadta el a kompromisszumokat, ugyanakkor soha nem volt szélsőséges. Mindig megingathatatlan volt, és mégis mindig középen maradt. Különös képesség. Különös képesség egy amúgy iskolázatlan embertől. Volt Kassákban valami ösztön, amely mindig a helyes út felé terelte.

„Éljünk a mi időnkben”, ez a kassáki jelszó meghatározta a nyolcvanas éveket. Ez a jelszó, ez a „mi időnkben” való gondolkodás határozta meg Kassák pályájának egészét is. Közismert tényeket említek, amelyek mind-mind jól mutatják, hogyan nem kötött kompromisszumot Kassák, és hogyan tudott mégis megmaradni már a XX. század elején is kusza és átláthatatlan irodalmi világunkban.

Tény, hogy Kassák irodalmi megjelenése, illetve az általa létrehozott folyóirat, A Tett megszületése alapjaiban sértette a Nyugat szemléletét, Babits világlátását. A vita ki is robbant közöttük, és nem is volt ez a vita mentes az adok-kapoktól. Közismerten éles ütésváltások zajlottak a két szerző között, mégis, a későbbiekben is barátként, és nem ellenségként éltek az irodalmi hétköznapiakat egymás mellett. Vagyis, tudott szót váltani egymással ez a két meghatározó jelentőségű alkotó, Babits és Kassák. Olyannyira tudtak egymással szót váltani, hogy tíz-egynéhány évvel a vita után az emigrációból hazatért Kassák a Nyugat egyik legelismertebb írója lett, akinek prózai munkái rendszeresen szerepeltek a folyóirat hasábjain. Kassák nem kötött kompromisszumot, de elfogadták: Kosztolányi nem

véletlenül mondta Kassákot az öt legjelentősebb kortárs magyar író egyikének.

Kassák tiszta gondolkodására, meg nem alkuvására jellemző példa Kun Bélával való viszonya.

Kassák közismerten baloldali gondolkodású, szociáldemokrata szemléletű, vasmunkásból lett író volt, szinte természetes lett volna, hogy az 1919-es Tanácskormány idején szövetségre lépjen annak vezetőivel. Kun Béla határozottan kezdeményezte is, hogy Kassák lapja legyen „hivatalos”, „állami” lap, amelyben a Tanácsköztársaság „kulturpolitikája” teret kaphat. És Kassák visszautasította ezt a kezdeményezést! A Kun Bélának írt, híressé lett nyílt levelében nagyon élesen, keményen szólal meg és utasít el mindenfajta állami beavatkozást a kulturális életbe. A nyolcvanas években példa volt ez is: megtartani a művészi önállóságot, függetlenséget. Kassák tehát a függetlenségét egyetlen pillanatra sem adta fel, még akkor sem, ha bizonyos fokig nevéet adta a rövid életű Tanácskormány tevékenységéhez. Ez utóbbi miatt kellett Bécsbe emigrálnia 1919-ben.

Legendássá lett az is, ahogy Kassák felismeri a kommunista elhajlás veszélyeit akkor, amikor még az európai értelmiség nagyobbik részében rendkívül sok pozitív várakozás volt a kialakuló szovjetrendszerrel szemben. Az akkori magyar avantgárd „alvezéréként” számon tartott Barta Sándor egészen egyszerűen „árulónak” nevezte Kassákot, amiért az nem akart vele tartani Moszkvába.

Barta aztán el is hagyja a bécsi emigrációt, a Szovjetunióba utazik, hogy „építhesse” a „kommunizmust”, aminek következményeképpen egy szibériai munkatáborban fejezte be életét, miután értékelhető irodalmi munkásságát végleg abbahagyta.

Kassák ebben a kérdésben is előrelátó, bölcs és megfontolt volt.

Hasonlóan viszonyul Kassák a XX. század változó politikai rezsimjeihez. Végig nagyon józan és tiszta gondolkodású a második világháború előtti időkben, elutasít mindenféle antiszemita kilengést, és nagyon egyértelműen foglal állást a világháborút követő korszakban is. Ekkor, ebben az utóbbi időszakban, vagyis az ötvenes években nem tud publikálni, belső emigrációba vonul, konstruktivista festmények készítésével tölti idejét.

Nem áll szóba sem Horthyval, sem Szálásival, sem Rákosival, és nem áll szóba Kádárral sem.

Ez a művészi tartás, kívülállás szintén példaértékű a nyolcvanas évek irodalmában.

Tulajdonképpen egész életében magányos alkotó. Joggal írja élete egyik utolsó versében: „Nem szeretek tükörbe nézni, / nem kívánom látni, / mi épül, mi omladozik rajtam. // Fényképész barátom rávet, / álljak a gépe elé. // Ez vagyok hát, amit a kép mutat, / állapítom meg csodálkozón. // Egy ember, kegyetlenül megformált ember / furcsa kalappal a fején. // 80 éves. Megtörtetlen. / Igazi csavargóhoz, vadnyugati farmerhez, / vagy a kiközösített hívőkhöz hasonló. // Valahova a világ végére került. / Mintha egyedül élne a földön, / mintha nem is a földön élne. / Mély szemei, összezárt szája mögé bújt. // Ez lennék én? / Istenemre mondom, ez vagyok.”

Ez a megtörtetlen, kiközösített hívő, aki „egyedül él a földön”, ez volt Kassák. Talán ez volt az ő személyiségének igazi titka.

Feltehetjük a kérdést, most mennyire él Kassák Lajos munkássága, mennyire van jelen ez a „kiközösített hívő” napjaink irodalmában? Hogyan, miképpen él tovább jelenkori világunkban, mit üzen mindannyiunknak? Ez ebben a változó időben, ebben a sok tekintetben nagyon is bizonytalan valóságunkban nem elsősorban a már lezárt és mindenképpen végleg kanonizált életműtől, hanem éppen a jelenlegi időszak viszonyrendszerétől függ. Az életmű itt van, jelen van, szavatosága kiállta az idők próbáját, nem lehet célunk egy ilyen rövid írás keretében méltatni, vagy akár megkérdőjelezni azt. Sokkal inkább célunk lehet megfogalmazni, mit is jelent ma Kassák, az ő „megtörtetlen” egyénisége a mi számunkra, és mit is jelentett a közelmúlt magyar irodalmában az ő irodalmi és művészi hitvallása.

Ahogy ennek a jegyzetnek az elején említettem, annak a fiatal író-nemzedéknek, amelyek a nyolcvanas évek elején indult, Kassák volt a példaképe, ha tetszik, a „lobogója”. Éppen mindazért, amit a fentebbiekben elmondtam. A megtörtetlensége, a megalkuvásra képtelensége miatt. Abban az irodalmi rendszerváltásban, amikor is a nyolcvanas évek elején egy új, fiatal költőnemzedék próbálgatta az erejét, amikor

új és új törekvések, lapalapítási elképzelések kerültek felszínre, nem volt kérdés, hogy Kassák romantikus, vagyis avantgárd lázadása lesz számunkra a meghatározó. 1981-ben, amikor öt év szünet után néhányadmagammal újraindítottam a Jelenlét című folyóiratot az ELTE Bölcsészettudományi Karán, rögtön az első számunkban Kassák híressé lett „12 pontját” közzétük le, amelyet ő annak idején A Tett 10. számában publikált, és amelyben az irodalom korszerűségére, társadalmi beágyazottságára, valamint az alkotói szabadságra hívja fel a figyelmet.

Ebben a 12 pontban Kassák többek között megfogalmazta, hogy „az új irodalomnak (...) mint egy szükségszerű társadalmi jelenségnek állandó kontaktust kell tartania minden progresszív és politikai mozgalommal”, és „szabadulnia kell minden konvencionális 'eszmei' és technikai pányvától”. Valamint megfogalmazta azt is – saját korában nagyon is előremutatón –, hogy az új irodalom „nem lehet fajji vagy nemzeti öncél”. Ez a típusú hitvallás mindenképpen közel állt ahhoz a gondolkodáshoz, amit a hetvenes évek végének, nyolcvanas évek elejének fiatal nemzedéke érzett. Mindezek miatt mi, akik a Jelenlétet egyszerre „nemzedéki” és „lázado” lappá kívántuk formálni, programunk megfogalmazását éppen Kassák több évtizeddel korábbi célkitűzéseiben láttuk.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején valóban nagyon időszerű volt a kassáki szemlélet, az avantgárd hitvallás. Időszerűségét bizonyítja, hogy ekkoriban a magyar irodalmi közgondolkodás egésze fedezte fel újra Kassákot. A nyugati emigrációban élő írók, éppúgy, mint a határon túli fiatal költők, őt követették. Nem véletlen, hogy a Párizsban megjelenő Magyar Műhely különszámot szentelt Kassáknak nem sok évvel a lap megszületése után, illetve hogy a hetvenes évek végére – ahogy erősödött az avantgárd gondolkodás a lapon belül – egyre erősödött Kassák hatása is.

Jugoszláviában, a Vajdaságban megjelenő Új Symposion című lap fiatal és kevésbé fiatal szerzői számára szintén Kassák volt az etalon. Tolnai Ottó szabad verseiben, vagy Sziveri János és Fenyvesi Ottó költészetében a kassáki hatás alapvetően mutatható ki, ahogy kimutatható

tó ez a hatás az erdélyi Szócs Géza ebben az időszakban írt verseiben is. Kassák a lázadást, az újdonságot, az új technikák megjelenését (is) jelentette az adott korszakban, de jelentette, hangsúlyozom ismét, a függetlenséget, a művészi önállóság képviseletét is. Mindez együtt egy új művészi és politikai gondolkodás megerősödését eredményezte. Ezzel az utóbbi mondattal azt akarom hangsúlyozni, azzal, hogy felismertük a nyolcvanas évek elején a költészetben a meglevő konzervatív keretek szétfeszítésének lehetőségét, azok átértékelését, esetleges elvetését, ez a tény a számunkra arra is utalt, hogy lehetséges a politikai keretek tágítása is.

Hogy milyen erős volt az avantgárd és ezen belül Kassák Lajos reneszánsza ebben az időben, azt bizonyítja a korszak egyik legfontosabb, bár sokat bírált antológiája, a *Ver/s/ziók*, amely antológia egyértelműen az avantgárd jegyében született, és amely antológia ellen a legnagyobb kritika az adott korban éppen az volt, hogy túlzottan is a XX. század eleji hazai avantgárdot, jelesül Kassákot „utánozzuk” mi, akik a kötetben benne voltunk. A kötet alcíme, *Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában*, jól mutatja, hogy ekkor, vagyis 1982-ben a fiatal költők jelentős része, többsége „bontja” a formát, vagyis olyan műveket készít, amelyek esetében bizvást elmondhatjuk, hogy azok megfelelnek az avantgárd elvárásoknak, a kassáki hagyományrendszernek, formavilágnak. Ugyanakkor, és ezt is hangsúlyozni kell, számos olyan költő jelenik meg kassáki hagyományt felvállaló verssel ebben az antológiában, akiket ma már semmiképpen nem sorolnánk az avantgárdhoz kötődő szerzők közé.

Várady Szabolcs, Markó Béla, Kodolányi Gyula, Nagy Gáspár, Döbrentei Kornél, Tóth Erzsébet olyan alkotók, akiket nem nevezhetünk a kassáki hagyományhoz tartozónak, mégis ebben az antológiában, éppen ebben a formabontásban érezték szükségét megjeleni.

A *Ver/s/ziók* antológia esetében a kötet vizuális költészeti része volt az, amelyik bizonyos értelemben, technikailag is, a kassáki hagyományt úgy vállalta fel, hogy egyben meg is haladta azt. Olyan fotómontázsok jelentek meg a kötetben, amelyek a XX. század elejének avantgárd periódusában még nem voltak jellemzőek, gondolok itt az

Emlékezés Jolánra című versfotómra, vagy Szombathy Bálint *Blut* című montázsára. Számunkra, akkori fiatal szerzők számára az volt a fontos, hogy elmenjünk a szövegalkotás egy végső pontjáig, megvizsgáljuk, meddig nevezhető versnek a vers, mikor beszélünk már olyan – csak – képként értékelhető műalkotásról, ahol a szöveg „vendégként” van jelen. A határok feszegetése mellett ezekkel a munkákkal célunk volt a „másképpen is lehet” elvének felmutatása. Annak az elvnek a felmutatása, hogy egy zárt rendszerben, egy zárt környezetben lehet másképpen is alkotni, másképpen is élni.

Vagyis, lehetséges a zárt rendszert megbontani.

A nyolcvanas évek elejének egyik fő üzenete éppen ez volt. És ez az üzenet valójában Kassák üzenete volt.

Magam, aki a *Ver/s/ziók* antológia legfiatalabb szerzője voltam, ebben az időszakban egyértelműen Kassák ezen üzenetét, vagyis a változtatás igényét, az újdonság lehetőségét akartam újból és újból megfogalmazni, újraértelmezni. Nemcsak a szabad versben, nemcsak a vizuális versben vagy a szövegversben, hanem Kassák személyének többszöri megidézésében is benne volt az a gesztus, amelyet az adott időszakban a lázadás, a lebontás, illetve az újraépítkezés lehetőségként értelmezhattünk. Nemcsak verset írtam Kassákról, hanem újraírtam a híres hosszú versét, *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című, valóban monumentális alkotását. Parafrázisomban, amely *Az idő papagájosan akkor...* címet kapta, a saját párizsi utazásom élményét fogalmazom meg, utalva Kassák Párizsig tartó gyaloglására. A versem éppúgy szólt a nyolcvanas évek bezárt társadalmáról, ahogy Kassák esetében is nagyon jelentős volt művének politikai üzenete.

A nyolcvanas évek elején csapatba szerveződöttünk, avantgárd kört alkottunk. Létrehoztuk a Tér/Kép/Vers csoportot. Szinte minden megnyilvánulásunkban Kassákot idéztük meg. Endrődi Szabó Ernő, Bíró József, Zalán Tibor, Székely Ákos, Géczy János és jómagam alkottuk a csoportot, ha jól emlékszem, és kiállításainkon, fellépéseinken mindig ott volt, jelen volt Kassák szelleme.

Ugyanakkor, ma már világosan látszik ez is, a „szellem” megjelenése egyben „szellemidézés” is volt. Vagyis tudatos gesztus. Az avant-

gárd lendület valójában „megidézett” lendület volt, és mint ilyen, korai posztmodern tett. Miközben többen „Kassák-epigon”-nak neveztek minket, aközben mi pontosan tudtuk, hogy munkáink egy tudatosan vállalt küldetés részét képezik, hogy egyszerre vagyunk nagyon modernek, avantgárdok, ha tetszik, és egyszerre tudjuk azt is, hogy az avantgárd és Kassák teljességgel megismételhetetlen.

Másképpen szólva: a nyolcvanas évek megidézett egy kort, hogy lebonthasson egy idejétmúlt gondolkodást, struktúrát. Megidézte Kassákot, mert Kassák igazi mester volt, aki bármikor megidézhető. Ha művészi függetlenségről, irodalmi másságról, emberi tartásról van szó.

És jó, ha tudjuk: Kassák – mint mester – aktuális minden korban, minden időben.

(2012)

Avantgárd a nyolcvanas években²⁵

Az elkövetkező korok irodalomtörténészei hajlamosak lesznek valamiféle irodalomtörténeti korszakhatárnak tekinteni az 1989–90-es esztendőket, beleesnek majd abba a hibába, amelybe elődeik is oly gyakran beleestek, miszerint a politikai és történelmi határvonalakat kivetítik az irodalomra, az irodalom történetére is. Meggyőződésem, hogy a politikai rendszerváltás időszaka nem irodalomtörténeti fordulópont, de kétségtelennek tűnik az is, hogy valamiféle „esztétikai rendszerváltásról” beszélhetünk annak végiggondolása kapcsán, hogyan is alakult a nyolcvanas évek irodalma.

Ha mindenképpen korszakolni akarunk, márpedig a későbbi, boldogabb korok irodalomtörténészei is szívesen korszakolgatnak majd, akkor helyesebb, ha valahol a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején húzzuk meg azt a bizonyos korszakhatárt, amely után valamiféle új, sokszínű és korszerű irodalom bontakozott ki Magyarországon, illetve magyar nyelvterületen. A magyarországi és a határon túli magyar irodalom tekintetében persze lehet és kell is apró különbségeket tenni, a határok viszonylagos zártsága miatt más és más ritmusról, más és más önfejlődésről beszélhetünk, mégis: a hetvenes évek vége, a nyolcvanas évek eleje az az időszak, amikor a változás látványosan bekövetkezik. Nem csupán azért, mert olyan művek látnak napvilágot, amelyek „botrányt” keltenek, amelyek látványosan szakítanak a megszokottal, az elfogadottal, amelyek megtörik az irodalmi kánont, gondolok itt Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetére (1973) vagy Esterházy Péter *Termelési regény* (1979) című, nagy port kavart művére, hanem azért, mert a nyolcvanas évek elejétől számíthatjuk az irodalom szemléletváltását, annak az új gondolkodásnak a megjelenését, amely visszafordíthatatlanná tette az irodalom plurali-

²⁵ Ezen előadás előzménye a *Szubjektív jegyzet a 80-as évek magyar irodalmáról, költészetéről* című esszé, amely az *Idegenként, Európában* című esszékötetben jelent meg, 1997-ben.

zálódását. Ez az az időszak, amikor hosszú idő után újra a lázadás hangja erősödik fel az irodalomban, és ezzel a lázadással együtt megjelenik a másság is, valóban „új idők új dalai” szólalnak meg, ha csupán néhány esztendő idejére is.

A nyolcvanas évek elején új nemzedék jelentkezik, és nyugodtan írhattam volna azt is, „robban be” az irodalom életébe. Annál is erőteljesebb ennek a nemzedéknek a jelentkezése, mivel korántsem beszélhetünk egy korosztályról. Az Aczél-korszak kultúrpolitikája végképpen csődöt mondott erre az időre, már képtelen volt integrálni az újabb és újabb jelentkező fiatal írókat, a csendes lefojtás idejének mindenképpen vége kellett legyen: huszon- és harmincon-évesek, beilleszkedni képtelen negyvenesek és ötvenesek találkoztak egymással, és találtak közös hangot, akarták az irodalom új formáit megteremteni. A József Attila Kör, amelyet tipikus állampárti gondolkodással a pártállam kultúrosai találtak ki, nagyszerű helynek bizonyult a „másképpen akarjuk” megfogalmazására, és ezzel a csoportos akarattal már nem tudott mit kezdeni a kultúrpolitika: nyitnia kellett. Meggyőződésem, hogy az irodalmi rendszerváltás folyamatában az akkori József Attila Kör fiatal szerzőinek csoportos jelentkezése volt az igazi mérföldkő, amelyet előkészített számos jelentős alkotó, akiket ezek a fiatalok mestereiknek fogadtak el, akik nélkül a folyamat el sem indulhatott volna, mégis, magának a folyamat befejeződésének szempontjából ennek a nemzedéknek elvülhetetlenek az érdemei. A régi Mozgó Világban már feltűnik a nemzedék számos reprezentánsa, de a pillanat, amely az új irodalom megszületését végérvényessé teszi, a József Attila Kör füzetsorozatának elindulása.

A *Fasírt*, illetve a *Ver/s/ziók* című gyűjtemény voltak azok az antológiák, amelyekben ez az új nemzedék felmutatta önmagát, amelyek egyértelműen az irodalmi és a politikai lázadás hangján szóltak. Volt a nyolcvanas éveknek egy olyan pillanata, néhány év, amikor úgy tűnt, hogy érvényes, adekvát megszólalás csak az avantgárd formanyelven alkotóktól várható. Jellemző, hogy ebben az időszakban szinte mindenki, aki az irodalmi életben pozíciót akart magának, költőként, szépíróként, az az avantgárd felé közeledett. A *Ver/s/ziók*ban olyan

alkotók is avantgárd formanyelven közölnek szövegeket, akik később az avantgárd egyértelmű elutasításával szereznek megbecsülést a maguk számára, pontosabban fogalmazva, rövid, ezen antológiai ki-térőjüktől eltekintve semmilyen szempontból nem érzik magukénak magát az avantgárdot. Miközben tehát a *Ver/s/ziók* antológia nagyon egységes képet mutat tartalmában, műveiben, aközben szerzőiben – ezt utólag látjuk – nagyon is vegyes: népies konzervatívok, klasszikus formanyelven alkotó urbánusok találhatók a szerzők között. Nyilvánvaló, hogy ez nem értékítélet, sőt, egy-egy alkotó életművén belül is megfigyelhetők váltások, változások, de akkor, a nyolcvanas évek elején jellemző volt ez mégis: a szerzők többsége, érezve az „új időköt”, avantgárd formanyelven alkotott, és ez az antológia avantgárd antológiaként robbant be a köztudatba és fogyott el tízezer példányban pillanatok alatt.

A nyolcvanas évekre az avantgárd felfutása a jellemző, legalábbis a nyolcvanas évek közepéig ez a felfutás töretlen, csúcspontjaként talán a Magyar Műhely 1985-ös kalocsai találkozóját említhetném, amely már a jelenlévők létszámában is erőteljesen bizonyította az érdeklődést az avantgárd iránt. A József Attila Kör füzetsorozata is ennek jegyében szerkesztődött ebben az időben, egészen az évtized végéig jelentős túlsúllyal avantgárd jellegű kötetek jelennek meg, szerzőket, könyveket, hadd ne soroljak. Jelképes ilyen szempontból az évtized vége, egészen pontosan az 1990-es esztendő, amikor a *Médiom-Art* antológia napvilágot lát a régi JAK-füzetek utolsó darabjaként: lezárul az avantgárd korszaka a József Attila Körön belül, új formát és új szerkesztőséget kap a JAK-füzetek, és valami egészen más kezdődik, posztmodern, klasszicizálódás, mindenestre nem az az újító szándék érvényesül, mint a nyolcvanas években. A *Médiom-Art* antológia annyiban is végpont a *Ver/s/ziók*hoz képest, hogy a nyolcvanas évek elején jelentkező vizuális költészetet bontja ki teljes nagyságában, sokszínűségében, pontosabban, csak a vizuális költészettel magával foglalkozik.

Mert az is egyértelmű, hogy a nyolcvanas évek elejének avantgárd költészetének igazi újdonsága a vizuális költészet térhódítása volt. Na-

gyon fontos pontosan visszaemlékeznünk erre az időszakra: a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején még leírni sem nagyon lehetett irodalmi folyóiratokban ezt a kifejezést: vizuális költészet. 1980-ban az Alföld című folyóirat nagy merészen, hosszú huzavona után közölte le a párizsi Magyar Műhely szerkesztőinek ilyen jellegű munkáit, Béla Miklós kiváló tanulmányával, bevezetőjével, amely írás azonban nem volt mentes a mentegetőzésektől, bizonygatásoktól: meg kellett magyarázni az olvasóknak és a kultúrpolitikusoknak, hogy létezik ilyen fajta irodalom, hivatkozni kellett Apollinaire-re, másokra. Ennek a közlésnek, illetve a Magyar Műhely ebben az időszakban szerkesztett számainak meglett az eredménye: az évtized elején, közepén sorra jelentek meg vizuális költészeti publikációk, ezzel a témával foglalkozó tanulmányok, ismertetések, a műfajnak jelentős kiteljesedése kezdődött. Mindenképpen megindult az ismertetés, ismerkedés folyamata, és azok az avantgárd kötetek, amelyek az évtized során megjelentek, mind tartalmaztak ilyen jellegű munkákat. Nem túlzás azt mondani, hogy nagyon nagy volt ekkor az érdeklődés a műfaj iránt, az 1984-ben megjelent hiánypótló, ám önmagában is hiányos *Képvversek* című antológia is késő igazolásként magát az érdeklődés erejét mutatja. Tulajdonképpen annak az esztétikai lázadásnak, amely a nyolcvanas években végbement, a képvversek, a vizuális költészet volt az igazi műfaja.

Ilyen szempontból volt óriási jelentősége a Magyar Műhelynek. Az a fiatal nemzedék, amelyik esztétikai, irodalmi és politikai változásokat akart, amelynek tagjai közül került ki a rendszerváltás politikusaiknak jelentős hányada, egyértelműen figyelt minden olyan törekvésre, amelyik megelőlegezte vagy kifejezte az ő elképzeléseit, és alapvetően három ilyen fórum volt akkoriban: Magyarországon a régi Mozgó Világ, Újvidéken az Új Symposion, Párizsban a Magyar Műhely. A Magyar Műhely esztétikai másságot hirdetett megszületése óta, mindig a modern, és tegyük hozzá, a nem hivatalos irodalmat és művészetet képviselte. A hatvanas években, amikor az még nem volt elfogadott Budapesten, Weöres Sándort, Kassák Lajost, a hetvenes években Szentkuthy Miklóst, Joyce-ot publikálták a Műhely szerkesztői, a het-

venes évek második felében pedig az Európában és Dél-Amerikában akkor szintén megerősödő vizuális költészeti irányzatokat és maguk ilyen jellegű alkotásait. A fiatal nemzedék körében a Magyar Műhely divatos volt, egy-egy példányát kézről kézre adtuk, irigyeltük mindazokat, akik hozzá tudtak jutni. Az esztétikai lázadás vezérlőbogója lett néhány évre a Magyar Műhely, nem csupán a költők körében lett irányadó, de a prózaírók körében is, Esterházy Pétert, Molnár Miklóst említhetném. Ismertek azok az írások, amelyek a vizuális költészettel magával foglalkoznak, és ismertek azok a szerzők is, akik például Kassák-díjat kaptak ebben az időszakban a Műhely szerkesztőitől, úgy gondolom, maguk a publikációk vagy a szerzők névsora önmagáért beszél. Csak két név az egyik nagyon ismert, a másik a szakmában ismert és elismert: Tandori Dezső és Erdély Miklós. Jelképes, hogy ők ketten egyszerre kaptak Kassák-díjat 1974-ben, mindkettő meghatározó egyénisége lett a magyar irodalomnak, sőt a magyar művészeti életnek.

A Magyar Műhely jelentőségét fényesen bizonyítják azok a nevek, akik valamiképpen mind a Műhelyhez kapcsolódtak vagy a Műhelyben indultak. Zenei és képzőművészeti életünk, irodalmi mindennapjaink vezető egyéniségeit lehetne említeni, hosszú lenne a felsorolás, eltekintek tőle, Beke Lászlótól a filmes Enyedi Ildikóig, Jenei Zoltánig sokakat lehetne említeni. Nem csupán a folyóiratban való megjelenés, de a folyóirat körül kibontakozó szellemi műhely is, a rendszeresen megtartott találkozók is erjesztői voltak szellemi életünknek, állítom, hogy a Magyar Műhely jelentősége ilyen szempontból hasonlítható a század elejének Nyugat-köréhez vagy Kassák folyóiratainak fontosságához.

(2012)

Kiáltás és jel

– pályakép a nyolcvanas évekből²⁶

Ha az elmúlt évtizedek legjelentősebb avantgárd korszakáról, a nyolcvanas évekről szólunk, nagyon fontos annak a ténynek a kimondása, hogy az évtized eleje szerves folytatása volt az azt megelőző évtizedek magyar irodalmi életének. Fontos ezt hangsúlyozni, látnunk kell ugyanis, hogy a magyar irodalom fejlődése természetes módon jutott el a nyolcvanas évek avantgárdjához. Azért is ki kell ezt mondani, mert a nyolcvanas évek szerves fejlődésével szemben a kilencvenes évek elején, közepén ez a természetes folyamat megtört. Megtört, mert az irodalomba, az irodalom intézményrendszerébe egy merőben új finanszírozás lépett be: tekintélyes magánalapítványok nagyon is konzervatív szemléletű kuratóriumai eredményes kísérletet tettek arra, hogy a nyolcvanas évek avantgárd túlsúlyát ellensúlyozandó egy tökéletesen új értékrendet építsenek fel, elhittessék a szakmával és a közönséggel is, hogy „kanonizálni” csak azokat szabad, akiket ebben a rendszerben ők tartanak kanonizálásra méltónak.

Másképpen szólva, ezek a kuratóriumok posztmodern, illetve neokonzervatív szemlélettel hirdettek harcot a nyolcvanas évek avantgárd törekvéseivel szemben, illetően gesztusukkal pedig korábban sokszor közösen fellépő alkotókat, írói életműveket fordítottak egymással szembe, azt bizonygatva, hogy a nyolcvanas években az irodalmi avantgárd valójában nem tudott eredményeket, jelentős életműveket felmutatni, sőt, *idegen test maradt az avantgárd a magyar irodalmi gondolkodásban*, sem hagyománya, sem jelene, sem jövője nincsen.

Ez a típusú „harc” abban nyilvánult meg, hogy a kilencvenes években igen fontos díjakkal, ösztöndíjakkal kanonizáltak a nyolcvanas években alig-alig számon tartott alkotókat, amelyek révén az újabb nemzedékek figyelmükkel természetes módon ezen konzervatív avagy posztmodern

alkotókra kezdtek koncentrálni. Mindehhez hozzájárult az is, hogy a kilencvenes években Európa-szerte bekövetkezett az avantgárd törekvéseknek valamiféle apálya. Ez utóbbi folyamat természetes is volt. De míg a kapcsolat avantgárd és posztmodern között, avantgárd és neokonzervatív között elfogadható szinten maradt például a francia irodalom esetében, említhetném itt a kiváló francia költő, Jacques Roubaud példáját, tehát természetes hangváltás jöhetett létre akár egy életművön belül is, ahogy arra Roubaud költői életműve eleven példa, addig ez Magyarországon nem volt ilyen természetes, nem volt ilyen magától értetődő.

Napjainkra az avantgárd kifejezés majdhogynem szitokszóvá vált a magyar irodalomban, irodalomtörténészek és kritikusok sokszor szinte pejoratív jelzőként használják egy-egy alkotó életművének vizsgálatakor. Volt olyan kritikus, aki „barátilag” azt mondta nekem a kilencvenes évek végén, hogy avantgárd pályaszakaszomat inkább ne „reklámozzam”, ugyanis „*ez nem segíti kanonizálásomat*”.

Tény, hogy napjainkig senki nem kapott jelentősebb állami avagy magánalapítvány által létrehozott díjat a hetvenes vagy nyolcvanas évek irodalmi avantgárd szerzői közül. Szerencsére csak az avantgárd irodalom helyzete ennyire mostoha: a képzőművészeti és zenei élet ma már más Magyarországon. Örömmel mondhatjuk, hogy azok a képzőművészek és zenészek, akik az avantgárdal, és ezen belül a nyolcvanas évek avantgárdját szervező Magyar Műhellyel szoros kapcsolatban álltak, és ezt a kapcsolatot a mai napig ápolják is, azok ma már szinte mind jelentős díjakkal elismert alkotók, szakmájuk „nagy öregjei”.

A fentebb elmondottak fényében hangsúlyoznom kell tehát, hogy ez a tanácskozás a nyolcvanas évek avantgárdjáról nemcsak irodalomtörténeti, alkotói visszaemlékezés, hanem egyben *kiáltás* is. *Kiáltás* egy letűnt évtizedért, egy letűnt korszakért, kiáltás a letűnt évtizedben létrejött művekért, életművekért. Mert a magyar irodalom egésze szenved csorbát azzal, ha visszamenőleg eliminálni akarunk egy a maga korában szervesen létrejövő mozgalmat, ha az adott kor értékeit nem ismerjük fel, és nem manifestáljuk azt.

Amikor az ismeretek és az értékelés ezen hiányáról szólok, irodalmi életünk egészéről beszélek: nemcsak az avantgárd szerzőkről, hanem

²⁶ Előadás az Írószövetség Avantgárd Szakosztálya által kezdeményezett Avantgárd Konferencián, 2009. január 20-án)

azokról is, akik magukat nem is tartották, nem is tartják avantgárdnak. Meggyőződésem ugyanis, hogy a nyolcvanas évek alapos ismerete nélkül a hetvenes évek bizonyos életművei nem értelmezhetőek a maguk teljességében, sőt, a kilencvenes évek úgynevezett posztmodern sikertörténetei sem érthetőek, hiszen azok is kapcsolódtak a nyolcvanas évek mozgalmaihoz. Hiányt szenved az tehát, aki nem tudja, mi is történt a nyolcvanas években, és *félretereli* az a magyar irodalom természetes fejlődését, aki a nyolcvanas évek teljesítményeit nem értékeli.

Mint mondtam, a teljesítmények értékelése, elismerése a mai napig várat magára.

Kiáltás tehát ez a konferencia – miközben magáról a kiáltásról is szól. Utólag visszagondolva elképesztő az a természetesen előretörő energia, ami az avantgárd évtizedévé tette a nyolcvanas éveket. Ne felejtjük el, hogy egy lefojtott művészeti és társadalmi közegben, egy diktatórikus közegben vagyunk abban az időben, ahol ugyanakkor már a hatvanas évek végén, de különösen a hetvenes években igen komoly kezdeményezések voltak az új művészet, az új irodalom megteremtése érdekében. Ha elővesszük a Magyar Műhely hetvenes években megjelent számait, láthatjuk, hogy a lapban megjelenni minden magát progresszívnek tekintő szerző számára megtiszteltetés volt. Hosszú lenne felsorolni, ki mindenki volt szerzője a lapnak, Lengyel Balázstól Szentkuthy Miklósig sokakat említhetnénk. Ugyanakkor tény, hogy a hetvenes évek irodalmi avantgárd mozgásai nem tudtak manifesztálódni, a művek nagyrészt kéziratban maradtak, Erdély Miklós *Kolapszus orv.*, illetve Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* című könyvét leszámítva az évtizedben jelentkező szerzőket nem ismerhettem meg a nagyközönség, legfeljebb csak a szakma igen kis része.

Ugyanakkor a nyolcvanas évek eleje egy teljesen új politikai, társadalmi szituációt teremtett az akkor jelentkezett fiatal nemzedéknek. Ennek eredményeként az adminisztratív úton lefojtott, felszín alatti lázadásból elementáris erővel tört elő a nyolcvanas évek elején a modern, avantgárd irodalom Magyarországon is.

Kassák szerepének felértékelődése a hetvenes években, a határon túli lapok, elsősorban az újvidéki Új Symposion, a párizsi Magyar

Műhely és néhány erdélyi csoportosulás, illetve alkotó hatására itthon is megnőtt a kíváncsiság az újdonság, az újabb költészeti és irodalmi formák iránt. Ehhez járult az is, hogy az irodalmi élet struktúrája, ha nem is kezdett még átalakulni, de *kezdt darabjaira hullani*, olyan politikai változások következtek be Kelet-Európában, amelyek elindítottak egy irodalmi rendszerváltó folyamatot – azzal együtt, hogy politikai rendszerváltásról még csak nem is álmodott senki.

1979-ről, illetve 1980-ról beszélek.

Magam, húszéves fiatalemberként, már Kassák avantgárd verseinek a hatása alatt voltam ekkoriban, mindemellett pedig tudomást szereztem, *mert tudomást szerezhettem* a Magyar Műhely létezéséről: elsőéves egyetemistaként egy belvárosi antikváriumban felfedeztem a párizsi lap néhány viszonylag új számát, bennük Nagy Pál és Papp Tibor képverseit. Ugyanakkor – és ez is bizonyítja, mennyire szerves a magyar avantgárd fejlődése –, éppen az ebben az időszakban készült képverseimre, tehát a korai munkáimra nem elsősorban a határon túli magyar avantgárd hatott, hanem – Kassák képversei mellett – Nagy László vizuális munkái, képkölteményei, amelyek abban az időben több kiadványban, illetve kötetben láthatóak voltak. Ezzel is utalni akarok arra a tényre, hogy visszamenőleg is fontos a nyolcvanas évek vizuális költészetének az értékelése: ha elhallgatjuk, akkor azt a tényt hallgatjuk el, hogy milyen elementáris hatással volt a hetvenes években oly népszerű, de avantgárdnak soha nem nevezett Nagy László a 80-ban indult fiatal költőnemzedék elképzeléseire.

A hazai avantgárd irodalom szerveződése szempontjából fontos, valódi *évtizedhatárhíd* lesz 1980. És nemcsak a hazai avantgárd irodalom szempontjából, hanem egész Kelet-Európa szempontjából. Magam frissen felvett egyetemistaként az első nyugat-európai utamat Párizsba tettem, azzal a szándékkal, hogy az akkori – a *Betűpiramis* című kötetemben később meg is jelent –, írógéppel készített képverseimet megmutatom a Magyar Műhely szerkesztőjének, Nagy Pálnak. Ki is zarándokoltam Montrouge-ba, be is jutottam abba az épületbe, ahol Nagy Pál lakott, de nem volt otthon. Ez a cím volt a Magyar Műhelyen, természetes volt, hogy őt keresem. Viszont tudtam azt is,

hogy van Párizsban egy bizonyos Papp Tibor is, aki szintén szerkesztője a Műhelynek; felütöttem a párizsi telefonkönyvet és tárcsáztam a számot. Szerencsém volt, Papp Tibort megtaláltam, fogadott is. Ekkor kezdődött irodalmi pályafutásom: megmutattam neki írógéppel készült képersemet, ő viszont megmutatta nekem, hogy letrassettel miket lehet csinálni – a látogatás után már loholtam is letrassettet vásárolni abból az igen kevés pénzből, amit egy ilyen turistaútra akkoriban a magyar állampolgár kiválthatott.

Így kezdődött a kapcsolatom a Műhellyel, a magyar irodalommal. De ami ennél fontosabb, az a bizonyos kelet-európai eseménysorozat, amely szintén 1980 nyarához kapcsolódik, és amely hatással volt aztán az egész évtizedre, magára az avantgárd kibontakozására is. 1980 augusztusában, amikor hazafelé jöttem, a vonaton, Hegyeshalomnál egy aznapi Népszabadság került a kezembe. Annak a címdoldalán a következő nagybetűs címet olvastam: *Folytatódnak a sztrájkok Lengyelországban*. Nehéz leírni azt a döbbenetet, amit ez a cím kiváltott belőlem: úgy éreztem, nem ugyanabba az országba térek vissza, mint amit otthagytam. Sztrájkok egy kelet-európai, kommunista országban! Hogy a munkások sztrájkolnak! Mindennek elementárisan felforgató hatása volt, éreztem, hogy valami már nem folytatódhat ugyanúgy, mint korábban. És mindez egyértelműen az avantgárdnak kedvezett. Ez a kelet-európai hangulatváltás.

Akkor, 1980 nyarán, ezeknek a híreknek a hatására fogalmazódott meg bennem a gondolat, hogy új irodalmi lapot kell létrehozni. És emellett ekkor, 1980 őszétől erősödött meg politikai aktivitásom is: úgynevezett „repülő egyetemekre”, vagyis lakásokban rendezett ellenzéki összejövetelekre jártam ekkoriban. Mindezen élmények egyértelműen azt mutatták számomra, hogy igenis lehet csinálni valamit, tovább lehet lépni, van remény. Ha nem is rendszerváltásra van remény, gondoltam akkor, de a keretek tágítására mindenképpen van remény.

1980 őszén szervezni kezdtem az ELTE bölcsészkarán a Jelenlétet. A lap megjelentetésének a nehézségeire most nem térek ki, arra, hogy reményünk sem volt, hogy legális lapengedélyt kapjunk, így minden egyes számot mint önálló magánkiadványt kellett engedélyeztetnünk

a Kulturális Minisztérium Kiadói Főigazgatóságán. Fontosabb ennél az, hogy az általam szerkesztett első számban már Kassákra hivatkozunk, Kassák lapalapítására, sőt, idézzük azt a 12 pontot, amelyet ő fogalmazott meg A Tettben, amikor az új irodalom jövőjéről értekezik.

Ez a hivatkozás az akkori Magyarországon egyáltalán nem volt magától értetődő.

A Jelenlét szerkesztőinek politikai aktivitását bizonyította, hogy rögtön az első számban már az ismert politikai ellenzéki, Krassó György élettársának, Háy Ágnesnek a grafikáit közöltük. Maga a lap szerkezetileg is megváltoztatta az akkoriban hagyományos lapstruktúrát: nem azt a szerkesztési elvet követte, hogy verssel indul a lap, aztán próza jön, végül tanulmány és kritika, amelyet akkoriban és ma is követnek az irodalmi folyóiratok, hanem ezt a struktúrát felrúgva a lapszámot egészében műtárgyként kezeltük: nem műfajonként helyeztük el az írásokat, hanem antológiaszerűen, volt, hogy a vers a lapszám végére került, ha az írások jellege ezt a felépítést kívánta.

A Jelenlét további számaira is jellemző volt az alternatív gondolkodás, mind irodalmi, mind politikai értelemben: közöltünk képerseket, ami abban az időszakban teljesen szokatlan volt, és interjúkat készítettünk a Magyar Műhely szerkesztőjével, Bujdosó Alpárral. Közöltünk politikailag kényes írásokat, így egyedülálló módon sorozatban jelentettük meg Rainer M. János tanulmányát az ötvenes évek Irodalmi Újságjáról, valamint olyan anyagot is közöltünk, amelyiket az akkori Mozgó Világból a cenzúra kitiltott, így Sükösd Miklós lengyelországi útirajzát a sztrájkoló munkásokról.

A politikai alternatíva lehetőségét a repülő egyetemeken, illetve az ellenzéki „szamizdatbutikban” találtam meg, az irodalmi, művészeti alternatívát a Magyar Műhely körül létrejövő csoportosulásban. Így 1981-ben kiutaztam a Magyar Műhely-találkozóra, Hadersdorfba, ahol verseimből olvastam fel, majd az 1982-es, Párizs melletti Marly-le-Roi-ban megtartott, a lap húszéves évfordulóját ünneplő találkozóon már hivatalos meghívottként voltam jelen. Ez a jelenlét Hadersdorfban és Marlyban számomra azért volt különösen fontos, mert vilá-

gosan látszott ezekből a találkozóból, hogy a Magyar Műhely nem egyszerűen egy folyóirat a többi „emigráns” lap között, és nemcsak irodalmi csoportosulás, hanem az egész akkori progresszív magyar művészetnek, határon túli és határon inneni művészetnek a legfontosabb találkozási pontja, szervezőereje, ha tetszik, origója.

1981-ben és 1982-ben mindenki ott volt ezeken a találkozón, aki akkoriban „számított”. Ezeken az összejöveteleken ismerkedtem össze és kötöttem hosszú időre szóló barátságot többek között Pomogáts Bélával, Erdély Miklóssal, Jeney Zoltánnal, Sáry Lászlóval, Jovánovics Györggyel, Ladik Katalinnal, Határ Gyözővel, és még sokakkal. Mind Hadersdorfban, mind Marlyban rengetegen voltunk, igazi magyar művészeti népünnepély volt akkoriban egy ilyen Magyar Műhely-találkozó.

Hangsúlyozni szeretném, hogy Magyarországon abban a pillanatban, 1980 körül, *mindenki avantgárd volt*, aki adott magára. Ezért nem véletlen az, hogy a szerveződő fiatal irodalom, a betiltott, majd újra engedélyezett József Attila Kör, amikor kiharcolta magának a lehetőséget, hogy könyveket adjon ki a Magvető Kiadó háttérével, rögtön egy erős nemzedéki és egyértelműen avantgárd antológiával jelentkezett. Jómagam abban az évben léptem be a József Attila Körbe, az újjáalakuló kör alapító tagja vagyok, részt vettem az emlékezetes pécsi találkozón, amikor is ismételten kiharcoltuk, hogy létezzen a JAK.

Az antológia, amely 1982-ben jelent meg, a *Ver/s/ziók* igen nagy botrányt kavart. Nemzedéki és egyben experimentális költészeti antológia is volt. Az expresszív szabad verstől a képversen keresztül a fotómontázsokig minden volt benne – egy lefojtott irodalmi közegeben ez volt az első komoly kitörése az alternatív irodalomnak.

A nyolcvanas évek hazai avantgárd irodalma ezzel az antológiával indult. Nem véletlen az sem, hogy ennek az antológiának a megjelenése után be is tiltották a JAK-füzeteket egy egész évre. Hihetetlen ereje, hívószava volt akkoriban annak, hogy *avantgárd*: a Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor szerkesztette *Ver/s/ziókban* olyan, ma már egyáltalán nem avantgárdnak nevezett szerzők is avantgárd verseket publikáltak, mint Várady Szabolcs, Nagy Gáspár, Balla Zsófia vagy Markó Béla.

A nyolcvanas évek kezdetén a Jelenlét megjelenő számai mellett élő folyóirat-esteket is szerveztünk, *Jelenlét-Rövü* címen az Egyetemi Színpadon, az Írószövetségben, illetve vidéki városokban. Emellett részt vettem az akkoriban megalakult Tér/Kép/Vers csoport munkájában, ennek tagjai voltak: Bíró József, Zalán Tibor, Gécz János, Péntek Imre, Molnár Miklós, Székely Ákos, Endrődi Szabó Ernő, Hegyeshalmi László és jómagam. 1982-ben kezdtük a tevékenységünket, majd a nyolcvanas évek közepén tiltottak be minket. Körülbelül 1985-ig rendszeresen léptünk fel, többek között a budapesti Kassák Klubban, illetve Hatvan, Székesfehérvár, Békéscsaba, Szombathely, Veszprém különböző művelődési házaiban, hogy csak a legfontosabb városokat említsem. Kiadványokat jelentettünk meg, katalógusokat adtunk ki, képversekkel, versekkel. Élő folyóirat-esteket is szerveztünk. Minden fellépésünk alkalmából kiállítás rendeztünk. A Kassák Klubban rendezett kiállításon majdhogyanem ember nagyságú fotókon szerepeltek a képverseink.

Hasonló akciója egyébként az 1986-ban megújult Jelenlétnek is volt: ekkoriban a Budai Vár, pontosabban a Halászbástya falaira helyeztünk ki nagyméretű képverseket Sziládi Zoltánnal, Kurdi Imrével, Szabó Antallal – erről az akciónkról film és fotódokumentáció készült.

Fontos ezekkel az expresszív kezdeményezésekkel kapcsolatban megemlíteni, hogy ez az időszak – véleményem szerint – egyfajta „szituációs” avantgárd korszak az újabb kori magyar irodalomban. Ez a kifejezés azt jelenti, hogy a korábbi lefojtottság miatt a nyolcvanas évek elején jelentkező törekvések még a lázadó avantgárd expresszív megnyilvánulásai voltak. Minden egyes akciónk az adott körülmények között politikai felhangot is kapott, példaként említem Endrődi Szabó Ernő verseit, akinek expresszív szabad verseiben olyan mondatok voltak, hogy „világ lópetárdái el ne süljetek”. Ezek a mondatok meglehetősen világos üzenetet hordoztak abban az időben.

Hihetetlenül sok minden történt, és hihetetlenül gyorsan történt minden akkoriban. Az államgépezet már nem tudott mit kezdeni az egyre szaporodó ellenzéki és alternatív törekvésekkel. A politikai

szamizdat mellett megjelentek és egyre jelentősebbek lettek a művészeti szamizdatok: az első között látott napvilágot Galántai György Artpool letter című folyóirata, amelyben az alternatív művészetről lehetett olvasni, és amelyben publikálni is lehetett. 1983-ban én is létrehoztam a magam engedély nélkül kiadott szamizdat folyóiratát, a Médium-Artot.

A folyóirat indulása előtt jelent meg a szintén szamizdatként kiadott *Összegyűjtött tyroclonista versek* című kötetem, amely alternatív költészeti modellt képviselt: üres lapjain csak utalást tettem, mire is, milyen versre gondoljon az illető, ha rálapoz az adott oldalra. Ez a mű *sem* jöhetett volna létre Erdély Miklós nélkül, akivel szoros kapcsolatban voltam akkoriban. Hogy hogyan is kaptam „kölcson” azt a bizonyos mondatot tőle, amely a kötetem utolsó oldalán jelenik meg, hogy „a gondolat hadititok”, azt már egy korábbi esszémben részletesen elmeséltem, most nem akarom megismételni. Mindenesetre, maguk a *tyroclonista versek* erre „a gondolat hadititok”-motívumra íródtak, illetve *nem íródtak*, hiszen az üres oldalakon, mint mondtam, csak utalás volt. Ezek után adtam ki a Médium-Art című lapot 1983-ban, amelyben olyanok publikáltak, mint Erdély Miklós, Szilágyi Ákos, Háy János, Tatár Sándor, Szkárosi Endre, Papp Tibor, Garaczi László, Nagy Pál, Tóth Gábor, a külföldiek közül John Giorno vagy Michèle Métail, hogy csak néhányukat említsem. Azt hiszem, ma is vállalható ez a névsor.

Említettem korábban, hogy a Magyar Műhely, illetve a nyolcvanas évek avantgárdja nemcsak az irodalmat, hanem a progresszív művészet egészét jelentette akkoriban. Mindenütt, minden fórumon érezni lehetett ennek a progressziónak a jeleit. Csak egyetlen példa: 1984-ben az Almássy téri művelődési házban nemzetközi alternatív zenei fesztivált tartottak, ahol John Cage, Steve Reich, Eric Satie művei mellett Sály László, Vidovszky László, Jeney Zoltán minimalista, repetitív zeneműveit is hallani lehetett. A három kiváló zeneszerző, akik Új Zenei Stúdió néven léptek fel akkoriban, nemcsak itt, hanem az óbudai művelődési központban is gyakran szerepeltek. A Magyar Műhely Kassák-díját is abban az időben nyerték el. Elsősorban Sály László

művei hatottak rám: ekkoriban kezdtem írni a *Zárójelverseimet*, amely versek a minimalista, repetitív technikára épültek. Természetes volt, hogy egyre közelebbi kapcsolatba kerültem az Új Zenei Stúdióval, ennek eredménye egy minimalista, repetitív, akusztikus költészeti és zenei megszólalás lett. Közös fellépések kezdődtek Sály Lászlóval, jó néhány fesztiválon együtt léptünk fel, aminek végeredménye az 1990-ben megjelent *Közeledések és távolodások* című hanglemezzel.

1984 után a lefojtott közegből kitörő avantgárd lázadó természete jel típusú gondolkodássá változik, legalábbis az én művészetem ilyen irányban mozdult el. Kassák után Tamkó Sirató, és ezzel párhuzamosan Mallarmé is egyre fontosabb lesz számomra, az expresszivitásból experimentalizmus lesz, a repetíció, a minimal, illetve a konkrét művészet felfedezése, valamint a dimenzionizmus az, ami egy újfajta gondolkodás felé orientál, az alkotás új lehetőségeire nyit távlatot. Ekkoriban kezdem el írni *Non-figuratív* című kötetem legfontosabb darabjait, magát a *Non-figuratív* című ciklust is, amelyik olyan konkrétista verseket tartalmaz, ahol a szöveg „nem mond semmit”, „csak önmagáról beszél”. Összefoglalva: rendkívül termékeny, invenciózus és produktív időszakot éltünk akkoriban, ezek az évek azok, amikor a lázadástól a jel típusú gondolkodásig mozdul el az érdeklődésem.

Az akkori avantgárd irodalom és művészet elimertségét jelezte, hogy 1985-ben Magyarországon, Kalocsán rendezték meg a Magyar Műhely-találkozót. A világhírű mobilszobrász, Nicolas Schöffer úgynevezett *nyári szemináriumának* a keretében valósult meg az évtized progresszív művészetének a legfontosabb összejövetele, sok-sok, mára Kossuth-díjas vagy Széchenyi-díjas alkotó adta egymásnak a kilincset, hogy ezen a találkozón ott lehessen. Neveket hosszú lenne felsorolni, ki mindenki volt ott, de nyugodtan elmondhatjuk, hogy akkor, abban a pillanatban a legfontosabb művészeti fórum Magyarországon ez a találkozó volt. Ez, hogy a *legfontosabb*, nem túlzás: akkor már betiltotta a rendszer a régi Mozgó Világot, az egyéb lapok pedig igazi alternatívát nem tudtak nyújtani a progresszív irodalom és művészet számára.

Az 1985-ös Schöffer-szemináriumról nem akarok hosszan beszélni. Ami fontos, az a zene, a képzőművészet és az irodalom állandó és

együttes jelenléte: ez jellemezte a hazai progresszív művészeti életet. Ugyanakkor ez az időszak már a váltás korszaka is: Hegyi Loránd már „új szenzibilitás” címmel új típusú kiállításokat szervez, amely kiállításokon az avantgárd mellett a korai posztmodern alkotók is ott vannak. Megkezdődött tehát egy termékeny együttlét, miközben a hazai avantgárd irodalom a legjobb korszakát éli: a francia és a nemzetközi érdeklődést mutatja, hogy számos külföldi meghívásnak tettünk eleget ekkoriban, jómagam is résztvevője voltam az 1986-as Polyphonix-fesztiválnak Párizsban, illetve az 1988-ban a dél-franciaországi Tarasconban megrendezett avantgárd költészeti rendezvénynek.

Ahogy említettem, 1985–86-ban már közeledünk a posztmodern korszakhoz – a Hegyi Loránd-féle kiállítás-sorozat a posztmodern korai megjelenése, gondolok itt például az akkori fiatal sztárok, *Kelemen Károly*, *Mulasics László* és *Pollacsek Kálmán* képeire. Ez a sorozat önmagában is azt igazolja, hogy avantgárd és posztmodern egymás elleni kijátszása történeti tévedés, maga a posztmodern is az avantgárdból nőtt ki, avantgárd művészet nélkül nincs posztmodern. Erdély Milós rendszeresen szerepelt ezeken a kiállításokon, és a posztmodern irányba mozduló fiatalok legtöbbje tanítványa is volt Erdélynek.

1986 májusában meghal Erdély Miklós, a XX. század második fele avantgárdjának talán legfontosabb alakja. Úgy hal meg, hogy semmilyen elismerésben nem részesül. Ez a magyar hagyomány. Avantgárd életművet nem díjaznak.

Az avantgárd nyolcvanas évekbeli virágzása még – látszólag – folytatódik. Szervezeti formát is ölt: 1986-ban megalakul a Magyar Műhely Baráti Kör, amelynek alapító tagjai között ott vagyunk többen, Györe Balázs, Ambrus Lajos, Aczél Géza, Garaczi László, Rácz Péter, Beke László, Kukorelly Endre, Székely Ákos, Ágoston Vilmos és jómagam, illetve még mások is. 1987-ben pedig megjelenik egy nagy album a kör tagjainak a munkáival. De ugyanebben az évben egy nem kevésbé hivatalos intézmény, mint a Petőfi Irodalmi Múzeum is képvers-kiállítást szervez, ahol olyan, külföldön élő szerzők is szerepelnek, akik akkoriban még szinte a határon sem léphettek át, Szentjóbý Tamás, Tót Endre és mások.

Minden az avantgárdról, ezen belül a képversről szólt ebben az évtizedben. A lehető legkülönbözőbb szerzők készítettek képverset, képvers-kísérletet. Jellemző példa erre Ferencz Győző, akinek 1989-es *Omlásveszély* című kötetében van képvers, pedig ő az a költő, aki alapvetően a konzervatív hagyományokat képviseli pályája kezdetétől. Ilyen értelemben sem meglepő az, hogy 1989 januárjában az Új Írás a külső és belső borítóra, valamint a mellékletre az én képverseimet helyezi. Mindehhez hozzáteszem, hogy a JAK-füzetek első évizedében az avantgárd uralkodó tendencia: a *Ver/s/ziók* antológián túl Endrődi Szabó Ernő, Székely Ákos, Varga Imre és a magam *Önéletrajzi kísérletek* című kötetét említeném meg mint olyan könyveket, ahol a vizualitás, az avantgárd egyértelműen jelen van.

A nyolcvanas évek második felében az avantgárd művészethez kapcsolódó progresszív társaság kezdeményezésére jön létre az Örley-kör is, benne az A Lap nevű kezdeményezés, amelynek keretében négy lap indul útjára: az Új Hölgyfutár, a 84-es kijárat, a Dolog és Szellem, illetve a Polisz. Az ezeket a lapokat létrehozó társaság nagy része kapcsolódott az avantgárdhoz, a Magyar Műhelyhez, magam pedig az A Lap kuratóriumának voltam tagja. Kukorelly és Györe Balázs, akik a Magyar Műhely Baráti Kör tagjai voltak, a 84-es kijáratot szerkesztették, az Új Hölgyfutár Szkárosi Endre lapja volt.

A nyolcvanas évek végén már nemcsak a Magyar Műhely Baráti Kör mint az Írószövetség baráti köre létezik, 1989-ben megindul a Magyar Műhely Baráti Kör füzet sorozata is, amelyik a Műhely könyveinek megfelelően fekete borítást kap. Az első kötete ennek a *Non-figuratív* című könyvem. És megindul a Magyar Műhely hazaköltöztetése, Székely Ákossal szerkesztőbizottságot hozunk létre, amelynek az elnöke Ágoston Vilmos lesz.

A nyolcvanas évek a magyarországi és a határon túli magyar irodalom közötti kapcsolat megerősödését eredményezi. Természetes volt a hasonló típusú alkotók közötti erős kapcsolat, Szombathy Bálint az akkor művészileg nagyon progresszíven fejlődő Jugoszláviából olyan erős tudást közvetített, ami meghatározó volt számomra is. Szombathy *Poetry* című kötete, illetve *A konkrét költészet útjai* című össze-

foglaló munkája alapélmény volt, amire támaszkodni lehetett. Fontos megemlíteni a határon túli szerveződések közül a felvidéki avantgárd kört, a Juhász R. József vezette Stúdió Ertét, amely az általam vezetett Médium-Arttal közösen vizuális költészeti képeslap-sorozatot is kiadott a nyolcvanas évek második felében.

Az évtized végén, 1990-ben a JAK-füzetek 51. kiadványaként jelenik meg a *Médium-Art* antológia, amelyik az évtizedet kezdő *Ver/s/ziók* hagyományát továbbfejlesztve, tisztán vizuális költészeti antológia lett. 50 magyar szerző, aki vizuális költészetet készít, köztük olyanok is, akik nem számítanak avantgárdnak, így például Bari Károly vagy Páskándi Géza. Jelképes, hogy az avantgárd évtizedet ezzel az antológiával, 1990-ben tudtuk lezárni. És jelképes az antológia borítóján levő munka, Szombathy Bálint vizuális költeménye, a tekintetből kisugárzó lettrista betűhalmaz. A nyolcvanas évek egészét jellemzi, nagyon pontosan.

1990 után új fejezet kezdődik a magyar irodalom történetében. A vizuális költészet és az avantgárd háttérbe szorul, még akkor is, ha az avantgárd új generációjának, L. Simon Lászlónak, Sörös Zsoltnak nagyon jelentős érdemei vannak a progresszív művészi gondolkodás felszínén tartásában. Ilyen szempontból is szólni kell az L. Simon László által szerkesztett 1994-es *VizUállásjelentés* című antológiáról, illetve a Kilián István és L. Simon László által szerkesztett kétkötetes, összefoglaló jellegű vizuális költészeti könyvről, az évtized végén megjelent *Vizuális költészet Magyarországon* című antológiáról, amelyben a régi magyar képvess is helyet kapott. De ez az időszak már különbözik, természetes módon, a nyolcvanas évek sokszínű, progresszív és a művészeti életet egyben látó korszakától.

Előadásom bevezetőjében arról szóltam, hogy a posztmodern, a neokonzervativizmus megpróbálta eliminálni a nyolcvanas évek avantgárd művészetét. Ha ez sikerül, és visszamenőleg új, avantgárd nélküli irodalomtörténet születik a nyolcvanas évekről, az nemcsak az avantgárd művészet, hanem a magyar irodalom és művészet egészének a vesztesége lesz.

(2009)

A hang és az erő

(Jegyzet Szkárosi Endre költészetének ürügyén)

Szkárosi Endre hangköltészete szervesen illeszkedik a nyolcvanas évek megújuló lírájába, abba a folyamatba, amely kétségtelenül alapjaitban változtatta meg a versről alkotott felfogásunkat, képünket.

A hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján igen jelentős átalakulás zajlott a hazai irodalmi életben. Olyan új törekvések jelentek meg, amelyek a korábbi, meglehetősen egysíkú – és az akkori politika által népfrontossá degradált – irodalom helyett egy progresszív gondolkodást mutattak fel mind a kortárs prózában, mind a kortárs lírában. A versről alkotott kép jelentősen tágult, költészetnek neveztünk ekkoriban minden olyan megnyilvánulást, amely kapcsolódott a szöveghez, és egyben hangsúlyosan emocionális is volt, tehát a szerző szándéka szerint érzelmet, indulatot akart kifejezni. Ilyen módon az évtized kezdetén már *képvessről*, *vizuális költészetről*, *konkrét versről*, *akcióköltészetről*, *performance irodalomról*, *rajzolt (grafikus) versről*, *minimal poetryről*, *konceptuális költészetről*, *gesztusköltészetről*, *akusztikus versről* egyaránt beszélünk, és – persze – beszélünk továbbra is a létező hagyományos költői formák igen sokféle változatáról. Az előbbi felsorolás csak jelzésértékű, arra utal, hogy a legkülönbözőbb és legradikálisabb megnyilvánulások jelentek meg a költészet területén, és ezek a megnyilvánulások, köszönhetően egy puhuló diktatúra zavaros és viszonylagosan szabad korszakának, meglehetősen egyszerűen polgárjogot is nyertek mind a szakmában, tehát a kritikai életben – még ha támadtak is minket –, mind a közönség előtt. Akkoriban mintha nagyon is természetes lett volna az, hogy valaki egy-egy gesztusáról, akciójáról azt mondja, hogy ez *költészet*. A nyolcvanas években, ebben a sokszínű és különös várakozásokkal terhes korszakban, valamiképpen *minden* megtörténhetett. Szerencsére.

Szkárosi nevével 1981-ben találkoztam először. Hadersdorfban, a Magyar Műhely-találkozón Ladik Katalin mondta ki a nevét mint olyan valakiét, aki Magyarországon hangverssel is foglalkozik. Mint

üdítő kivételt említette az akkor a „szabad” Jugoszláviából átlátogatott Ladik Szkárosi Endre nevét, utalva ezzel arra, hogy mennyire zárt és konzervatív a hazai költészet világa. Igaza is volt. A Magyar Műhelytalálkózón persze ez volt az egyik legfontosabb kérdés. Mármint az, hogy mennyire zárt és merev a magyarországi irodalmi élet, milyen áttörhetetlen falakba ütközik az a szerző, aki valamiképpen új, más típusú törekvéseket képvisel. 1981 nyarán ez Hadersdorfban elkedvetlenítő valóságnak tűnt.

Hogy fiatal szerzőként mennyire perspektívtalannak látszott az akkori hazai irodalmi világ, azt utólag is jól jellemzi két ekkoriban született írásom. A *Kassák Lajos levele, Bp., 1981* című versemben Kassákot szólaltatom meg, mintha ő „követelne” tőlünk, az avantgárd új nemzedékétől *fonikus verseket, képverseket, mozikölteményeket, plakátverseket*, hogy valami más, valami izgalmas szülessen végre költészet ürügyén. A szintén ekkori *Bocsánat* című, meglehetősen botrányt kavart írásomban szintén a magyar irodalom állóvízéről beszélek. És kétségtelen tény, hogy ebben az állóvízben Szkárosi megjelenése üdítő kivétel volt, akire érdemes volt odafigyelni.

Valóban, az évtized kezdetén még úgy tűnt, hogy egy nagyon zárt rendszerben nem tud kibontakozni majd az az új irodalom, amely már nagyon is ki akart bontakozni. A Párizsban megjelenő Magyar Műhely, valamint az újvidéki Új Symposion voltak azok a fórumok, amelyek integrálták valamiképpen a magyarországi alkotókat is, azokat, akik lépést akartak tartani a nemzetközi progresszióval. Ilyen módon orientálódott a fiatal generáció néhány tagja a párizsi vagy a vajdasági alkotók irányába. Ne felejtjük el azonban azt, hogy ekkoriban nem volt egyszerű kapcsolatot tartani a Nyugaton vagy éppen Jugoszláviában élő művészekkel, publikálni pedig ezekben a lapokban egyben azt is jelentette, hogy a hazai szerző az akkori rendőrségi-belügyi szervek figyelmét is felkeltette önmaga iránt. Ez nem volt mindig „szerencsés”, sokan nem vállalták ezt szívesen.

1981-ben még látszólag ez volt a helyzet. Ugyanakkor, hogy a mélyben, a hazai alkotók között milyen nagy volt az igény kitörési pontokat keresni, azt bizonyítja az, hogy egy év alatt radikális változás történt:

az 1982-ben megjelent *Ver/s/ziók* antológia megmutatta, miféle elementáris igény van egy megújult, a költészet kereteit valóban kitágító szemlélet megjelenítésére a magyar irodalomban. Ez a megújulás érdekes módon inkább a vizuális, illetve a grafikus, látható nyelvi költészet irányában mutatott előre. Kevés alkotó vállalkozott arra, hogy a hangvers irányában tegyen gesztusokat.

Szkárosi Endre ebben mindenképpen az elsők egyike volt. Sőt, ő volt ténylegesen is az első, aztán viszonylag rövid idővel később csatlakoztunk hozzá, illetve ehhez az önkifejezési formához még ketten, Szilágyi Ákos és jómagam. Ugyanakkor érdekesség, hogy mi hárman is valójában háromféle szemléletet jelenítettünk meg a műfajon belül.

Ami közös volt mindhármunk művészetében, az a ritmus, illetve a hangeffektek használata. Szilágyi Ákos esetében a szójáték, a hasonló alakú és hangzású szavak sajátos variálása által létrejött szöveg lett az elsődleges, ez igen gyakran jelentette azt is, hogy a szerző valójában a szó sajátos alliterációs mezőjére épít. Igen komoly hatást gyakorolt Szilágyi hangköltészetére az orosz avantgárd, ezen belül is Velimir Hlebnikov lírája. Hlebnikov *Zangezi* című műve olyan „új” nyelvet kreál, ahol az indulat és a jelentés sajátos hangja, illetve képi formában egyesül, ismétlem, a szójátékok, a hagyományos nyelvi szerkezetek felbontása révén is, alliterációs mezőre terelve a költői szöveget. Mindez azt is jelentette Szilágyi Ákos esetében, hogy az általa létrehozott szöveg viszonylag könnyen lejegyezhető, vagyis a szerző versei nyomtatott formában is élményszerűek lehettek.

Az én esetemben a szöveg sajátos ritmusa lett az elsődleges, hangulatfestő, hangutánzó szavak építik a szöveget, amelyek mégis a jelentés felől teremtik meg azt a sajátos dinamikát, amelynek eredményeképpen egy elsősorban hangban létező verstípust kapunk. Példaként említhetem *A lépések közeledése és távolodása*, az *Akusztikus vers Radnóti Miklós szövegére* vagy az *Imamalom* című munkáimat, amelyek hangversek ugyan, de tulajdonképpen nyomtatott formában is percipiálható, nagyon ritmikus szövegek is egyben, ahol a hangok sajátos lejegyzése vizuálisan is képes visszaadni a vers belső feszültségét. A repetíciós technikára épülő korai *Zárójelversek* szintén ha-

sonló elv alapján készültek. Ezzel szemben Szkárosi szövegépítése jóval radikálisabb, és, ha tetszik, emocionálisabb is. Szkárosi jobban támaszkodik a hangeffektek jelenlétére, az ő munkáinak az erejét a nyomtatott változat kevésbé tudja visszaadni, nem is beszélve arról, hogy jó néhány Szkárosi-performance esetében nem is lehetne a szöveg nyomtatott változatával mit kezdeni. Már a korai munkáiban, gondolok itt például a *Fogda-dal 1-2*, valamint a *Militarista dal* című műveire, Szkárosi egyértelműen a hanghi effektek jelzésére törekszik, olyan, nem egyszerű feladat elé állítva az olvasót, hogy az képes legyen ezen hanghi effektek megjelenítésére. A *Militarista dal*ban például a hanglábak hosszát is jelzi a szerző, azt sugallva, hogy rövid avagy hosszú szótagként olvassuk az adott szövegrészt. Ez mindenestre a nyomtatott forma kereteinek a feszegetését is jelenti egyben, határozott utalás arra, hogy a szerző számára a *jelenlét*, az *előadás*, illetve a *hangban megjelenített költészet* a fontosabb.

Nem véletlen az sem, hogy Szkárosi már pályája elején határozott lépést tett a nyolcvanas évek progresszív zenei formációi felé, és maga is szívesen állt össze zenészekkel, például a Beatricében is szerepet kapott Bernáth(y) Sándorral. Előadásait, performance-ait figyelve kijelenthetjük, hogy tulajdonképpen Szkárosi az erőt és a hangot, vagyis a *hangert* vitte be a versszövegbe, azokat a zenei effekteket hozta össze a költészettel, amely effekteket tulajdonképpen az adott időszak punk- és rock-zenekarai alkalmazták.

Ilyen értelemben Szkárosi ebben is úttörő volt. Hangköltészete egyben a költői performance megjelenését is mutatja a nyolcvanas évek magyar irodalmában. Éppen ezért az 1990-ben megjelent *Médium-Art* antológiában Szkárosi költői performanszal szerepel, annak a fotódokumentációjával, és akciójában az általa létrehozott Konnektor RT kap jelentős szerepet, valamint olyan zenészek segítik munkáját, mint a már említett Bernáth(y), vagy éppen Mártha István.

A hangszerek, illetve a zene megjelenése az akusztikus, illetve hangversben természetesnek mondható, bár nem feltétlenül szükséges. Szilágyi Ákos esetében például kevésbé beszélhetünk hangszerek jelenlétéről. Ezzel szemben Szkárosi is, és jómagam is szívesen vettük,

hogy zenészekkel együtt lépünk fel, így téve teljesebbé magát a kidolgozott szöveg-, pontosabban *hangtestet*.

Itt is kétféle nézőpontról, kétféle útról beszélhetünk. A korszak experimentális lírájának a kétféle változata itt is szépen megjelent. Az extrovertált, kiáltás típusú gondolkodás, amelyik harsányságában is a változtatás és a változás igényével lép fel, valójában belső társadalmi feszültségek megjelenítését is vállalta. Ez volt Szkárosi performance- és hangköltészetének is a jellemzője. A korszak alternatív könnyűzenei formációi, a punk és a progresszív rock olyan képviselői, mint például a már említett Beatrice, szívesen vették a hasonló gondolkodású experimentális költők megjelenését, amilyen Szkárosi is volt. Ilyen értelemben a Szkárosi-előadások is „robbantak”, olyan rejtett politikai üzenetekkel is bírtak, amelyekben mindig benne volt a társadalmi feszültségek kifejeződése. A másik lehetséges út az akusztikus költészetben a minimalzene vagy a repetitív zene irányába való tájékozódás volt, amelyik inkább az introvertált, jel típusú gondolkodásnak volt a kifejezője. Ez az az út, amelyiket a repetitív költészettel magam is választottam, nem véletlen, hogy az Új Zenei Stúdióval tartottam kapcsolatot, köztük Sály László zeneszerzővel, és vele léptem fel ilyen típusú fesztiválokon. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a kétféle szemlélet igen sok alkalommal találkozott, a jel típusú, meditatív, repetitív hangköltészetben is rendkívül erősen kifejeződhetett a kor feszültsége, és a Szkárosi-féle akusztikus költészet is rendkívül sok meditatív, a szöveget jelként értelmező elemet tartalmaz.

Tulajdonképpen mindkét változata az ilyen típusú hangköltészetnek a nyolcvanas évek terméke. Szkárosi akciói, köztük például az 1987-es „*Still Europe*”, hihetetlen energiák mozgatóásával látványos színpadi művek lettek, amelyek méltán szerepeltek nemzetközi avantgárd költői fesztiválokon is. Ezeken a rendezvényeken többször is mindketten meghívtak voltunk, egy igazán dinamikus korszak számos rendezvénye mutatta, hogy néhány év alatt valóban felnőtté vált a hazai avantgárd költészet.

Jellemzőképpen csak két nagyszerű eseményről. 1986-ban, amikor Párizsban, a nemzetközi Polyphonix-fesztiválon léptünk fel, volt alkal-

A Mecseki-ügy

munk megmutatni az akusztikus költészet magyar változatának két perspektíváját az akkori francia közönségnek. Hihetetlen élmény volt látni azt, hogy amerikai, brazil, francia alkotók ismerik fel bennünk azokat a művésztársakat, akik egy akkor nagyon élő, eleven avantgárd lírának vagyunk a megújítói. 1986-ban Párizsban egy pillanatra megint együtt volt a magyar és nemzetközi művészeti gondolkodás, nem mondhatta akkor azt senki, hogy mi bármilyen értelemben csak „követői” lennénk az európai vagy a nemzetközi avantgárd törekvéseknek.

Egy jó tízéves periódus vette akkor kezdetét, ami a nemzetközi avantgárd szerveződésekben való részvételt is jelentette egyben. A Polyphonix számos rendezvényén szerepeltünk együtt, köztük hazai fesztiválokon is. A magyar avantgárdnak ismét jó híre volt a világban, ezt is bizonyítja az, hogy 1995-ben a CIPM-ben (Centre International de Poésie Marseille), vagyis Dél-Franciaországban igen komoly erőfeszítést tettek azért, hogy Kassák művészete és a magyar avantgárd bemutatásra kerüljön. Kassák konstruktivista képzőművészeti munkáiból és képverseiből nagyszabású kiállítás nyílt (Fajó Jánossal ketten szerveztük oda a kiállítás anyagát), és hárman, Papp Tibor, Szkárosi Endre és jómagam meghívottként irodalmi esten mutattuk be a kortárs magyar avantgárd költészetet. És megint csak jellemző az is, hogy miközben itthon ekkor már inkább nem akartak hallani sem a kortárs avantgádról, és egy újkonzervatív hullám próbálta eliminálni mindazt, amit létrehozunk, aközben a nemzetközi és ezen belül a francia irodalmi elit figyelmet és pénzt áldozott a magyar avantgárd képviselőire.

Amikor Szkárosi Endréről beszélünk, akkor arról is beszélünk, hogy volt egyszer egy nyolcvanas évek, volt egyszer egy mára már majdhogynem eltagadott avantgárd megújulás. És erről nem szabad elfeledkezni...

(2012)

A legnehezebb, nyilván, a honorárium felvétele volt.

Hogyan vegyen fel honoráriumot az, aki nem létezik? A szerkesztő nincs beavatva, hiszen a játék, ha lehet játéknak nevezni egyáltalán, nem utolsósorban a szerkesztő ellen is megy. Vagy talán nem kifejezetten a szerkesztő személye ellen, de mindenképpen azért, hogy ne tudják, valójában álnévről van szó, olyan valakiről, aki nincs, aki mögött valaki rejtőzködik.

Kellett hozzá egy lakcím.

Rendben, nem olyan nagy ügy, találni egy VII. kerületi kis lakást, hozzá egy postaládát, ahova szép nagy betűkkel fel lehet írni: Mecseki Rita Eszter. A levelek ezentúl ideérkezhetnek. Hogy valójában kié az a lakás, nem érdekes, valakié annak a családjában, aki az álnév mögött meghúzódik.

Szép, kissé kerekded, kislányos írással leveleket írni a szerkesztőknek, ez is eltanulható. És amikor érkeztek a válaszok a legjobb lapoktól, a Holmitól, a Jelenkortól, át lehetett élni azt az izgalmat, amit soha nem szabadna elfelejtenünk: hogy valami elkezdődik. Jó levelek voltak. Öröm volt minden soruk.

De a honorárium! Merthogy a versek megjelentek, és ezért fizetnek is, a pénzt valahogy fel kell venni, ha nem veszi fel, gyanút fognak. És jól is jön.

Nincs adószáma, mert nem létezik. Nincs anyja neve, mert nem létezik. Társadalombiztosítása, mert soha nem beteg. Aki nincs, nem betegszik meg.

1999-ben kezdődött a játék. Akkor még utolsó morzsái megvoltak egy alapítványnak, amely alapítványon keresztül adómentesen lehetett honort felvenni.

Ezért a Jelenkor és a Holmi. Mert náluk volt erre lehetőség.

Végül is meg lehetett adni egy képzeletbeli születési évet, meg lehetett adni egy képzeletbeli anyának a nevét, és volt egy postacím. A postás kihozta az adómentes honort, de nem találta otthon Mecseki

Rita Esztert. Hagyott egy cédulát, hogy Mecseki Rita Eszternek pénze érkezett.

A lakásba a valódi szerző is be volt jelentve. Ugyanabba a lakásba, ahol Mecseki Rita Eszter is „lakott”. Írt egy meghatalmazást Mecseki Rita Eszter nevében, aláírta egy ismerőse személyiigazolvány-számát, és már ment is a postára. „Meghatalmazom a velem egy háztartásban élő –?-t, hogy a számomra érkezett honoráriumot felvegye.” A postán csak sorba kellett állni. Pénz a zsebben.

Nehéz megállni, hogy egy-két ismerősnek el ne mondja a sztorit. Van olyan szerkesztőség, amelyik fontos, és ahol nincs adómentes pénz. Ott is publikálni kellene, de nem lehet titokban.

Ott már működik a nyilvántartás.

Más.

Giorgio Agamben, olasz filozófus, néhány hónappal ezelőtt nem utazott el az Egyesült Államokba. Helyette cikket írt *Nemet mondok a biopolitikai tetoválásra* címmel.

A cikk franciául 2004. január 11-én jelent meg, a Le Monde-ban, és benne Agamben arról beszél, hogy napjainkban már nem a szabad Athénben, hanem a tökéletesen ellenőrzött Auschwitzban élünk. A nyugati társadalmak, Agamben szerint, amelyek számára valamikor a polisz volt az eszménykép, a polisz, ahol szabad emberek, szabad akarattal élnek, szabadon megválasztva képviselőiket, törvényhozóikat és demokratikusan ellenőrzött vezetőiket, ezek a nyugati társadalmak fokozatosan koncentrációs táborra „fejlődtek”, ahol mindenki minden pillanatban ellenőrizhető, és ellenőrzött is, ahol valójában nincs egy szabad pillanatunk, egy szabad, a láthatatlan gépezet által nem megfigyelt mozdulatunk. A koncentrációs táborban, Auschwitzban jelent meg először az azonosító szám, amelyet a tábor lakóinak bőrre égettek, a „polgárok” ezek segítségével könnyedén nyilvántarthatóakká váltak.

Auschwitz a totalitárius állam eszményképe.

Michel Foucault, Agambenhez hasonlóan, egyfajta „animalizációról” beszél, az állattá válás folyamatáról napjainkban, arról, hogy a legkifinomultabb technikai eszközök abban segítik a mai államgépe-

zeteket, hogy megjelölt birkákként, marhabélyeggel ellátott ökrökként éljünk a számunkra kijelölt területen, ellenőrizve és korlátozva a legegyszerűbb jogot is, a szabad mozgás jogát, mert korunk társadalmának így jó, így lehetséges fenntartani a rendet, a biztonságot. Tulajdonképpen a marhabélyeggel ellátott ökrök maguk kívánják maguk fölé ezt a gépezetet, ez az ökrök pillanatnyi érdeke, így van béke, így van nyugalom. És mindaddig működik is a dolog, amíg az „ökrök” képesek ellenőrizni a saját maguk által létrehozott gépezet tevékenységét.

Giorgio Agamben nem utazott el az Amerikai Egyesült Államokba előadást tartani napjaink filozófiai problémáiról egy New York-i egyetemen. Nem utazott el, mert nem akarta beutazásakor az ujjlenyomatát otthagyni a határőröknél, nem akarta, hogy beutazásának és ott-tartózkodásának tényét örök időkre egy számítógépes agy rögzítse, ahol bármikor előkereshető, mikor és milyen célból tartózkodott az Egyesült Államokban, és nem akarta, hogy esetlegesen retinaazonosításhoz szükséges képet készítsenek róla.

Nem akarta, hogy nyilvántartásba vegyék, mert nincs kedve ahhoz, hogy nyilvántartásba vegyék.

És ehhez még joga van.

Annak árán, hogy nem utazik.

Eddig, mondja Agamben, a nyilvántartásnak és az ellenőrzésnek ez a szintje a bűnözők „privilegiuma” volt.

Úgy tűnik, napjainkban mindannyian potenciális bűnözőkké váltunk.

Amikor Michel Foucault vagy Giorgio Agamben írásaikban a kifinomult technikai eszközökről beszélnek, akkor nemcsak az ujjlenyomatra vagy a retina-azonosításra gondolnak, ami már kétségtelen tény napjainkban, magam is meglepve láttam Argentínában élő rokonom személyi igazolványán a fényképe mellett az ujjlenyomatát. Ezek az azonosítók a legeredményesebbek, de egyben a legdrasztikusabbak is, itt már a bőrünkről van szó. Foucault és Agamben ennél tovább megy, és ennél mindennapibb dolgokról beszél. Banális ügyeinkről: a tébékártyánkról, az adószámunkról, a bankkártyánkról, a mobiltelefonunkról.

A nyolcvanas évek elején, talán 1982-ben, volt alkalmam megismerni az akkori svájci bankrendszert. Svájcban voltam, és utazásom során nyugati rokonomtól pénzt kaptam, amit ma is köszönök, sok pénzt, talán hatszáz svájci frankot. Elutazni nem tudtam a pénzt, „lejárt a turistaablakom” (gyengébbek és újszülöttek kedvéért, akkor még csak 30 napra lehetett utazni, 30 napos „ablakot” kaptunk az útlevelünkbe), és haza, Magyarországra nem akartam hozni a pénzem, mert itt kötelező visszaváltás volt, nem tarthattunk magunknál valutát akkoriban.

Bementem tehát egy svájci bankba, és betettem a pénzem. Félttem ugyanakkor, mert tilos volt nyugati bankba pénzt betenni. Ha kiderül, gondoltam, lecsuknak.

Mondom a bankosnak, név nélkül szeretném. Rendben, mondja.

Nem kértek tőlem semmit. Semmilyen igazolványt.

Nem kérdezték, ki vagyok. Mondtam, itt van 600 frank, oda akarom adni. Jó, mondták. Hogyan kapom vissza?, kérdeztem. Válasszak egy jelszót, mondták. Választottam egy jelszót. Ők azt felírták maguknak. Ennyi volt.

Egy év múlva meghívólevéllel kimentem Svájcba. Elmentem a bankba, bemondtam a jelszót. Nem kérdeztek semmit. Leszámolták a kezembe a pénzem.

Ma már ez nem lehetséges. Svájcban sem. Magyarországon is megszűntek a név nélküli bankbetétek. Ez mindannyiunk érdeke, a fekete pénz és a terrorizmus elleni harc része.

Fegyelmezett állampolgár vagyok, és egyetértek ezzel az intézkedéssel.

Agamben arról beszél a cikkében, hogy folyamatosan nyomon követhetőkké váltunk, hogy nem tudunk elbújni a gépezet elől, hogy bankkártyánkkal minden pénzügyi tranzakciónk ellenőrizhetővé vált, hogy nemcsak azt tudja a láthatatlan gépezet, hogy mit és mennyiért vásároltunk, hanem azt is, hogy hol; hogy hol vagyunk éppen a világban, merre járunk.

Másik „biopolitikai tetoválásunk” a saját mobiltelefonunk, amelyik segítségével tökéletesen bemérhetőekké lettünk. Az illúzió, hogy aki engem keres telefonon, nem tudja, merre vagyok éppen, létezik, de va-

lójában nagyon is nyilvántartja azt egy gépezet, hogy magyar mobiltelefonom éppen Hollandiában vagy Franciaországban szólal-e meg, sőt, melyik utcában, melyik házban és hányadik emeleten.

„Néhány éve arról próbáljuk meggyőzni magunkat – írja Agamben –, hogy fogadjuk el természetesnek és emberinek mindennapi létünk kontrolljának gyakorlatát, azt a tényt, amit korábban rendkívülinek és kifejezetten embertelennek tartottunk. Mindenki tudja, hogy az Állam által az egyénekre gyakorolt kontroll, amelyik az elektronikus eszközök, a bankkártyák és a mobiltelefonok révén valósul meg, napjainkban túllépett azon a határon, amit még ártatlannak nevezhetünk.”

Vagyis: mindannyian megfigyeltekké lettünk.

Nyilvánvaló, hogy egy totalitárius államban, ahol minden tevékenységünk ellenőrzött, ott semmiféle extremitásnak, szokatlannak nincs helye. Adószámom személyhez kötött, tébészámom rólam szól, és csakis rólam, ha ideig-óráig más akarok lenni, mint aki vagyok, nem tehetem meg, a gépezet elárul. A szerző, aki ténylegesen át akarja élni, hogy létrehoz egy másik, egy nem létező szerzőt, hogy álneve segítségével kilépjen abból a bonyolult, barátságokkal és ellenszenvekkel sűrűn behálózott világból, amit közönségesen „irodalmi életnek” hívunk, a szerző, aki szeretné, ha munkáját ne a nevének szóló fejbőlíntással vagy fintorral fogadnák, a szerző, aki újból meg akarja élni a kezdés örömeit, vagy éppen csak olyan művet szeretne létrehozni, ahol a szerepjátékot a végtelenségig kívánja elvinni, szóval, a szerző lebukik a túlszabályozott társadalomban.

Adószámunk, bankszámlaszámunk, tébészámunk és egyéb elérhetőségeink újból és újból arra figyelmeztetnek, a társadalom nem engedi meg, hogy csak egy pillanatra is kivonjuk magunkat az ellenőrzés alól, mert nem bízik bennünk.

Nincs jogunk elbújni, bármilyen ártatlan, a társadalom egészére veszélytelen játékba kezdenénk. A Nagy Testvér figyel.

Nincs jogunk szerzőket kitalálni, végső soron elveszik tehát tőlünk azt az örömet, ami mindenki titkos vágya: a semmiből valamit létrehozni, alkotni.

Az alkotás a teremtés szinonimája.

A túlszabályozott társadalom elveszi tőlünk a lehetőséget, hogy rövid időre istenné legyünk.

Alvaro de Campos, Alberto Caeiro, Ricardo Reis vagy Bernardo Soares „életműveit” Fernando Pessoa találta ki, ezeket a szerzőket ő hívta életre, és létezésükhöz nem kellett adószám, tébékártya, mindenki elhitte, hogy valóságosak. Émile Ajar megszületéséhez sem volt szükség születési anyakönyvi kivonatra, Romain Gary fejéből pattant ki, mint Pallasz Athénéé Zeusz homlokából.

A legkülönbözőbb azonosítószámok és kifinomult technikai eszközök, amelyek folyamatos ellenőrzésünket lehetővé teszik, kétségtelenül egyszerűsítették mindennapi életünket, így tették önmagukat nélkülözhetetlenné. Tíz évvel ezelőtt még nem hiányzott, hogy mobiltelefonon bármikor elérhető legyek, ma hiányozna; nem hiányzott, hogy készpénz helyett ugyanazzal a bankkártyával fizethessek bárhol és bármikor az összes európai államban, ma hiányozna; nem hiányzott, hogy elektronikus tébékártyámmal bármelyik európai gyógyszerárban tébéalapon kaphassam meg kedvenc gyógyszeremet, ma már ez is hiányozna. És a nem olyan távoli jövőben az életünk tovább fog „egyszerűsödni”: elég lesz csak rápillantanunk a retinaazonosító automatára, és bankszámlánkról pénzt vehetünk majd fel, az üzletekben ennek segítségével vásárolhatunk, és általában így igazolhatjuk magunkat. A szerzőtől a szerkesztőségek ujjlenyomatot vagy retinaazonosítót fognak kérni a honorárium kifizetéséhez. „A biopolitikai tetoválás – írja Agamben –, amit az Egyesült Államok most számunkra előír, hogy területére léphessünk, előjele lehet annak a későbbi elvárásnak, amit az Állam gépezetének működéséhez szükséges eszközként fogadunk majd el a későbbiekben.”

Nem bújhatunk el, nem lehetünk mások egy pillanatra sem.

Mecseki Rita Eszter 1999-től állt kapcsolatban különböző szerkesztőkkel, szerkesztőségekkel. Leveleket írt és kapott, önmaga iránt érdeklődést keltett, de meghívásokra, felkérésekre nem reagált. Kínos volt a számára, hogy szerkesztők találkozzanak vele, bókólnak neki, hogy félreérthetően fogalmaznak. A szerkesztői levélre, miszerint „önnek jól kézre áll az erotikus költészet”, már végképp nem

tudott mit mondani, legfeljebb csak annyit gondolt magában, hogy tényleg meglehetősen maszkulin társadalomban élünk, ahol a nők valószínűleg sokszor kerülnek furcsa helyzetbe, és még az is lehetséges, hogy néha joggal kéri ki maguknak a nevetséges zaklatásokat.

Annak ellenére tehát, hogy Mecseki Rita Esztert nem látta senki, még udvaroltak is neki. Ez nem tartotta vissza attól, hogy személyiségét kiteljesítse: egy kiadványnak köszönhetően nyomtatásban is megjelent az aláírása, sőt, fényképet is kellett kreálnia, mert szerződést kapott a Magvető Kiadótól, hogy beválogatták a *Szép versekbe*.

Végül is a fénykép is megoldható, Apollinaire is produkált fényképet, amikor nővé „változott”, a mai elektronikus technika mellett megkreálni egy érdekes arcot, nem nagy mesterség.

Aztán tovább. Kötetének megjelenése előtt elküldte verseit az egyik napilapnak, ahol rögtön közölték is, rádióba kérték fel interjúra, és az e-mailen átküldött fényképére sem maradt el a reagálás: „meg kell hagyni, vonzó (és érdekes) hölgy nézelődik a kalap alatt”.

A rádió-interjút telefonon adta, külföldről. Most már hangja is lett. Egyik családtagja ugrott be szinkronizálni.

Giorgio Agamben és Michel Foucault írásaiból az következik, hogy a jövőben Fernando Pessoaának vagy Romain Garynak nincs sok esélye. Anélkül, hogy a szerkesztőket ne avatnánk be, nem lehet eljátszani egy szerző megszületését. Úgy meg nem érdekes.

Mecseki Rita Eszterrel még senki nem találkozott. Versei évek óta jelen vannak, kötete most jelent meg *Nőtincs* címmel.

Ha és amennyiben kitalált személy, akkor a története olyasmis lehetett, ahogy én most elmeséltem.

Ha kitalált személy.

(2004)

Jean-Philippe Adorée: Történetesen belga

„belga az, aki belgának vallja magát”
(múlt századi belga költő)

„belga az, aki belga állampolgár,
vallásától, nemzetiségétől,
anyanyelvétől, identitásától függetlenül”
(belga politikus nyilatkozata 2001-ben)

„mindenki belga, aki huzamosabb ideje Belgiumban
él”
(belgiumi háziasszony napjainkban)

„az is balga, aki belga”
(ismeretlen eredetű belga szállóige kb. a XVII.
századból)

Belgiumban sok-sok baj van a belgákkal.

Legalábbis a rossz nyelvek ezt beszélik. Mondják azt is, Belgiumban is mondják, meg a határon túl is mondják, hogy a *belgaság*, így mondják, már önmagában sorscsapás. Mert a belgák túl sok áldozatot hoztak a történelem folyamán. „*Elhulltanak legjobbjaink*”, írta egy nagy belga krónikás.

Igaza volt.

Nos, történetem arról szól, hogy Belgiumban tényleg sok-sok baj van a belgákkal. Mondhatom, mert én is belga vagyok.

Az a szerző, akiről szólni akarok, és aki történetünk hőse, éppen-séggel *belga*, kétségtelenül az, ősi belga család leszármazottja, ha mindenáron a hovatartozását firtatjuk, egyik ágon 1772-ig vezeti vissza nemesi családfáját, ősei részt vettek a nagy belga polgári forradalomban valamikor a 19. században. Nem meglepő tehát, hogy belgaként

Belgiumot tekinti hazájának, és szereti is ezt a hazát, igen-igen szereti, meg annak fővárosát is, Bruxelles-t. Írjuk így az egyszerűség kedvéért ennek a csodaszép városnak a nevét, bár jól tudjuk, a világban igen sok-féleképpen írják ezt a nevet, hiába, ismert és népszerű városról van szó, de nem erről akartam beszélni, sokkal inkább arról, hogy imádja ezt a várost a szerző, merthogy ez a város egyben a szülővárosa is.

A szülővárosát meg a hazáját általában szereti az ember.

Egyébként pedig, bár a szerző is vallotta többször azt a bölcs mondást, miszerint „*nem az a fontos, ecsém, honnan jössz, hanem hogy hova mész!*”, mégis, ettől függetlenül, a szerző szerette tudni azt, hogy ő igenis belga, és bizony innen jön, Bruxelles-ből, tehát nem éppen hazátlan bitang.

Szóval, a szerző, és nevezzük *hősünket egyszerűen és sallangmentesen szerzőnek a továbbiakban is, néha-néha kortárs szerzőnek, ha a kontextus úgy kívánja*, szóval, a szerző valóban szerző, történetesen belga szerző, jól ismeri a belga irodalmat, és büszke is a belga irodalomra, kegyetlenül büszke.

Egy büszke szerzőről van szó.

És általában mindenféle szakkifejezéseket is jól ismer ez a szerző, mármint azokat, amelyek kapcsolatosak a nagy belga irodalommal, amelyet a szerző úgy imád, és amelyre, mint mondtunk volt, büszke.

Történik egy szép nap, hogy valaki jön, és azt mondja a szerzőnek, hogy a szerző most éppen *szilenciumon van*.

Szilencium. A szerző jól ismeri ezt a szót. Ezt a szót egyébként minden szerző ismeri.

Már aki ismeri a belga irodalom zivataros évszázadait.

A szerző, persze, nem akarja hinni. Hivatkozik mindenféle, éppen megjelent interjúra, cikkekre, prózára, versre, hiába.

Maga most szilenciumon van, mondja a jól értesült irodalombarát, és szemében a kíváncsiságnak, szájalomnak, kárörömnnek valami sajátos egyvelegét látni.

A szerző utóbb, esti órában legalábbis így emlékszik.

Aztán a szerző tapasztalni véli, hogy szaporodnak a nem kívánatos jelenségek. Egy rosszul sikerült kézfogás. Egyszerre csak jön egy kéz, és az a kéz olyan, mintha nem is akaródzna találkozni az ő kezével.

Közben pedig valami zavart félrefordulás. A szemekben ott van valami zavarodottság. Mintha szégyellni kellene valamit.

Vagy épp ellenkezőleg: valamiféle hirtelen és okatlan harsányság. *Na, mi van? Téged is látni?*, kérdezi valaki, valaki olyan, akivel korábban nem volt közeli a viszony.

Mintha azt kérdezné, *mi van, még élsz?* És a kérdésében nincs semmi boldogság. Semmi öröm. Vagyis éppen, hogy van. Annak az öröme, hogy a szerző már nem is szerző.

Annak a *biztos* tudata.

Kétes öröm és kétes tudás.

Aztán egy szerkesztő ki is mondja, nehogy kétsége legyen a szerzőnek. Azt mondja, de szó szerint: *élhettél volna még, Barátom.*

Ez a mondat így hangzik el egy kellemes irodalmi délutánon a belga írószövetség gyönyörű székházában.

A szerző zavarba jön. Olyan kis zavarba jövős ez a szerző. Aztán azt válaszolja, hogy *még élek*. Közben pedig ez a bizonyos valaki azt súgja neki, egészen közel hajolva kedvesebbik (merthogy kettő van) *filkagyulójához*, hogy *dehogyan élsz, Barátom, halott vagy, dead man, ahogy az amerikai mondja.*

Aztán a szerző a gyakorlatban is érzékeli, hogy a jól értesült irodalombarát meg a kedves fülbesugdosós szerkesztő nem tévedett.

Szilencium.

Szóval, korábban azt gondolta a szerző, ismeri ezt a szót, addig a napig azt hitte, jól ismeri.

Tévedett.

Először csak az tűnik fel, hogy a lap, ahova rendszeresen írt korábban, mintha most nem akarná közölni. Mintha terhes lenne a szerző a kedvenc lapjának. Talán kicsit sok volt belőle. Mármost a szerzőből. Lehet. Mindenesetre várakoztatják a szerzőt. Nem egy, nem két, nem is három hónapot. Többet. Van elfogadva írás, de mégis. *Lassan jön.* Túlságosan is lassan. Vagy nem is jön?

Hogy jön-e bármilyen írás, azt soha nem lehet tudni.

Aztán más lapok esetében is váratlan fordulat. Néhány hónappal ezelőtt bármit adott a szerző, jött, méghozzá gyorsan. Most írt valamit a szerző, prózát, verset, cikket, visszakapja.

Hogy ez most nem aktuális. Vagy hogy ez most nagyon publicisztikus. Szóval, sehogy se akar jó lenni a dolog.

A szerző már nem fiatalember, tudja, hogy ez a szakma, amelyben a szerző szerző, hogy is mondjuk, nem éppen nyugdíjas állásairól ismert. Látott a szerző már eleget. Idősb szerzőket elvérezni, bőven. Meg kell tehát újulni.

A szerző próbál is megújulni, hiába.

Mert az ilyen típusú szilencium különös tulajdonsággal bír. Ez a szilencium *leszivárog*. Suttogva terjed. *Suttogó propaganda*. Emlékszik arra a szerző, hogy a jól értesült irodalombarát is csak mintegy *odasúgta* neki. A fülbesugdosós szerkesztőről nem is beszélve. És milyen érdekes, emlékszik vissza a szerző, mindkét esetben ő is suttogva válaszolt.

Sugdosunk egymás fülébe, mint a szerelmesek.

Amikor ezek a fülbesugdosások megtörténtek, akkor minden esetben még egy másik dolog is volt, erről is beszélni kell. Mindig elhangzott egy másik, éppen száz éve született szerző neve akkor, a sugdosás közben. És az a név olyan, mármint a százéves szerző neve, hogy már önmagában igen-igen súlyos. Égdörgéshez hasonló az a név. Volt egy majdnem ilyen nevű próféta, mondja magában a szerző. Talán azért ez a nagy hasonlatosság az égdörgéshez.

Azt mondja a jól értesült irodalombarát, hogy bizony, hiba volt, hogy arról a másik szerzőről, akinek neve, mint az égdörgés, olyan, szóval hogy arról verset, ironikus verset tetszett volt írni.

Azt mondja magában akkor a szerző, hogy én verset, ironikus verset legfeljebb az Atyaúrstenről nem írok, ha olyanom van, másról mindenkiről.

Ilyen ez a szerző. Van benne dölyf. Kétségtelen.

Aztán azt is mondja a szerző, csak úgy magában, persze, hogy volt olyan szerzőtárs, sajnos ő sem él ma már, aki még az Atyaúrstenről is írt.

Egy szerzőtárs, aki még csak jövőre lenne hatvan.

És aki valóban mester.

Valami olyasmit írt ez az alig hatvanéves, ma már halott szerzőtárs, hogy „Isten tömi Máriát”. *Nem semmi*, ahogy Bruxelles-ben mondják. Azért ez elég durva. A szerző, mint már mondtuk, valódi mesternek

tekinti azt a szerzőtársat, aki ilyesmiket írt, de ami igaz, az igaz. Akkoriban még a szerző is elgondolkodott ezen. Ezen a ma már nem élő, kiváló másik szerzőn, meg a versén. De azért azt egy pillanatra se gondolta akkor, hogy mostan ezért annak a szerzőnek *ihaj* és *irgum-burgum*.

Hogy akkor őt, mármint ezt a másik szerzőt most ki kell tagadni.

Igaz, volt az a szerzőtárs is eleget szilenciumon. De korábban volt. És nem ezért a soráért.

Azok, különben is, más idők voltak.

Az a szerző viszont, akiről a kortárs szerző verset írt, és akinek neve, mint az égdörgés, olyan, mint a bibliai próféta neve, ahhoz hasonlatos, és aki éppen százéves lenne ebben az évben, nem nagyon volt szilenciumon hosszú élete során.

Félre ne értsék, mondja magában a szerző, *a szilencium önmagában nem érték*.

Csak ez is eszébe jutott, miközben a százévesről gondolkodott. Mármint a kortárs szerzőnek.

A jól értesült irodalombarát meg a fülbesugdosós szerkesztő tudja azt is, hogy a százéves szerző egyik verséről írt nagyon ironikus és nagyon szemtelen verset a szerző.

Egy ellenverset.

Egy parafrázist.

A szerző nem is tiltakozik, igaz van a jól értesült irodalombarátnak, illetve a szerkesztőnek. Azóta zeng az Ég, dörög a Menny. Mert-hogy a szerző *meggyalázta* a százéves szerzőt.

Mindenki ezt mondja.

Nos, a dologhoz még az is hozzátartozik, hogy a szerző a százéves szerző legjobb és legfontosabb versének tartja azt a verset, amelyikről a parafrázist írta.

A dolgok ennyire bonyolultak néha, mondja magában a szerző. Azon ironizálunk, ami jó. Ami fontos. Merthogy az a vers tényleg jó és tényleg fontos, mondja magában szerző.

Jön egy, a szerzők körében nagyon elismert és a szerző által is régóta kedvelt irodalomtörténész, és azt mondja, hogy a „meggyalázott” szerző az egyik legnagyobb belga a XX. században.

A szerző azt gondolja, hogy lám-lám, a dolgok ennyire bonyolultak. Bár nem nagyon ért egyet az irodalomtörténésszel.

Azt is mondja ez az irodalomtörténész, hogy a szerzőt (mármint a kortársat) *böcsüli*, így mondja, de ezt az ellenverset nagyon rossz lépésének tartja és elítéli.

A szerző nem vitatkozik.

Hallgat, kedvetlenül.

Aztán azt is mondja az irodalomtörténész, hogy a százéves szerzőhöz meglehetősen ambivalens a viszonyunk. Meg hogy ellentmondásos személyiség volt.

Ki nem az?, mondja magában a szerző, majdhogynem az általa megironizált százéves szerző védelmében. Meg azt is mondja csak úgy, magában, hogy *most akkor miről is vitatkozunk?*

Meg azt is kérdezi, csak úgy, magában a szerző, hogy *akkor miért is akartok engem kicsinálni?*

Lehet, hogy alaptalan a kérdése.

Közben telnek-múlnak a hetek, hónapok, a szerző nem kap a kézírataira támogatást, könyvei nem jelenhetnek meg, a lapok nem közlik, a szakma nem tekinti szerzőnek többé.

Aztán már mindenféle ostobaságot hall a szerző.

Visszahall.

Hogy ő valójában irigykedik a százéves szerzőtársra, ezért írt „csúnyákat” róla, hogy nem tudja elfogadni, hogy a szerzőtárs kompromisszumkész személyiség volt, és így minden időszakban megtalálta a lehető legjobb megoldást.

Az irodalomtörténész még azt is mondja, hogy a szerzőtárs, a százéves, nagyon nehéz korban élt, mert különböző diktatúrákban kellett helytállnia. Meg túlélnie kellett. Főleg.

Érdekes, mondja magában a szerző, ezt a túlélést emelte ki egyik reggel egy rádióműsor is a százéves szerzőtárssal kapcsolatban.

Egy bruxelles-i, vasárnap reggeli rádióműsorról van szó, amelynek a neve nem jut most a szerző eszébe, és amelynek a szellemiségével a szerző egyébként sem tud egyetérteni. Abban dicsérték nagyon a szerzőtársat. A százéveset. Egy igen tiszteletreméltó színész, egy idő

színész dicsérte a szerzőtársat. Elmesélte ugyanis, hogy a forradalom leverése utáni időszakban a szerzőtárssal, a most százévesével, az akkori Nemzeti Színházban álltak együtt, és ott volt egy másik nagy színész is, és akkor megkérdezték mindketten a szerzőt, a most százéveset, a költőt, ahogy az a kedves és valóban tiszteletre méltó színész mondta a vasárnap reggeli rádióműsorban, hogy *most mi lesz velünk, mit kell tennünk, drága Jules*. És akkor a szerző, a százéves, a költő, aki akkoriban, amikor ezt mondta, még természetesen nem volt százéves, de tekintélye az volt, nem is kicsi, szóval, azt mondta a most százéves, hogy *a legfontosabb dolog megmaradni, megmaradni még részleges becsületvesztés árán is*.

És a szerző, miközben ezt a vasárnap reggeli rádióműsort hallgatta, azt gondolta magában, nincs ebben semmi rossz.

De jó sincs.

És úgy általában ez is megoldás, gondolta magában a kortárs szerző a rádióadást hallgatva.

És még azt is gondolta magában a kortárs szerző, hogy mennyire jellemző volt ez a szerzőtársra, a ma százévesre, egész élete során. Hogy ő volt az egyetlen a században, aki képes volt a felszínen maradni, bármi jött is, aki megtalálta a hangot a század legkülönbözőbb, egymással igencsak ellentmondó politikusaival, ideológiáival, diktátoraival.

Megmaradni, mindenáron.

Ez lenne tehát a dolgunk?, kérdezi magában a kortárs szerző.

Aztán azt is kérdezi, hogy a megmaradás vajon azt jelenti-e, hogy mindenféle politikusokkal, diktátorokkal, országvezetőkkel, diktátorjelöltekkel együtt kell vacsorázni, segget kell nekik nyalni, mosolyogni kell, hogyha vacsora közben böffent valamelyik, figyelni kell a szőrpamacsot a fülük tövébenél, és egyáltalán, muszáj-e vajon embernek tekinteni őket?

Vagy azt jelenti a megmaradásért való küzdelem, hogy akkor most nem politizálunk szerzőként, elviseljük, hogy néha-néha, nem ritkán, akár perifériára szorulunk, hogy nem közlik, amit közölni szeretnénk, hogy nem szerkesztünk lapot, hogy csak, éppen csak vagyunk?

Nehéz ezekre válaszolni.

Mert kétségtelen tény, hogy a most százéves szerző sok mindent tudott befolyásolni akkor, amikor benn ült a hatalomban, amikor politikusoknak, diktátoroknak volt a barátja, és biztos az is, hogy sokszor jó irányban befolyásolta az események alakulását.

Biztos, ami biztos.

És az is biztos, hogy ebből jól meg is élt az igen tiszteletreméltó, most százéves szerző.

És az is biztos, hogy abban a híres versében ő maga, a most százéves is szépen megírta, hogy *„ahol terror van, / része vagy te is a terrornak, / terajtdad szaglik, nyomot hagy, / magad is elnyomás vagy”*. A százévesnek ezen híres sorait a kortárs szerző nem tudja másképpen értelmezni, mint hogy a *mester* maga is érezte, hogy valóban része lett egy láncnak, és ilyen értelemben, miközben döbbenetes pontossággal jellemzi a terort, aközben *valóban maga is részévé vált az elnyomásnak*.

Mindezt így gondolja ma is a kortárs szerző.

A szerző, aki belga hazafiként büszke mindarra, ami belga, volt idő, mást ne mondjunk, hogy naponta többször is megcsodálta Bruxelles jelképét, a pisilő kisiút, a belga foci nagyságáról pedig hosszú órákon át képes előadást tartani, elemezve a brazil és a belga válogatott közötti különbséget, szóval, a szerző kicsit szomorúan állapítja meg, hogy egy olyan százévesre kellene felnéznie, aki – bárhogyan is nézzük – kezet nyújtott egy olyan rendszernek, amely rendszert a kortárs szerző ki nem állhatott.

Most nincs idő jellemezni azt a rendszert, amelyről szó van.

És hozzá kell tennünk mindehhez, hogy a most százéves nem csupán egy rendszernek nyújtott kezet hosszú élete során.

Többnek is.

És kiegyezett a maga módján olyan ideológiákkal, amelyek egymással még köszönő viszonyban sem voltak, és kapcsolatot tartott fenn olyan politikusokkal, akikről ma nincsen Bruxelles-ben utca elnevezve, és reméljük, nem is lesz soha.

A kortárs szerző tehát nem érti, miért kellene szilenciumra ítéltetnie azért, mert mindezt megfogalmazta a most százévesről.

A kortárs szerző azt gondolja magában, hogy a szerzők általában nem feltétlenül az erkölcs bajnokai. És ettől még lehetnek jó verseik,

prózáik, ahogy a most százévesnek is vannak, például az egyik legjobb éppen az a vers, amelyről a kortárs szerző is parafrázist írt.

Szóval, a kortárs szerző nem hiszi, hogy neki büszkének kellene lennie a most százévesre.

Ilyen ez a belga irodalom, mondja magában a kortárs szerző, és legyint.

Kicsit szomorúan gondol más népek irodalmára, ahol valódi hősök is találhatóak.

Kortárs szerzőnk, aki meglepően tájékozott az európai népek irodalmát tekintve, példaként szívesen hozza elő egy távoli kis népnek, a magyarnak az irodalmát, ahol például a romantikus költő, *Alexander Petőfi* rövid élete során vadul támadta a diktátor politikusokat, és a szabadságért, a forradalomért az életét is feláldozta. Vagy például a szintén magyar *Jean Arany*, aki mellesleg Petőfi barátja is volt, hogy vonult vissza az irodalom sáncai mögé, határolódott el a politikától, és amikor dicsőítő verset kellett volna írnia, milyen elementáris erővel írta meg híres versét a walesi dalnokokról!

A kortárs belga szerző azt gondolja magában, ezekre a szerzőtársakra méltán lehet büszke egy nemzet. És amikor a magyar irodalomról beszél a kortárs belga szerző, megemlíti még *Michel Babitsot* vagy *Attila Józsefet*. Ők is olyan, egymástól nagyon-nagyon különböző szerzők voltak, akik alkatuknál fogva sem tudtak volna kiegyezni semmilyen antidemokratikus hatalommal.

És még egy.

A kortárs belga szerző nem tudja megérteni azt, hogy hogyan léphetett be a most százéves bizonyos történelmi időkben olyan irodalmi szervezetekbe, amelyek „faji alapon” szerveződtek, és amelyekbe bizonyos íróársak nem léphettek be. Hogyan fogadhatott el ilyen kirekesztést. Akkoriban történt ez, amikor, mint tudjuk, a dán király, tiltakozásul a megkülönböztetés ellen, kitűzte saját kabátjára a sárga csillagot.

A kortárs szerző csak ismételni tudja, hogy mindettől még lehetnek jó művei a most százévesnek.

A szerző tehát ismerkedik a szóval: szilencium. És közben pedig azt gondolja magában, *nem is baj, hogy szilenciumon vagyok, mert egy ilyen*

belga irodalomban, ahol ilyenek a példaképek, nincs olyan nagy jelentősége a dolognak.

És azt is gondolja magában a kortárs belga szerző, hogy van valami baj ezzel a mi belga kultúránkkal.

Talán a baj gyökere éppen a sokat vitatott „belgaság” meghatározásában van.

Merthogy eddig jó esetben is csak azt tekintették a belgák belgának, aki belgának vallotta magát.

Meg kellene már érteni, hogy az is belga, aki nem vallja magát belgának, csak éppen belga állampolgár.

Szóval, mondja a kortárs belga szerző, ha csak magának is, merthogy éppen szilenciumon volt, *nem csupán az a belga, akit a többiek belgának tekintenek, és nem csupán az, aki magát belgának vallja, hanem az is belga, aki egyszerűen csak belga állampolgár, sőt az is belga, aki már hosszabb ideje, „életvitelszerűen”, ahogy azt a szakzsargon mondja, Belgiumban él, állampolgárságtól, nemzetiségtől, nyelvtől, bőrszíntől, mindentől függetlenül.*

Ilyeneket gondol magában a kortárs belga szerző.

Így telik el a napja.

Aztán ezen a napon még azt is gondolja a kortárs belga szerző magában, hiába, hosszú és szilenciummal terhes nap után készülődik éppen elnyugodni, hogy amikor majd elfogadjuk azt, hogy mindannyian belgák vagyunk, akkor majd a másik véleményét is jobban el tudjuk fogadni, és akkor majd nem állítunk magunknak értelmetlenül bálványokat se.

És aztán elaluszik a kortárs belga szerző, és álmodja, hogy valami nagy zöld gyepen 22 eszelős kerget egy labdát, és a 22-ből éppen 11 belga, ezt arról is tudni lehet, hogy belga nyelven szólnak egymáshoz a belgák, meg nagyon is jellegzetesen belga arca van mindegyik belgának, a brazilok ezzel szemben, merthogy a másik 11 brazil, ezt is tudni lehet, nagyon különböznek egymástól, nem is értik meg egymást, mert brazil nyelven próbálnak beszélni, de olyan nincs is, mármint brazil nyelv, és az egyik brazil ilyen, a másik olyan, kicsi is meg nagy, foltos is meg tarka, ezért aztán könnyedén nyernek a belgák, mert ők tudják magukról, hogy ők csak belgák.

Háttérmagyarázat és szubjektív tényezők

Aztán felébred a belga szerző, és azt kérdezi magában, hogyan is nyerhettek a belgák, amikor belga nyelv sincs, meg a belgák sem egyformák.

Felhívja gyorsan telefonon a kortárs szerző a kortárs szerkesztőt, hadd tudja meg az igazságot, és meg is tudja, mármint azt, hogy bizony a brazilok győztek, de ez még nem is lenne baj, nagyobb baj az, hogy ő változatlanul szilenciumon van a nagy belga százéves meggyalázása miatt.

Belga eredetiből „fordította”: Petőcz András

(2002)

Azzal kezdem előadásomat, hogy kívül helyezem magam a törvényeken, bejelentem illetéktelenségemet, vitatkozni nem tudok és nem is akarok, semmilyen kritikát nem fogadok el. Mondom a magamét, amennyire tudom, és amennyire az esetleges méltatlankodás zaja ezt megengedi. Elsősorban is alkotó vagyok, aki nem kíván pedagógiai elméletekben kutakodni, miközben persze óhatatlanul kutakodom ezekben az elméletekben, hiszen – törvénytelen módon és megbocsáthatatlanul – magam is oktatom mindazt, aminek alkotója is volnék, kontárkodom, mert szeretek kontárkodni, és mert két felsőoktatási intézmény hallgatói is igényt tartanak erre. Mindez, persze, nem jogsíthat fel semmire, hacsak nem a tudós kívülálló szemtelen szerepére, akinek különösebb vesztenivalója nincs, és így könnyen beszélhet.

Folytatom, és kijelentem Erdély Miklóst idézve, hogy „a leglényesebb körülményre majd máskor térek ki, ha egyáltalán kitérek”, valamint hogy „a leütött alaphang a továbbiakban változni nem fog, ez azonban semmiféle büszkeséggel nem tölt el”. Talán meglepő lesz a szervezők számára, akik szerény hozzászólásomat az előadások végére, utolsónak, mintegy zárásnak szerkesztették, nyilván arra gondolva, hogy „híremnek” megfelelően valamiféle „avantgárd” futammal gazdagítom ennek a kis konferenciának amúgy már nagyon érdekes anyagát, de magam újabban konzervatív szerepekben szeretek tetszelegni, így egészen hagyományos nézeteimnek kívánnék hangot adni témánkat illetően is. Arról van szó, véleményem szerint, hogy minden műalkotás, képzőművészeti vagy irodalomtörténeti tény, vers vagy próza ismertetéséhez, oktatásához az első és legfontosabb a szeretet. *A dolog szeretete.* És hozzátenném még ehhez az alázatot is. Meggyőződésem, hogy az ügy szeretete és az ügy iránti alázat nélkül nem megyünk semmire. Kiváló gimnáziumi magyartanárom, Madocsei László egy alkalommal tudásunk és ismereteink hiányosságának folyamatos felülvizsgálatára intett engem és osztályársaimat, akkor,

amikor – 17 évesen – Tandori egyik „totószelvényes versét” mutattam neki; ő arról beszélt, hogy egy alkotás megítélésekor először saját magunk felkészültségét vizsgáljuk felül, aztán vehetjük magunknak azt a hallatlan merészséget, hogy negatív kritikával illessünk egy alkotót és annak művét. „Megérdemli a békés halált minden írnok”, idézhetjük szabadon Pilinszky ismert sorait, de itt nem csupán erről van szó, hanem többről, arról, hogy szeretettel és alázattal kell megközelíteni a műalkotást, hogy igazán felkészültek egy-egy alkotó megítélésekor soha nem lehetünk, még saját kortársainkkal is kesztyűs kézzel illik bánni, de különösen megelőlegezett bizalmat és tiszteletet igényel az az alkotó, aki valamiképpen tananyaggá kanonizálódott, mert valami olyat tett, ami végül is felettünk áll, a halhatatlansággal pedig nem nagyon illik vitatkozni. Megvallom, képtelennek tartom azt a szituációt, amellyel többször is találkoztam, hogy oktatók érezhető nemtetszéssel fordulnak írók felé, hogy például az avantgárd nagy jelentőségű művészt, Kassák Lajost ma is félvállról veszik, azt sugallva tizenéves fiatal embereknek, hogy „ez a valami” nem is olyan fontos. Egészen pontosan fogalmazva, szomorúsággal és haraggal tölt el, ha ilyenről hallok, mert a nem tudást sohasem szabad negatív gesztusokkal helyettesíteni, ennél jobb az őszinteség, az, hogy bevallja az az oktató, nem érti, nem ért hozzá. XX. századi irodalmat tanító főiskolai tanár fordult már hozzám olyan kéréssel, hogy beszéljek a szemináriumán Kassákról, mert ő nem annyira járatos a témában, és megvallom, örültem az őszinteségének, bár az örömöm csöppet sem volt felhőtlen. Egy halott mestert nem elismerni, nem tisztelettel és az alkotó embernek kijáró alázattal közelíteni ahhoz, aki tananyaggá lényegült át, nincs jogunk, mert nem vagyunk azonos súlycsoportban, mert nem vagyunk annak a tudásnak a birtokában, amilyen tudással ő rendelkezett. Mi legfeljebb értelmezhetjük a klasszikussá lett alkotó életművét, évtizedek, évszázadok távlatából végiggondolhatjuk, miért volt, miért lett fontossá, mi az a különös és jellegzetes az ő művészetében, ami kiemelte korának alkotói közül. Megkérdezhetjük önmagunktól, hogy mi az, amit nekünk, napjainknak mond az adott művész, de még az erre a kérdésre adandó válasszal is csínján kell bánnunk, különben

olyan hibákba eshetünk, mint Kölcsey, Csokonai vagy Berzsenyi megítélésekor, Lukács György Madách értékelésekor, hogy több közismert példát ne soroljak.

Alázat és szeretet: ez a két szó vezethet minket, különösen ma, egy értékrendszert veszett, megbomlott világban. Semmilyen egyéb lehetőséget nem látok a műalkotás autentikus megközelítésére. A XX. század, amelyik irodalomtörténeti és művészettörténeti szempontból alapvetően az izmusok története, olyan mértékben bizonytalanított el bennünket, hogy most, századunk végén, egy minden szempontból perspektívátlan, regresszív korban nem tehetünk mást, a művet és annak környezetét, történelmi idejét kell vizsgálnunk, újra és újra értelmeznünk kell, le kell vonnunk a tanulságokat. Alapvetően fontosnak tartom a történelmi idők vizsgálatát, valamint a művészettörténeti és irodalomtörténeti sajátosságok elemzését. Háttér és környezet, ezek azok a fogalmak, amelyek közelebb vezethetnek minket – a szeretet, a bizalom, az alázat megelőlegezése után – az adott műhöz. Engedjenek meg nekem egy rövid kitérőt. A XX. századi líra, költészet, irodalom nem oktatható – véleményem szerint – a társművészetek ismertetése nélkül, így az avantgárd költészeti törekvések sem érthetőek anélkül, hogy a képzőművészet vagy a zene fontosabb XX. századi sajátosságairól nem beszéljünk. Kétségtelenül nehéz téma mondjuk a dadaizmus, a futurizmus, a konstruktivizmus, és ezek összefüggéseiről nem is olyan egyszerű szólni. Mennyivel könnyebb lesz azonban a dolgunk, ha ezek társadalmi és szubjektív tényezőit megvizsgáljuk, ha felderítjük az alkotások mögött a korában élő *embert*, aki válaszolni akar egy korszak kihívásaira, és sajátos, meglepő válaszokat ad nekünk. „Éljünk a mi időnkben”, írja Kassák, és a legkevesebb, amit meg kell néznünk, milyen is volt az a *bizonyos idő*: honnan jött az az alkotó, mit akart, milyen eredményre jutott?! A századnak talán egyik legérdekesebb festészeti irányzata a konstruktivizmus – ezen belül pedig a Malevics-féle szuprematizmus –, a téma oktatásakor elgondolkodtunk-e már egyszer is azon, hogy a XX. század egyik legnagyobb hatású művészeinek, Kazimir Malevicsnek milyen volt a szellemi indíttatása, milyen szerepet játszott életében a pravoszláv vallás, Andrej Rubljov freskói

és táblaképei, az azokon megjelenő mágikus négyzet mint visszatérő motívum? Összevetettük-e a hollandiai *de Stijl* csoport kiváló alakjának, Piet Mondriannak és Malevicznek a személyiségét? Mindkettő hasonló eredményekre jutott művészete során, mindketten a század konstruktivizmusának kiemelkedő festői közé tartoznak, egymástól távol, Európa legnyugatibb és legkeletibb régiójában... És az egyéniségük: az egyik egy robusztus, nagy szakállú orosz, dosztojevszkiji feszültségekkel, a másik egy puritán, szikár holland úriember, egészen kispolgári mentalitással. Meggyőződésem, hogy a hallgatókhoz, diákokhoz közelebb hozható ez a látszólag elvont művészeti irányzat, ha meghatározó alkotóinak homlokegyenest különböző személyiségébe nyerünk bepillantást: könnyebben értjük meg, hogyan jutott el mindkét mester azokhoz a végpontokhoz, alapokhoz, amelyek közösek tevékenységük formavilágában.

Elsősorban a század modern törekvéseivel, legújabb kezdeményezéseivel foglalkozom, példáimat is onnét veszem. Ha Kassák Lajos művészetét és költészetét kell elemeznem, szívesen kezdem az *Egy ember élete* című önéletrajzi regényével, gyerekkorával, lakatosinas-tanulóéveivel, és nem csupán azért teszem ezt, hogy az anekdota szintjén szimpatikussá tegyem őt hallgatóim előtt, bár ezt is fontosnak érzem, hanem azért is, mert Kassák maga kéri ezt tőlünk, ő az, aki művei születése kapcsán olyan sokat szól a vas keménységéről, hogy úgy kell formálni a szöveget is, miként a forró, megolvadt vasat: pontos és határozott mozdulatokkal. Nem lehet nem észrevenni, nem lehet nem szólani minderről Kassák kapcsán, ahogy Ady költészete kapcsán sem lehet – például – a bibliáról elfeledkezni. Tandori írta egy helyütt Erdély Miklósról és fiatalabb szerzőkről szólva: jó érzés látni, ahogy összekapcsolódnak a dolgok. Valóban, jó érzés felfigyelni az összefüggésekre. És nincs olyan korszak, nem lesz már olyan történelmi helyzet, hogy ne lehetne, és ne lenne szükséges az avantgárd kapcsán a századelő baloldali-szocialista-kommunista törekvéseiről szólni, elemző módon, a korban elhelyezve, értelmezve azt a történelmi helyzetet, amikor Kassák megírta a *Mesteremberek* című versét, Majakovszkij futurista plakátokon ünnepelte a bolsevizmust, Tatlin megtervezte

az *Internacionálé* spirálisan felfelé emelkedő hatalmas emlékművét, Rodcsenko vöröskatonákat ábrázolt festményein, Barta Sándor pedig Bécsből Moszkvába emigrált, hogy részt vegyen a rendszer felépítésében. Nem lehet nem beszélni arról, hogy a dadaizmus apostolai tulajdonképpen nem tettek mást, mint hallatlan érzékenységgel reagáltak a háború borzalmaira, az értelmetlenséget mint művészi erőt állítva a középpontba, és amikor az összefüggésekre és a kapcsolatok fontosságára hívjuk fel a figyelmet, akkor talán nem járunk messze az igazságtól, ha Edvard Munch *Kiáltás* című 1895-ös közismert festménye és Tzara *A gyenge és keserű szerelemről* szóló kiáltványa között párhuzamot vonunk, és mindezt egy közös értelmezéssel egybekapcsolva egyszerre tálaljuk fel diákjainknak, hallgatóinknak.

Egyáltalában: mernünk kell értelmezni, mernünk kell az összefüggésekre rámutatni, mernünk kell háttérmagyarázatot adni, és: mernünk kell – sőt: kötelező! – lelkesedni. Lelkesedni mindazért, ami művészet, ami irodalom. Mert kétségtelenül az ember legfontosabb tevékenységi formája ez, válaszkérés és önfelmutatás, és nincs erre nyitottabb személyiség, mint azok a tizenévesek, akik újból és újból felfedezik, hogy hányféle módon lehet választ találni a mindenkori kihívásokra, hányféle módon lehet alkotni, ami nagyszerűségében valóban a Teremtés metaforikus mása, ahogy Adorno megfogalmazta.

Miközben a század valóban sorra-rendre produkálja az új és új irányzatokat, stílusokat, izmusokat, és a műelemzés témakörében is mindenféle új elméletek bukkannak fel, aközben úgy vagyunk mindezzel, hogy lassan már a műalkotást magát is nehezen ismerjük fel. Erdély Miklós híressé lett *Marly téziseiben* így fogalmaz: „Hogy mi a művészet, azt megállapítani nem, csak eldönteni lehet.” Valóban, mintha századunk végén felerősödne az a szemlélet, hogy bárki művész lehet, minden művészet lehet, és ezen okból mintha túlságosan is magára maradna a befogadó és az értelmező, gyakorlatilag *beláthatja*, hogy mit tekint művészetnek, és nyitottságától, toleranciájától, valamint lehetőségétől függ, belátása jól működik-e, képes-e megfelelően reagálni a valóban létező újabb törekvésekre. Magában az irodalomban – látszólag – még könnyebb a dolgunk, a modern képzőművészet ilyen szem-

pontból már régen eldobta gátlásait, szemérmetlenül lecsupaszította önmagát, hogy magára ölthesse a „mindent szabad, mindent lehet” – elvét. Erdély Miklós odáig megy a pop-artról szóló dolgozatában, hogy a művészet „beavatottjairól” beszél, akik ösztönösen is tudják, miről van szó, miközben „érteni” és ugyanakkor elemezni árulás, legalábbis Erdély szerint. A lírában még nem tartunk itt, de le kell szögeznünk: pillanatokon belül elérkezünk/elérkezhetünk a sokféleségnek olyan szintjére, ahol megfogalmazni, mitől vers a vers, már lehetetlen lesz. És ne felejtjük el azt sem, hogy máris vannak új fogalmaink: szöveg-költészet, video-vers, számítógép-költemény, hogy a legkülönbözőbb vizuális költészeti törekvéseket most ne is említsem. Ebben a helyzetben nem tehet mást az értelmező, és különösen nem tehet mást az oktató, mint hogy megpróbálja jellemezni, ismertetni az adott alkotót és művét, annak hátterét, gyakorlatát kissé feltérképezni, és főleg: előlegezett bizalommal, szeretettel közelíteni a műalkotáshoz. Így tűnik, nem tehet egyebet, mert egy regresszív korban nem fogalmazódnak meg értékek, amelyek mentén rangsorolni, feldicsérni vagy elítélni lehet egy műalkotást vagy alkotót, azt pedig, hogy ebben a pillanatban melyik a fontosabb, az avantgárd vagy a posztmodern, úgysem képes senki megválaszolni, sőt visszatekintve a XX. század egészére sem lehet egyértelműen ítélni, amivel nem kevesebbet állítok, mint azt, hogy 2000 után még a mára nagyon kanonizálódni látszó XX. századi értékeink is bőven átrendeződhetnek, kétségtelen például, hogy Kasák felértékelődése az elmúlt tizenöt évben igen látványos volt, és ez a felértékelődési folyamat még nem fejeződött be.

Erdély Miklós – és utólag is elnézést azért, hogy ebben az előadásban kicsit minden az ő személye körül forgott – az *Optimista előadás* című 1981-es szövegében így ír: „Az ember illetékességét saját élete, sorsa tekintetében tudomásul kell vennie, ahhoz minden határon túl ragaszkodnia kell.” A későbbiekben Erdély még azt is írja, hogy az ember „illetékessége mindenre kiterjed”. Ha ezt a szöveget versnek tekintem, akkor megadom magamnak azt a lehetőséget, hogy az egészet kissé ironikusan fogjam fel, visszahelyezzem a saját korába, és értékeljem erejét, határozottságát. Ha annak látom, ami, vagyis esszének,

elemzésnek, önértelmezésnek, akkor csak sajnálkozva állapíthatom meg: nincs igazsága. Az elmúlt néhány évben keserű tapasztalattal vesszük/vettük tudomásul, hogy „illetékességünk” szinte semmire sem terjed ki, még önmagunkra sem. Valóban, néhány év alatt nagyon megváltozott minden, változik ma is, nem tudjuk pontosan, ezek a változások hova mutatnak. Akkor viszont már jobb megelégedett bizalommal *mindent versnek látni*, mert itt nagyobb a mozgásterünk, és bátrabban fantáziálhatunk, mint egyebütt.

Zárásképpen csak egyetlen mondatot, egyetlen kérdőjelet. Tandori nem olyan régen egy beszélgetésen azt mondta, hogy „ne egymást dicsérjük, dicsérni csak Istent szabad”, és ezzel valami nagyon lényeges mondatot ki ismét. Miközben az újdonságok kavalkádja van körülötünk, és értékelés helyett mindig önmagunkra kérdezzünk, aközben el kéne jutnunk valami végsőhöz. És ez a végső – ma úgy tűnik – nagyon is a *kezdet* maga. Vagy talán én is – miként Erdély Miklós – „optimista” vagyok?

(1995)

Budapest, világváros

Kis ország, kis kilátás

Szóval, bevallom, ha én lennék a polgármester, akkor én is ezt csinálnám. És csak akkor érezném jól magam, ha mindenütt ezt csináltam, ha a járdán se lehetne csak úgy sétafikálni, dehogy lehetne!, még csak az kéne, hogy csak úgy sétáljon bárki a járdán az én engedélyem nélkül, fizessen az a nyomorult, ma mindenért fizetni kell, hogy jön valaki ahhoz, hogy csak úgy sétáljon itten, és nem elég, ha sétálgat az a nyomorult, ez nem elég neki, de még nézelődni is akar, *néздегélni*, ez sok, több mint amit elviselni lehet, a nézelődésért tényleg fizessen, hadd jöjjön egy kis pénz, létrehozok egy apparátot, pénzbeszedő káéftét, azok beszedik, és akkor vándorol a pénz a kerülethez, jó főnök vagyok, ettől aztán nagyon jól érzem majd magamat.

Ha polgármester lennék, ha mondjuk az *első* kerületnek lennék a polgármestere, akkor nem haboznék, ezt csinálnám.

És, persze, személyesen ellenőriznék mindent.

Vennék magamnak álszakállt, álbajuszt, magamra ölténém ládafiámban porosodó parasztgúnyámat, odasétálnák a Halászbástya lépcsőjéhez, oszt' kárörvendve figyelném, hogyan is szurkolja le a naiv turista a kemény 240 magyar forintot (majd' egy dollár!) azért, hogy kábé három lépcsőfokkal feljebb léphessen és lepillantasson székesfővárosunkra. Szél fú, nap süt, lába alatt a nagy magyar Budapest, pillant egyet a pénzéért, megy a turista pénze a zsebembe, pontosabban szólva, dehogy a zsebembe, ne tesszen szó szerint érteni, az önkormányzat zsebébe, szegény az eklézsia, ez tiszta haszon, minden egyes pillantás 240 forint, persze nem jól működik a rendszer, mert felmegy a turista a Halászbástyára, ezért a pénzért, de azt már nem tudom megakadályozni, hogy *többször* pillantson, lehetetlen, becsületkasszát kéne nyitni, mindenki őszintén elmondhatná, hányszor pillantott le a mi csodálatos fővárosunkra, ugye, milyen gyönyörű, lehet látni a Parlamentet meg a Bazilikát, pillant egyet-kettőt a turista, többször pillant, nem baj, aztán mikor eleget *lenézett*, akkor lesétál, és érzi, jó volt, az a három lépcsőfok valóban megéri a 240 forintot, ami *pénz*, valljuk be, van értéke a pillantásának.

Csontujjak

Ha polgármester lennék, titokban a Mátyás-templom oldalából figyelném az eseményeket, örömmel szemlélném marcona legényeim, akik kis, összecukható vászonszéken kecsesen ücsörögnek a lépcső aljában, szedik a pénzt a turistáktól, szedik a kemény magyar forintokat.

Haj, de büszke egy polgármester lehetnék!

Arra gondolnék, hogy az Eiffel-torony tetejére is csak pénzért lehet feljutni, meg az Empire State Building tetejére is, nekünk a Halászbástya jutott, kis ország, kis kilátás, istenem, aztán büszke lennék arra is, hogy sikerült ezt a dolgot megszerveznem, mert nem volt egyszerű, annyi kis apró lépcső vezet fel a Halászbástyára, a tervezők nem gondoltak a pénzbeszedőkre, mindegyikhez odaültetni egy marcona fiatalembert, apró, összecukható vászonszékekkel, nem egyszerű dolog, a kíméletlen időjárásról most nem beszélek, no nem baj, jövőre majd építettek műanyag bódét, milyen jó lesz és milyen szép, valami bilirózsaszín bódéra gondolok, ott a telet is végigcsinálhatják a fiúk, és figyelhetik, hogy botorkálnak a turisták fel három lépcsőfokot azért, hogy a pénzükért egy jót lenézhessenek.

Tulajdonképpen a Markovits Iván utcában kéne laknom, valahol a vásárcsarnok épületével szemközt.

Akkor éppen a söröző felett lakhatnék, és akkor az Isolabella is közel lenne, meg a Mediterrán étterem, és akkor esténként azon tökölhethetnék, hogy hova is menjek sört inni, és akkor tényleg jól érezhetném magam, mert akinek ilyen választásai vannak, annak azért nincsen rossz dolga.

És akkor bámulhatnám az ablakból a Markovits Iván utcát és az Iskola utcát, és soha sem tudnám, hogy éppen mikor vagyok, és hol.

Mert ha nézném, mondjuk, az OTP épületét, akkor úgy sejténém, hogy valamikor a hatvanas években vagyok. Ha nézném a Mediterrán étterem teraszát meg homlokzatát, akkor azt hinném, hogy valamikor a XVIII. század végén vagyok ott, ahol vagyok. Ha a saját erkélyemet nézném, akkor azt gondolnám, hogy valamikor talán a negyvenes években vagyok a XX. században.

És mindezekről aztán annyira meg lennék zavarodva, hogy megnyugvasként mindig a Szent Anna-templomot bámulnám, akár éjjel, akár nappal.

És nem törődnék azzal, hogy minden, az egész Markovits Iván utca eklektikus, hogy összekeveredett minden, ami csak van, nem törődnék ilyesmivel, hogy szemetes és koszos, és hogy valamiért olyan peremvárosi az egész, az egész hangulat, lemennék a lakásomból, így ősz elején, és nézném, hogyan haldoklanak a gesztenyefák, és a sovány és megnyúlt gesztenyefák ágai között a templomra bámulnék.

Ha behunyom az egyik szemem, mondanám akkor, magamban, olyan, mintha a kopasz faágak erezetként hálóznák be a templom testét.

És akkor az volna maga a valóság.

És nézem, nézem a faág-erezetet, a csontujjakat, ahogy egy élő, eleven testet körbefolyanak.

Batthyány tér, Markovits Iván utca

Remízben

A villamosokat, hogy ők is laknak valahol, valahogy mindig élőknek gondoltam.

Meg azért is, hogy nyikorognak.

Mintha beszélnének.

Beszélgetnének.

Óbudán, a Vörösvári út végén, ott, ahol a Bécsi út találkozik a Vörösvári úttal, ott van a remíz.

Lakott ott mindenféle villamos.

11-es, 17-es, 18-as, 33-as. Meg mindenféle idegen. Olyanok is, amelyek nem is arrafelé közlekedtek. Nem a mi környékünkön.

Most üres a remíz.

Kezdődik a gyors *visszagyaloglás*. Az időben. És akkor mindez lehetne a hatvanas évek, vagy lehetne filmforgatás, vagy tudom is én, mi, és nézhetnénk, nézegethetnénk régi fotókat is, vagy mi lennénk éppen benne azokban a régi fotókban.

Nyitott peronú villamosokra lehetne ugrálni, akkor, ha ez a hatvanas évek lenne, vagy éppen filmforgatás. Vagy éppen zötykölődni lehetne. És közben vidámnak lehetne lenni. Mert megyünk be a városba. Egészen bemegyünk a Margit hídig.

Közösséget alkotunk, utazóközönséget.

Az volt a nagy pillanat. Bemenni a városba. Az már maga volt a kaland.

Ha belépsz a remízbe, hosszú villamosokat látsz, hosszú és pihenő villamostesteket. Mindegyik valami alagútfélében várakozik. És egykedvűen néz. Nézi, hogy mit nézel.

Reggel, amikor indult a nap, és vártuk, hogy jöjjön a villamos, az volt az igazán jó, ha a remízből jött ki egy. Ha nem a forgalomból érkezett, hanem velünk indult a napja. Ha együtt kezdhettük a napot a villamossal.

Olyankor felderült a várakozók arca.

Óbuda, Vörösvári út. A régi remízben nem állnak villamosok. Csend van.

Peremváros – Budapest

Szóval, most akkor nekem az a jó dolgom lesz, hogy elindulok kocsival a városban, és, mondjuk, megyek kifelé, nem is kifelé megyek, csak éppen Budapesten megyek, megyek a Baross utcán, és utána megyek a Kőbányai úton, és a Kőbányai útról a Kőrösi Csoma út érintésével rátérek a Jászberényi útra, és egyre jobban élvezem, mert akkor már baromi jó dolgom van, ott, a Jászberényi úton, mert egyrészt akkor már biztosan szétmegy az autóm, meg tengelytörést kapok, olyan klassz zötykölődős úton megyek kifele, hogy jön kifele belőlem is a vesekő, az biztos, meg felkavarodik a gyomrom, és akkor már tudom, hogy milyen a préri, csakhogy ez a préri mindenféle betonkerítésekkel van szegélyezve, meg ki-tudja-hova-menő vonatsínekkel, és a betonkerítéseken mindenféle graffitik, de tényleg, de nem olyasmi ám, hogy akkor „*miénk a gyár*”, meg hogy „*éljen a megbonthatatlan szovjet–magyar barátság*”, meg hogy „*munkásökök, vasökök, odacsap, ahova köll*”, ilyen graffitik régen voltak, ma már másfélenek vannak, sokkal színesebbek és izgalmasabbak, mint régen, egészen be vagyok izgulva, ahogy megyek végig a Jászberényi úton a Pesti út felé.

És látszik, de tényleg, hogy ez a város darabjaiban város, és hogy semmi városjellege nincsen, ha úgy nézem, csak lepusztultság van, meg üresség van, de az nagyon.

És közben már mindenféle plakátokat is látok, ahogy kilométereket megyek a Jászberényi úton a Pesti útra, és hirdetik ezek a plakátok, hogy van kire szavazni, és közben azt látom, hogy még utcák sincsenek, csak településfoslányok, Nagy-Budapest itt van, csak kérdés, hogy hol is van ez a Nagy-Budapest, mert ez nem is a város pereme, ez inkább egy peremváros, egy üres, lélektelen semmi.

És hirtelen, ahogy megyek, mellettem a síneken egy vonat nyikorog tova, egy agyon-festékszórózott vasúti kocsi, és egy szakadt, szakállas hajléktalan néz ki az ablakon, int nekem, mint valami első osztályú utas, kezében műanyag borosüveg, és látom, ahogy az üressé lett műanyag flaskát egy dühös mozdulattal messzire hajtja.

Budapest, peremváros.

Konzervdobozok, újságpapírok. Szemét, szemét, mindenütt.

A Nagykörút

Gyönyörű, ahogy fuldoklik az utca!

Most akkor fuldoklom egy sort, betévedek a Nagykörútra, csak tudnám, miért tévedek be, az Erzsébet körúton próbálok araszolgatni, kétszer két sávban állunk, kikapcsolom a motort, *kikapcs!*, minek az a motor, minek járassam, csütörtök van, fényes délelőtt, szabadúszó író vagyok, ráérek, sok-sok szabadúszó író körülöttem.

Senki nem siet hivatalba, munkahelyre, nincsenek hivatalok, nincsenek munkahelyek, csütörtök van, csütörtököt mondtunk.

Gyűlölöm ezt a várost.

Rohannom kellene valahova, csak nem tudom, hova és miért, de ideges vagyok, mindenki ideges.

Próbálok eljutni a Király utcától a Rákóczi útig, és boldog vagyok, amikor a Dob utcáig jutok, merthogy bő háromnegyed óra alatt sikerült ezt a hallatlan távot learaszolnom.

Izzad a város, rendezesen.

Átizzadt ingeket és zakókat látok mindenfelé, a mellettem levő autó vezetőjének gyöngyözik a homloka, szeptember eleje van pedig, és mégis, kora őszi nap, megfulladunk.

Pánikban a város.

Arra gondolok, hogy akkor szerettem ezt a Nagykörutat egyedül, amikor egy januári napon annyi hó esett, hogy nem volt közlekedés, a villamos leállt, az autók leálltak, szánkóval rohangáló és hógolyózó gyerekeket láttam a New York kávéház előtt a Dohány utca sarkánál, ott, ahol valamikor a Híradó mozi állt, ma nem tudom, mi a neve annak a mozinak.

Most akkor a Dob utcától a Dohány utcáig jutok, és boldog vagyok, meglódtul a sor, hihetetlen a tempó, lélegzetelállító.

Adjatok egy várostágító tablettát, de gyorsan!

Valaki csináljon ebből a városból valami lakható helyet, mert nem leszünk jóban, mondom magamban, és dühödten lekanyar jobbra, valami mellékutca, ki tudja, hol járok, de kiszabadultam a Nagykörútról, nem kell Budapest, nem kell, nem kell, minek tipródunk itt, hagyjatok végre békén, engem, szomorú városlakót.

Tóth Árpád sétány

Tulajdonképpen ezt szeretem egyedül ebben a városban.

Ezt a sétányt.

Itt még vannak házak, épületek, amelyek mesélnek valamiről, valakiről, itt még vannak erkélyek, balkonok vannak itt, itt még jó lehet lakni.

Itt vannak gesztenyefák, és élnek ezek a fák, és ősszel hullanak a gesztenyék és a falevelek, itt még minden olyan, mintha lenne még szív, sok-sok szív lenne mindenütt, mintha lennének még érzések a világon.

Nyilván Tóth Árpád teszi.

Nyilván ő intézte így, hogy minden ilyen legyen, hogy érdemes legyen kijönni ide, a sétányra, hogy jó legyen innen lenézni a városra, a városomra.

Ilyenkor szeretem Budapestet.

Minden olyan, mintha költészet is lenne a városban, és szépség is lenne, és mintha lennének benne nyugodtan sétáló és boldog emberek, *mintha giccs lenne az egész*, mert a nyugalom és a szépség giccs, semmi más, olyan, mintha volna értelme annak, hogy itt vagyunk, épp ebben a városban.

Tóth Árpádnak mindent elhiszek.

És a sétáló és ráérő városiak között megemelem a kalapom. És a kalapemelésben benne van Szép Ernő is, Krúdy Gyula, kicsit, meg Kosztolányi Dezső, ahogy olyan szomorúan néz, és tragikusan. De leginkább Tóth Árpád van ebben a kalapemelésben, hiszen csakis őmiatta teszem, csakis neki emelem a kalapom, azért, hogy tudott nekem egy ilyen sétányt ide összehozni, hogy még mindig van ez a sétány, és nincs benne gépkocsi, nincsenek benne taxik, buszok és villamosok, és nincsenek benne semmi olyasmik, amik egy mai városra emlékeztetnek, csak napernyővel és lornyonnal sétáló nők vannak benne, meg zsakettes urak, elegáns polgárai városomnak.

Boldog vasárnapok!

Ahogy végigsétálok a Tóth Árpád sétányon. Olyan, mintha valami kiadós vasárnapi ebédre sétálnék nyugodtan és elégedetten hazafelé.

A Prielle Kornélia utca

Ebbe az utcába bele lehet szeretni. Már a neve miatt. Prielle Kornélia. Erotikus, buja kisugárzása van ennek a névnek. Ennek az utcánévnek.

Gyönyörű és izgalmas nő. Kicsit kékharisnya. De nagyon is szabados. Nem veti meg a kalandot. Kacér, vékony, áttetsző csipke rajta mindenütt, a mellén, a köldökénél, és lejjebb. Mindenütt! Egy kékharisnya, aki vad és izgalmas akar lenni.

Persze, inkább csak okoskodó.

Kevés rondább utca van a Prielle Kornélia utcánál.

Ronda, mert eklektikus. Nem is eklektikus. Ez nem jó szó ide. Inkább amolyan durva. Sötét. Külvárosi.

Egyszerűen nincs kitalálva.

Szegény Prielle Kornélia! Ha tudná! Mennyire nem illik az ő kékharisnyaságához ez az utca.

Mondjuk, vegyük a Porsche Hungária elnevezésű képződményt.

Máris hallom az ellenvetéseket. Valahol szükség van az ilyen típusú telegepekre, új és használt autót vásárolni kell, igazán ízlésesen van az egész berendezve, már a körülményekhez képest, ugyebár, mert egyébként nem ér sokat az egész, tudjuk, pénzben sokat, de látványban, nos, sokkal lelembozóbb, mint, mondjuk, Prielle Kornélia látványa lehetett egykor, valami messzi korban.

És aztán, odébb, a benzinkút a sarkon, persze, ahol autót árulnak, ott benzinnel is lennie kell, természetes, senki nem tagadja, de egy benzinkút sem igazán szép látvány egy egykori kékharisnya utcájában, mindenesetre leszögezhetjük, hogy szegény Prielle Kornélia nem igazán szép utcát kapott, és főleg, nem igazán hozzáillő utcát kapott a késői utókortól.

Szecessziós házakat képzelek a Prielle Kornélia utcába, az udvarokon kis szökőkutakkal. Sok növényt képzelek a kertekbe, örökzöldeket mindenhova, sövényeket és formára nyírt bokrokat, és főleg virágot. Hogy tavasszal és nyáron nehéz virágillat lengje be a Prielle Kornélia utcát, és ne benzingőz és olajszag, ahogyan napjainkban.

Több örömet képzeltem volna szegény, egykori kékharisnyámnak, aki valaha álmodni mert egy szebb világról.

Séta Óbudán

A Hunor utcát szeretem.

Legtöbbször a Fehéregyházi útról mentem be a Hunor utcába, már olyankor, ha hazulról, a Zay utcából jöttem.

Általában a Bécsi útról kanyarodtam rá a Fehéregyházi útra, biciklivel persze, amit az anyám egyáltalában nem „csípett”, hogy így mondjam, merthogy ő így mondta, *nem csípem, ha kerékpárral jársz a Bécsi úton, nagyon forgalmas!*, mondta az anyám, és olyankor nem lehetett vele vitatkozni.

Már miért is vitatkozna az ember örökké az anyjával?

Emiatt aztán a Kunigunda utca felől tettem meg néha az utat, *Zay utca, Kunigunda utca és Fehéregyházi út*, aztán *kanyar le* a Hunor utcába, de ezt kevésbé szerettem, mert itt jobban jöttek a kutyák.

Merthogy ez a környék falu volt mindig is, és ma is az.

A Hunor utca és a Kunigunda utca például még aszfaltozva sem volt akkoriban, amikor gyerek voltam.

Ma már, persze, nem földutcák ezek, de akkor! A hatvanas években. Akkor még minden más volt.

A házak viszont megmaradtak.

Családi házak, olyanok, amelyeknek, ha máshol lennének, még értékük is lenne.

Itt semmit sem érnek. Vagy alig valamit.

Mert itt raktárak között él a polgár. Az óbudai polgár. A mi házunkkal szemben például az ÉPFU-garázs volt, ami olyan, hogy hajnalban, ha feldübörögnek a garázsban a teherautók, akkor, nos, akkor az nem valami kellemes ébresztő.

És a Kunigunda utcában is végig, telepek, raktárak, mintha az egész város itt akarna *bespejzolni*.

De a Hunor utca! Az más.

Igaz, hogy itt is álltak régen a tehervagonok, vitték örölni a gabonát a közeli malomba, jöttek is a galambok csapatostul, szemezgették a búzaszemeket, de ennek az utcának, mégis, hangulata volt.

Ma már eltűntek a sínek.

És megmaradtak, hál' istennek, a házak, kis kertekkel, benne a lakók, akik kibőjtölték az elmúlt évtizedeket, amikor még nem volt gáz, szénnel és fával kellett fűteni, amikor még nyakig ért a sár, ha egy kis eső esett, amikor még ez volt itt a város pereme.

A Hunor utcát nagyon lehetett szeretni.

Itt lakott a legjobb barátom, szoba-konyhás házikóban laktak, budi az udvaron, és faforgáccsal fűtöttek.

És minden nagyon jó volt.

Újpest, Aradi utca

A panelház öröme.

Most akkor felnézel a panelházra, itt az Aradi utcában, és élvezed a perspektívát.

Merthogy perspektívája van a panelháznak Újpesten.

Persze nemcsak Újpesten.

Öröm az, ahogy az ötödikről nézel le. Büszkén. Majdhogynem elégedetten. Hogy akkor neked van egy távfűtésesed, egy olyan, ahol csak úgy, magától folyik a meleg víz, és ahol naponta hallgathatod az ütvefúró mámoros küzdelmét a betonnal.

Áramszünet idején a legszebb a panelház, különösen belülről.

Olyankor ugyanis a töksötét esete forog fenn, tapogatózva mész felfelé a lépcsőházban, néha beleütközöl egy-egy kedves szembejövő tapogatózóba, kellemesen ismerkedtek. Jó is az.

Közben pedig Berda József költőre gondolsz, lassan, meg-megállva.

Az öreg ágyrajáró! A végére csak-csak lett lakása az öregnek, nem is egy, de egy egész lakótelep. Övé lett az újpesti panelrengeteg.

Ne panaszkodj, pajtás!

Lesz-e valaha is szebb világ, mint éppen itt, az Aradi utcában? Lesznek-e szebbek a *lyányok* valaha is, mint az újpesti panel árnyékában? Ahogy szombat este elindulnak a szomszédos Árpád útra bulizni! Az igen! Abban vannak távlatok!

Amikor esti órában felnézek a panelházra, és látom a fényeket az ablakokban, ahogy sok-sok tízemeletesben olyan szépen elférünk egymás mellett, akkor mindig hiszem a jövőt. Hogy együtt minden jó lesz! Tudod, arra gondolok, hogy együtt minden sikerülni fog. Nekünk. Újpesti Aradi utcaiaknak.

Aztán, ha piros lifteken repülünk fel, egész a tizedikre, akkor még a technika élménye is a miénk. Milyen jó itt!, mondom a kedves szomszédoknak, és a boldogságtól elcsuklik a hangom. Jó, hogy így, és együtt. Hogy van még értelme a mindennapoknak.

Valamikor azt hitték, hogy a panelház ideiglenes boldogság. Hogy csak ötven évre épül. Mert a szép új világunk majd újabb és újabb csodákat mutat nekünk.

Ma már tudom, az Aradi utcában, Újpesten, ott volt igazán jó. De tényleg. És ennél jobb nem is lehet.

Alulnézet

Egy várost nem középről vagy felülről látunk meg igazán.

De szélről és alulról.

A sikátorokból és a külvárosokból.

A vasúti sínek mellől.

Most akkor ki lehet menni a Gyáli útra és meg lehet nézni a 13-as villamost. Kimegyek a Gyáli útra, el egészen a lakótelepig, és jól érzem magam, zötykölődöm a 13-as villamoson, meglepetés, hogy 13-as, hogy van ilyen villamos, hogy 13-as, és hogy lehet rajta nyikorogni, hogy lehet rajta hosszú negyedórákig nem csinálni semmit.

A semmivel foglalkozni.

Ha valaki azt mondaná, hogy a Gyáli út önmagában érték, hinnék neki.

Eljutni a József Attila-lakótelepre, az Ecséri útra, illetve az Ecséri út és az Epreserdő út sarkára, a IX. és a X. kerület határára, és a raktárak, laktanyák, kiismerhetetlen telepek melletti lakóépületek között sétálni egyet, ott, ahol a 13-as nyikorog és szerencsétlenkedik, és amolyan igazán külvárosi az egész, nos, ez nem akármilyen élmény.

Pedig ez nem is a város pereme.

A Gyáli útról bekanyar, ha van mersz, persze csak akkor, a Zombori útra, aztán jöhet az Aszódi köz. Ott van a MÁV-munkástelep.

Közel vagyunk a Ferencvárosi pályaudvarhoz. A sínek mellett annyi sok szép mindenféle.

A vasúti sínek! Eldobott üvegek, papírok, újságok, műanyag flakonok különös hangulata mindenütt. Cigarettdoboz, húskonzerv, óvszer és tampon.

A vonatok világa a mindennapok világa.

Aztán a töltés mellett lehajolni egy-egy még használható hulladékért, beváltható üvegért, lehajolni a sínek mellett, miközben fejed felett gördül tovább a vonat! Akkor mindent alulról láthatsz! A vonat kerekeit, a tartóvasakat, a csapágyakat, a nehéz és hatalmas testek hasát láthatod itt, *a város alja ez*, mondd, láthatod, ahogy a nehézkesen tovagördülő vagy éppen robusztusan tovasiető vagonok életben tartják a várost.

Minden lüktet, minden él.

Ahogy él a hulladék is. Nézed, és látod, lába kel az eldobott papírnak ott, alul, a sínek mellett.

(2001)

Naplójegyzetek

Na most akkor elkezdem a hetet, mondom magamban, és hajnali fél ötkor arra riadok, hogy a lányom, Orsolya, szóval Orsi, aki egyébként három és fél éves, szóval, arra ébredek, hogy hány, *okád, mint az tót az esküvője másnapján, ha nem jól ment a dolog*, ahogy azt fenn, Rimaszombatban vitéz Harto-Szokolay nevű rokonaim szokták volt mondani, mikoron jókedvük van, szóval, hajnali fél ötkor arra riadok, hogy rosszul van a lányom, tartja a homlokát az anyja, és akkor azt gondolom magamban, úgy hajnali fél öt után öt perccel, hogy na, úgy látszik, kezdődik ez a hét is, óvoda nincs, nyugalom nincs, csak az van, hogy rosszul van a lányom, nyilván valami vírus, nyilván, enyhén sós teát itatunk vele, velem is mindig azt itatott az anyám, utáltam is az ízét rendszeren, gondolom, hogy a lányom is utálja, hívhatjuk az orvost, tehetjük a zsebébe az ezrest, *kettőt adjunk*, mondja a feleségem, aztán ezeröttszázban megegyezünk, ennyi megy majd az orvosnak, ennyi van betervezve, egyébként pedig röpké két óra rosszullet után kezd magához térni a lányom, egészen felvidul, már a gondolattól is boldog, hogy olyan eredményesen hányt reggel fél öttől átlag húszpercenként, hogy most akkor nem kell neki óvodába mennie, nem túlságosan szereti az óvodát, az tagadhatatlan, egyébként azt már amúgy felfogta, hogy neki is van munkahelye, meg az anyjának is van, csak az apjának nincs, merthogy az apja, szóval, az mindig otthon ül, merthogy ő, mármint-hogy az apja, szóval *én* mindig otthon ülök, ilyen jó dolga van annak, aki csak ír, ír és ír, nem kell neki se óvodába, se iskolába, se munkahelyre mennie, mindezt a lányom szóvá is teszi, azt mondja, hogy te csak menj be a szerkesztőségbe, olyankor mondja ezt, amikor azt akarja, hogy ne legyek otthon, merthogy néha már akarja, hogy ne legyek otthon, *mi lesz itt később*, gondolom magamban, még csak három és fél éves, de néha már kiküld a szobájából, azt mondja, menjek ki, és aztán örül, hogy ilyen jól kibabrált velem, hogy így kiküldött, olyankor aztán jön, hogy meg akarja simogatni a fejemet, vigasztalásul, na meg azért is, mert szereti, hogy rövid a hajam.

Azt én így kapásból meg se igen tudom mondani, hogy miért is volt rosszul reggel a lányom, de az orvos se igen tudja megmondani, ezért aztán nagyon jól egyetértünk abban, hogy valami vírus, merthogy

annyi a vírus mindenfelé, és bárhol el lehet kapni, és miután ilyen jól egytetérttünk meg kibeszélttük magunkat, azután az orvos el is megy az én másfél ezresemmel, ő is jól van, én is jól vagyok, és a lányom is gyógyul.

Azt én egyébként nem gondolom, hogy a lányom azért lett volna rosszul, úgy hajnaltájt, mert ráizgult a választásokra, nem gondolom én azt egy percig se, hogy azért lett volna rosszul a lányom, mert szereztünk neki egy sárga lufit előző nap, szóval vasárnap, és hogy nem engedték el a lufit, hanem hazahoztuk, nem hiszem, hogy a sárga lufi tett volna rosszat, de ha nehezen gyógyul a lányom, akkor azért nem fogom semmilyen választási dologgal izgatni, idegesíteni, mert mit lehessen tudni, nem tudhatom, hogy milyen hatással van a lányomra ez az egész.

Aztán azután, hogy így eltelt a délelőtt, és a lányom is kezdett magához térni, mehettem mindenféle kiadói ügyeket intézni, merthogy vannak mindenféle kiadói ügyek, ügyeim, jól mondja a lányom, hogy most menjek a szerkesztőségbe, mentem is, vittem nekik valami fényképet, hogy legyen fénykép, lehessen szkennelni, meg felhívtam valakit, hogy van-e már borítóterv, mondta, hogy nincs, de majd lesz, azt is mondta, jól elbeszélgettünk, aztán meg úszni is mentem, a lányom mindezen idők alatt az anyjával volt, tizenkettő után ebédelt, egy óra után elaludt, kezdődött neki a délutáni, nagyon jó, olyankor megint nyugalom van, én közben találkoztam valakivel, megittam egykétháromnégyöt pohár sört, pogácsát is ettem hozzá, aztán valaki rábeszél, hogy hallgassak meg egy előadást egy nagyon érdekes helyen a parajelenségekről, én nagyon álmos voltam a söröktől, nem beszélve arról, hogy autóval mentem oda, ahol az a nagyon érdekes előadás volt a parajelenségekről, és egykéthánégnyöthathét pohár sör után vezettem az autót, de nem lett belőle semmi baj, csak nagyon nehezen láttam ki a szélvédőn, merthogy esett az eső, szóval megérkeztem a nagyon érdekes előadás helyszínére, és annyira érdekes volt a parajelenségekről az előadás, de annyira érdekes volt, csak a sör elálmosított kissé, így azon vettem észre magam, hogy majdnem elaludtam és majdnem előrebuktam a széken, szerencsére nem, így aztán minden rendben le-

ment, az érdekes előadás is véget ért, és akkor végre hazajöttem, már este késő volt, mire haza, de a betegecske lányom még ébren, és akkor megsimogatta a fejem, mert szereti, ha egészen rövid a hajam, majdnem kopasz, nem úgy, mint itt, ezen a képen, amelyik itt van az írásom mellett.

Egyszóval, eltelt ez a február 25-e, az utolsó hét első napja, mármint a februárból.

2002. február 25.

Na, szóval, ezen a napon, jobb nem beszélni erről a napról, szóval, ezen a napon tényleg minden úgy van, úgy volt, hogy már kora reggel tudom, tudod, tudtad és tudtam, hogy most akkor vagy minden összejön, vagy szinte semmi.

Merthogy hiába ébredsz fel korán, és hiába konstatálod, hogy na, akkor most süt a nap, vagyis a Nap, új nap van, és/tehát süt a Nap, szóval, hogy viszonylag jó idő van, hiába konstatálod, de jó szó ez is, *konstatál*, mondom magamban, aztán már dúdolom is, hogy *kis nagysád, mit csinál, csak éppen konstatál, magányosan?*, szóval, hiába a jó idő, ha fáradtan ébredsz, hajnalban, és nem tudsz visszaaludni, mert érzed, hogy nem jönnek össze a dolgok, feszült vagy, meg minden egyéb.

Azt gondolod ilyenkor magadban, hogy jobb lenne, ha nem sütne a napocska, mert akkor, ha felhős lenne, ha esne az eső, ha zuhogna, akkor másképpen éreznél, nem gondolnád azt, hogy feltétlen jókedvűnek kell lenni, de tényleg, és hogy semmi alapod nincsen a zaftos kis rosszkedvedre.

A dolgok nem jönnek össze, és nem tudod, miért.

Lemegyek reggel újságot venni, veszek még kiflit meg sajtot is, meg almát és joghurtot, a lányom szereti a joghurtot, kell, hogy legyen itthon, ma még beteget jelentett, reggel, nem hajlandó az együttműködésre, óvodáról hallani sem akar, szóval, miután ezt is kitérgyaltad a lányoddal, azután elkezded a napi penzumot, penzumodat, próbálsz magad fontossá tenni, intézni próbálsz ügyeid, és nem jön össze semmi, ismered az ilyen, nem jön össze, hogy telefonálj, ha próbálsz valakit elérni, akkor szinte tutira biztosan foglalt a telefonja, vagy nincs otthon, vagy ha eléred otthon vagy a munkahelyén, akkor meg valami olyasmit mond, amire nem tudsz lépni se semmit, van ez így, nem akarózik összejönni bármi is, a feszültségeid jócskán benned vannak, és maradnak, nem hagynak magadra pillanatra se.

Már reggel azzal kezdődött, hogy felhívtam a *fontosembert*, ő az, akitől függhet mindenféle, az is, hogy pénz álljon a házhoz, de a *fontosember* nem nagyon volt boldog attól, hogy hajnali kilenckor rátelefonáltam, nem nagyon örült nekem a *fontosember*, és ez a nem örülés, ez nem dobott fel, de tényleg, hiába telefonált később nekem egy má-

sik *fontosember*, valahogy az ő telefonjára meg én reagáltam rosszul, mondtam, hogy adjak neki egy fényképet magamról, és én még kedvelem is ezt a másik *fontosembert*, valóban kedvelem, meg köszönök is neki mindenfelét, ez is elkedvetlenített végső soron, ez a másik *fontosember-telefon*, úgy tűnik, ha már egy *fontosember-telefon* rosszul sült el, akkor a többire se nagyon építkezz, barátom, mondom magamnak.

És aztán azután már az egyéb telefonok végképp nem dobnak fel, hiába is akarnál kézirattal, készülő kötettel foglalkozni, negatív hullámok mindenfelől, nem jön össze még az sem, hogy valamit könnyedén kinyomtasd a nyomtatódon, használhatatlan az egész esti munkád.

Valami ismerősöd tanította, hogy fehér fénygyűrűt kell magad köré képzelned, amely kizár mindenféle negatív hullámot, bármilyen sötétséget. Jó ötlet, mondd magadban, csukott szemmel fénygyűrűt szuggerálsz, aztán lecsukod a szemed.

Ennyi volt ez a nap, mondd magadban.

2002. február 26.

Ha valamit szeretek, hát a szerda estéket biztosan nagyon. Olyan-
kor már közel a hétvége, nem mintha bármilyen értelemben jelentősé-
ge volna a hétvégének, nem, nincs jelentősége, különben is, alapvető-
en utálok pihenni, mindegy, nem is pihenek, és, erről jut eszembe, ha
valamit nagyon utálok, hát a nyaralást azt tényleg, nincs szörnyűbb
annál, mint valami üdülőhelyen lenni és intenzíven „nyaralni”, szóval,
igazából nincs hétvége, mert a hétvégén is megvan a napi penzum, az
éppen aktuális cselekvési program, az, hogy akkor most meg kell csi-
nálani az ezt meg azt, szóval hogy egyáltalán bármit is csinálni kell.

Ezért mondom, hogy nem tudom, miért is szeretem a hétvégéket,
de már szerdán este várom a hétvégét, és péntek délutánra rendesen
megkönnyebbülök.

Azért könnyebbülök meg, mert arra gondolok, hogy most akkor
végre hétvége van.

De a szerda reggel, szóval, az még jócskán tele van mindenféle gör-
csökkel az én számomra is.

Hajnalban általában felébredek, így volt ez ma is, pedig nem ordí-
tott a lányom, ahogy szokott, nem tudni, miért sír olyan kétségbeeset-
ten hajnalonként, illetve van erre valami teóriám, az erre a teóriám,
hogy csak azért sír, mert még emlékszik az előző életére, illetve az
előző életének a végére, pontosabban szólva a halálára emlékszik, én
legalábbis olyasmiket voltam hajlamos álmodni 3-4-5-6 évesen, és ez
a mai napig nagyon emlékezetes a számomra, hogy én ebben a korom-
ban ilyesmiket álmodtam rendszeresen, mármint azt, hogy hogyan
halok meg, késtől halok meg leginkább, a torkomat vágják el, meg a
csuklómat is, tiszta horror volt az a visszatérő álom, szörnyű rémálmai
vannak az embernek ilyen kicsi korában is, egyszóval, nem irigylem a
lányomat, hajnalonként, bár nekem se sokkal jobb, mert én meg nem
tudok aludni, és leginkább a fáradságtól nem tudok, ez a helyzet.

Hajnalban felébredek, megpróbálom végiggondolni a feladatokat,
meg azt is megpróbálom, hogy legyőzzem a szorongásomat, hogy
megértessem magammal, hogy minden rendben, nem azért ébredtem
fel, mert rosszul akarok lenni, egyáltalában nem azért ébredtem fel,
csak felébredtem, nem kell hogy megzavarjon holmi émelegés, szapora

légzés, ilyesmi, ezek csak apró tünetek, az izgalom apró tünetei, nem
jelentenek sokat önmagukban, és ha mindezeket elhítem magam-
mal, akkor van esélyem arra, hogy visszaaludjak, és akkor annyira visz-
szaalszom, hogy esetlegesen reggel nyolcig tényleg egészen jól alszom,
és akkor már majdnem boldogság az egész, az már boldogság, ha két-
millió protézis csattog, mondom magamban, félálomban.

Tény, hogy ma néhány fontos dolgot sikerült elintéznem, és még
úszni és szaunázni is voltam, majdnem pihentem is, és dolgoztam,
a szaunában a szaunasportolók közül mindenki tett törölközőt a pad-
ra, így senkinek az izzadságfoltjába nem kellett beleülni, és egészen
kényelmesen úszhattam a sávomban, és Halász Péterrel találkoztam
egyébként az uszodában, beszélgettünk, na, nem sokat, mert egy-
résztől senki se szeret nagy társas életet élni az uszodában, az uszoda
magányos műfaj, magányos sport, aztán meg mégis a helyzet az, hogy
az uszoda nagyon is társasjáték, és mindenki nagyon is szeret társas
életet élni az uszodában, ilyen szempontból beszélgettünk sokat/ke-
veset Halász Péterrel, a rendezővel és színésszel, megbeszéltük, hogy
ki hogyan van, és hogy úsztunk-e ma ezer métert, avagy nem, és hogy
milyen a hőmérséklet a szaunában, ilyen és ehhez hasonló érdekes dol-
gokról beszélgettünk, és este még mindenféle komoly ügyeket is in-
téztem, és nem hallgattam ma sem híreket, és nem is akarok híreket
hallgatni, merthogy elegendem van a mindenféle politikusokból.

Egyébként, korábban, szerda esténként pingpongozni jártam, Csud-
day Csaba pingpongozóval és műfordítóval. De elvették a pingpong-
helyünket. Most már nem járok pingpongozni. Erre is gondoltam ma,
szerdán, 2002. február 27-én.

2002. február 27.

Most akkor próbálj meg lazítani.

Hogyha úgy alakul az életed, *na ez nem jó, másképp kezdem*, szóval, ha úgy alakul a napod, hogy reggel futni indulhatsz, mert van rá egy órád, meg, és ez sem utolsó szempont, szóval, ha van rá energiád és akaratom, akkor ne habozz, menj futni, hidd el, *csak először rossz*, de akkor nagyon, és közben rossz, de akkor már kevésbé, utána viszont, amikor már abba hagytad, akkor baromi jó, de tényleg, büszkeség és boldogság, tiszta megkönnyebbülés, fellélegzés, elsősorban is azért, hogy volt erőd futni, hogy nem adtad fel és tényleg futottál, így aztán büszkén mutathatod később, magadnak akár, de a családnak is, ha gondolod, hogy hogy megizzadtál, vagy ha szerényebb természet vagy, akkor csak egyszerűen, természetesen elmondhatod, hogy *leizzadtam, megyek zuhanyozni*, zuhanyozás közben aztán jólesően nézegetheted a kezeden az ereid, hogy milyen elegánsan megdagadtak, ami azt jelenti, hogy kiengedtél, a futás, a fizikai erőfeszítés lelazított, a vér boldogan és könnyedén kering ereidben, tiszta vidámság ez az egész, a stressznek annyi, mert futottál egy jót, na látod, tudod, hogy ez az igazi, futni és aztán örülni, hogy ezen is túl vagy.

Rögtön másképpen látod a dolgokat.

Persze, és ezt már futás közben gondolom, reggeli futás közben, nyolc óra tájban, hogy kellemebb lenne a futás, ha nem lennének kutyák, merthogy kutyák vannak, és azok nincsenek tekintettel az én bioritmusomra, energia-háztartásomra, nincsenek tekintettel az edzéstervemre sem, sőt még az se izgatja őket, hogy a mindennapi testmozgásom segít-e a stressz oldásában, erre egyáltalában nincsenek tekintettel, csak arra vannak tekintettel, hogy kocogok előttük a járdán, ösztönük azt súgja, hogy menekülök, és lehet, hogy igazuk van, csak azt tudnám, mi elől is menekülök, de mindegy, szóval, azt hiszik, hogy én vagyok nekik a vad, és ezt csak úgy képesek feldolgozni, ha megugatnak, üldözőbe vesznek, nekem jönnek, ez pedig már önmagában stressz, mindegy, nem könnyű a mindennapi edzésterven töprengő élete mainapság, szóval, nem könnyű mezei futónak lenni.

A lányom egyfolytában csak azt kérdezi olyankor, ha futás után hazaérek, hogy miért is lihegek annyira, és még azt is mondja, hogy nem

kell annyira sietni, ma reggel is ezt mondta, kilenc óra körül, merthogy csak akkor vittem a munkahelyére, az óvodába, ezt is csak önzésből tettem, mármint azt, hogy elvittem az óvodába, azért tettem, hogy tudjak dolgozni aztán, hogy a lakásban végre csend legyen, és ebben a csendben azt csináljak, amit akarok, és közben esetleg még arra sem vagyok igazán tekintettel, hogy a lányom nem szereti az óvodát, mert a Miki meg a Titi nem éppen úriemberek az óvodában, ki tudja, miért, de szeretik elvenni azt, amivel éppen a lányom játszik, már mondtam a lányomnak, hogy mondja meg a Mikinek meg a Titinek, hogy *hozzám jöjjenek, ha valami bajuk van*, merthogy én bokszoló vagyok, és olyan ügyesen bokszolok, mint a legjobbak, jobban, mint a Papp Laci egykor, még anno, ezt is mondtam a lányomnak, az Orsinak, hogy mondja meg az összes fiúnak az óvodában, hogy *én jobb, mint ő anno*, és hogy ezt az *anno-dolgot* semmiképpen se hagyja ki, mert ettől biztosan bejvednek, merthogy ez annyira, de annyira jó, hogy ettől még a legvadabb ovisok is képesek bejvedni.

Erre a lányom, az Orsi csak annyit mond, hogy *te nem ismered, apu, a Mikit meg a Titit*.

Erre már nem is mondok semmit.

Mindenesetre délelőtt dolgoztam, aztán mentem a kiadóba, ahol vastag könyv készül, aztán este meghallgattam a Miki meg a Titi zseniális kalandjait a lányom előadásában, és közben arra gondoltam, hogy ezek az ovisok, ezek tényleg rettenthetetlenek.

A februárnak vége, eltűnt észrevétlen.

2002. február 28.

Most akkor beszéljünk kicsit arról, ami érdekes.

Délelőtt jött az anyám, úgy volt, vigyáznia kell a gyerekre, de nem kellett, így aztán beszélgettünk kicsit, *kicsinkét*, ami egyébként nem szokásunk. Mostanában fáradt az anyám, fáradt az arca, de főleg a szeme fáradt, nem tetszik mostanában nekem az anyám, nem tetszik, hogy úgy megöregedett, egyáltalában nem tetszik ez nekem, merthogy még szükségem van az anyámra.

Szóval, megjött az anyám és beszélünk mindenféléről, olyasmiről is, ami nem érdekes, aztán elkezdni mondani, hogy hogyan is szöktek ki, mármint az anyám, a nagyanyám, a nagyapám, az unokanővérem, az unokabátyám, hogyan is szöktek ki a szabadkai erdőbe, amikor jött a kitelepítés.

Akkor én egy kicsit csodálkozom, hogy hogyan a szabadkai erdőbe? Merthogy Rimaszombat és Szabadka kissé távol esik egymástól.

Akkor elmondja az anyám, hogy Rimaszombat fölött is van egy olyan terület, egy erdős terület, amelyet szabadkai erdőnek hívnak, és hogy ez nem azonos a jugoszláviai Szabadkával.

Ők odaszöktek, amikor hallották, hogy jönnek a teherautók.

Akkoriban mindenféle dolog elő volt készítve nekik, azt mondja az anyám, volt náluk egy kis csomag, mindenkinek volt egy olyan „*túlélő csomagja*”, így mondja az anyám, amelyben gyógyszer volt, meg váltás ruha, meg valami élelmiszer, meg iratok, nos, ilyesmit kaptak fel, és mentek, amikor menni kellett, mert nem akartak semmilyen teherautóra felkerülni, inkább mentek neki az erdőnek.

Merthogy hajnalban figyelmeztették őket, hogy már jönnek értük a teherautók.

Valami Jan Klopak, szóval ő volt, aki szólt, ha jól értettem az anyámat, ez a Jan Klopak egyébként szlovák volt, vagyis tót, de ennek akkor, ott nem volt olyan nagy jelentősége, azt mondja az anyám.

És akkor nekiindultak az erdőnek, az egész család, a két éves Klárral, az unokanővéremmel, neki az erdőnek, hogy még véletlenül se kelljen a teherautóra felszállniuk.

Néztem az anyámra, ahogy ezt magyarázta, és azt mondtam neki, hogy nem értem. Hogy ez akkor úgy ment, hogy akit elkaptak, az

ment, aki meglógott, az maradt?, kérdeztem tőle. Ha valaki elbújt az erdőbe, és aztán előjött, az visszamehetett a házába, és folytathatta a mindennapokat, mintha mi sem történt volna?, ezt kérdeztem az anyámtól.

Tizenhat-tizenhét éves volt akkor az anyám.

Kamasz lány volt, amikor ezek a dolgok megtörténtek velük, ott, Csehszlovákiában.

A kérdésemtől nem jött zavarba. Valami olyasmit mondott, hogy bármilyen furcsa is, de ez valahogy így volt. Ha elkaptak valakit, akkor vitték. Ha nem kapták el, maradt. Hogy ez az egész valahogy, legalábbis nekik úgy tűnt, olyan *féllegális*. Jöttek a teherautók, és felpakolták az embereket. És az emberek túrték, hogy felpakolják őket. Merthogy háború volt. Vagyishogy éppen vége volt a háborúnak. De a háborúban túlságosan is megszokták, hogy fel lehet pakolni valakit. Teherautóra, vagonba, bárhova. Így eszükbe sem jutott, hogy lehet olyat is, hogy nem, hogy lehet azt is, hogy akkor nem megyek.

Illetve ez csak annyira jutott eszükbe, hogy kifutottak a szabadkai erdőbe. És ott eltöltöttek egy napot.

Aztán hazamentek.

Jó kis kirándulás, mondom az anyámnak.

Nem nevet.

Az egészben az a szép, mondja aztán az anyám, hogy néhány nap múlva Rimaszombat polgármestere kijelentette, hogy innen nem lesz kitelepítés. És erre nem is lett. Merthogy nem volt elég a központi akarat. Ha azt mondta a polgármester, hogy nem lesz, akkor a teherautók nem jöttek. És, miután egyszer ott voltak, utána a polgármester már nem engedte vissza őket. És akkor nem is jöttek vissza.

Féltünk kicsit, az igaz, utána is, de nem jöttek.

Rendes tót ember volt az a polgármester, mondja még az anyám.

Itt elakad kicsit a beszélgetés.

Aztán még azt magyarázza az anyám, hogy ők tulajdonképpen gyerekkorukban nem is igen akarták, hogy bejöjjenek a magyarok a Felvidékre, illetve először akarták, de utána megbánták, mert Csehszlovákia polgári volt és demokratikus, és nekik tulajdonképpen nem lett

jobb, hogy visszacsatolták őket, sőt, ők rosszabbul érezték magukat, és voltak olyanok is, olyan magyarok, akik kifejezetten nem szerették a Felvidékre bejött magyar csendőröket.

És én csak hallgatom az anyámat, és figyelem, hogy hogyan magyaráz. Tudni kell, hogy nagyon szeret magyarázni.

Szóval, elkezdődött a tavasz. Március 1-je van.

2002. március 1.

Ma azt gondoltam, hogy *uramisten, mennyire együtt vagyunk.*

Együtt vagyunk valakikkel, pedig látszólag nincsen hozzájuk semmi közöm. Mégis, össze vagyunk kötözve, és még csak nem is úgy, mint a hegymászók vagy a szeretők, nagyon másképpen és sokkal erősebben. *Tejsav vagy gyanta, ami kitermelődött sok-sok év alatt, évszázadok alatt.* És meglepetés, hogy ezt újból és újból megérem. Nem először, nem utoljára. Ezt a közösségélményt.

Mármint azt, hogy beszél az anyám Rimaszombatról, a Felvidékről, a palócokról, és hogy pontosan értem, mire gondol. Nemcsak értem, de végigélem. A sajátom. És leállok beszélgetni valakivel, és van valami a hangomban és az ő hangjában, meg a gesztusainkban, ami összeköt, és érzem, hogy valahogy egyet gondolunk, és otthonosság-élményem lesz, és megnyugszom, és nem vagyok bizalmatlan.

Látszólag semmi közöm.

Születtem ott, ahol most is élek, Budapesten, laktam a Bakáts térhez közel a Szamuely, újabb nevén Lónyay utcában, aztán kiköltöztem Óbudára, majd laktam Zuglóban, aztán a Terézvárosban, de volt úgy, hogy a Lipótvárosban laktam, és laktam az Erzsébetvárosban is, utána pedig Kelenföldön, és jelenleg a Vízivárosban lakom.

Belaktam a várost.

Mégis, mintha kötődésemet génjeimben hordanám, vonzódom azokhoz, akik apám és anyám múltjához kapcsolódnak, még ha ez a kötődés áttételes is, ott hont találok azok között, akik valamiképpen felvidékiek, és mindezt nem tudom mással magyarázni, mint azzal, hogy az apám családja is a Felvidékről, Pozsony környékéről származott, Nagylégről és Kislégről, ezek egymáshoz közel lévő falvak, pontosabban a nagyapám családja származott innen, mert az apám anyja Somogyból jött, a Somogy megyei Tabról; és az anyám családja is felvidéki, Rimaszombatban született az anyám, és a rokonaim ma is Rimaszombatban laknak.

Kötődöm ezekhez az emberekhez, nem csupán kötődöm, de könynyedén megértem őket és megértetem magam velük, nincs semmi irritáló a mozdulataikban, a hangjukban, nem idegen a hangjuk vagy a mozdulatuk, sőt, nagyon is ismerős mindez.

Csak látogatóként voltam jelen Rimaszombatban, Pozsonyban is.
És mégis, akárhányszor hasonló kötődésű ismerőssel beszéllek, megjelenik bennem ez az otthonosság-érzés.

Fura.

Tulajdonképpen ennyi. Ma ismét valahogy közösségre leltem valakivel, beszélünk sok mindenről, de leginkább arról, ami manapság érdekes. Azt nem meséltem el neki, hogy a nagyanyámat még kopaszra is borotválták, azért, mert magyarul beszélt. Közvetlenül a háború után történt ez. Magyarul beszélt a nagyanyám az utcán, hangosan, erre elkapták, olyanok kapták el, akik nem magyarul beszéltek, és megborotválták a nagyanyámat. És azt sem meséltem el ennek az ismerősömnek, hogy mindennek ellenére sem mondja azt az anyám, hogy nekik jó volt az, hogy 1938-ban bevonultak a Felvidékre a magyar katonák.

Aztán csak arra gondoltam még, a beszélgetés után, hogy tavaly augusztusban nem tudtam kimenni Gombaszögre, nem tudtam átmenni a határon, mert néhány nappal korábban elvesztettem az útlevelemet. És hogy azt azért nagyon jónak látnám, ha végre úgy mehetnék Rimaszombatba, a rokonokhoz, hogy az útlevelemet nyugodtan otthon feledhetném. Otthon, Budapesten.

Ha úgy léphetném át azt a határt, hogy azt gondolhatnám közben, *itt már nincsenek is határok.*

Ma március 2-a volt. Nyakig vagyunk a tavaszban.

2002. március 2.

Mert hiába viszi az ember magával a Bongó kutyát, az csak egy játék kutya, az nem igazi kutya, az csak játékból tud megvédeni, igazából az nem tud megvédeni, mondom magamban.

Akkor most vasárnap este van, új hétre készülök.

Kezdődjenek a *mókás* hétköznapiak!, mondogatom, és mindenféle munkára trenírozom magamat, gondolatban.

Egyébként pedig boldogok a vasárnap reggelek.

Mert övök a.

Na, nem is tudom. Elfeledtem, vagy mi.

Az biztos, hogy olyankor, mármint ha beköszönt a vasárnap reggel, szóval akkor kakaót iszik az ember gyereke, főleg ha valóban gyerek még, heverészik az ágyban, lustálkodik, aztán, ha kipattan az ágyból nagy hirtelen, akkor is csak azért pattan ki, mert gyerekszínházba kell sietnie, vagy tán nem is színházba, hanem valami focipályára, feltéve hogy fiú, vagy ha nem éppen focipályára, akkor valami jó kis játszótérre, esetleg uszodába, vagy, és ez sem rosszabb eset, talán éppen a nagymamához, igen, a nagymamához, jó kis becsinált levesre, barackos gombócra, káposztás cvekedlire, grenádírmarsra, mákos gubára, egyebekre.

Jó a világ, ha lehet menni a nagymamához, *ebédezni*, hogy így mondjam, és nem kell törődni a világ zajával.

Jó a világ, ha lehet menni focipályára, játszótérre, ha gyerekszínházba lehet menni, és lehet izgulni kicsit, hogy akkor mi lesz a „legkisebb boszorkánnyal”, és közben tudni is lehet, hogy vasárnap van, és valami finomság vár, és tudni még azt is, hogy annyira jó minden, és később is tudni lehet azt, mármint délután, hogy még nincs vége a napnak, lehet rajzolni, és nem kell idegeskedni, hogy az óvodában sikerül-e rendesen az öltözés, be tudom-e fűzni a cipőmet, és hogy a Miki meg a Titi meg a Csaba, szóval, hogy mit is fognak ők velem ott csinálni, mert ha az ember óvodában van, akkor minden más, akkor egyedül van az ember, és akkor nem vigyáz ránk semmi és senki, mert hiába viszi az ember magával a Bongó kutyát, az csak egy játék kutya, az nem igazi kutya, az csak játékból tud megvédeni, igazából az nem tud megvédeni, igen, így van, nem segít rajtam senki és semmi ott, az óvodában.

Ilyesmiket mondott ma nekem a lányom, az Orsi.

És úgy egyébként ma tényleg ilyen napja volt a lányomnak.

Olyan nagyon békebeli napja volt ma a lányomnak, olyan elmúlt századokbeli napja, olyan jó-kislány-biztonságban-és-békében-van napja, olyan napja, amelyről álmodni is maga az öröm. Ment reggel tízre gyerekszínházba, én, szorgos apaként, szállítottam, megnézte a *Kis herceg* című darabot, azt mondja, jó volt, egy baja volt a darabnak, azt mondja a lányom, hogy egyben ment le az egész, nem volt szünet közben, másfél órát ülni egy gyereknek egyfolytában, szóval, az kicsit sok, aztán ment a lányom a nagymamához, evett húslevest, meg rántott csirkét is evett uborkasalátával, aztán befejezésnek volt még egy kis mákos tészta.

Tegnap okos tészta, holnap okos tészta.

Persze az is lehet, hogy hazudok.

Nem, az nem lehet. Azt a mondatot törölni kell.

Ma egyébként uszodában is voltam, meg futottam is, viszonylag keveset ettem, *kevés kalóriát vittem be*, ez a szakszerű megfogalmazás, aztán délután elmentem egy valóban elegáns fogadásra, nem tudom, minek nevezem, B. L. lakásán voltam, nagyon jól éreztem magam, finomságokat ettem, az egészben az volt a legrosszabb, hogy P. B. irodalomtörténésszel találkoztam éppen az ajtóban, elmenőben volt a partiról, amikor én megérkeztem, elmenőben az egész napos eszem-izomról, nem örültem a találkozásnak, „mennek a p.....ok”, gondoltam magamban, kedvenc meseíróm, *egyik* kedvenc meseíróm egyik kedvenc mondatát így parafrazeáltam, ott, az ajtóban, aztán a fogadás-parti után jöttem haza, hogy dolgozzam, és éppen elkezdtem dolgozni, márminthogy írni kezdtem, amikor bejött a lányom, az Orsi, és mesélni kezdte mindezt, de az is lehet, hogy minden másképpen van, mert miközben mesél, aközben minden szava hamis és pontatlan lesz, alighogy kimondja, ez mindenkivel így van, ez óhatatlanul bekövetkezik.

Csak annyi biztos, hogy nem véd meg a Bongó kutya, bármit is teszek, nem véd meg a holnapi naptól sem, amikor találkozom, esetleg, valakivel, épp amikor honoráriumot veszek fel, és esetleg csalódik,

vagy esetleg nem, a fene tudja, csalódik, mert másnak hitt, pedig olyan vagyok tényleg, amilyennek hitt, csak másképpen olyan.

Merthogy a dolgok lényege ott van valahol, ezt már nem a lányom mondja, bár ő is mondhatná, ezt egy bizonyos Angelus Péter nevű középkori szerzetes írja valahol, nem tudom, hol, szóval, valami olyasmit ír, hogy az igazság, vagyis a dolgok lényege ott van a dolgokon belül, ez a belül, ez kurzív, és tulajdonképpen rögtön látjuk az igazságot, amikor ránézünk valamire, csak meg kell tanulnunk azt is, hogy ha meglátunk valamit, akkor annak a mélyére tudjunk látni, de tényleg.

Ez az Angelus Péter nevű szerzetes kicsit most megterhelt, ezért elköszönök.

Eltelt ez a nap és ez a hét.

No, isten-isten, szokta volt mondani az apám, mielőtt felhajtotta a kupica vilmoskörtéjét.

Minden jót. Pillanatok múlva március 4-e.

2002. március 3.

Lillenapló 1. (a hullámos csúszda varázsa)

Persze a négyéves elsősorban is a bohócot szereti, akárhol is vagyunk.

Ha van bohóc, az akkor is fantasztikus, ha nem értjük egy szavát se, mert a bohóc az bohóc, ezen nincs is mit vitatkozni.

Szóval, ma cirkuszba ment a négyéves.

És akkor, ha az ember bemegy a cirkuszba, akkor ott van minden, tigris is van, meg elefánt, és a kutyák ugrálnak az elefánt hátára, meg a tigris is ugrál a tüzes karikán keresztül, és akkor lehet élvezni az egészet, hogy milyen jó, hogy van ilyen előadás, és amikor hazamegyünk, akkor otthon is elő lehet adni ugyanezt, akkor otthon is van előadás, lehet rohángálni körbe-körbe, mint a lovak a porondon, meg a szamarak, meg a kutyák, és az boldogság, hogy itthon is van előadás, még ha nincsenek is lovak vagy tüzes karikák, de azért az nagyon jó, hogy tudni lehet, hogy tényleg cirkusz minden, cirkusz az egész mindenség, ami körülvesz bennünket.

Nem könnyű egy négyévesvel.

Nem könnyű, hogy akkor most bebizonyítsuk neki, hogy neki akkor is ugyanolyan jó, ha külföldön van és nem ért egy szót se, és hogy akkor ő most is ugyanolyan biztonságban van, mint egyébként volt korábban.

Persze a négyéves már azon is meglepődött, hogy itt, Lille-ben ugyanolyanok az emberek, mint otthon, hogy ugyanúgy házak vannak, és autók vannak, és hogy úgy egyáltalán, minden nagyon hasonlít Budapestre.

Ezt többször el is mondta.

Egyetlen dolog különbözött eddig, szerinte, az, hogy a csúszda itt hullámos, mert a játszótéren, ahova ment, ott hullámos volt a csúszda, és ez nagyon különleges szerinte, hogy hullámos a csúszda, és hogy hullámosan lehet lejönni a csúszdán, hát ez a négyéves szerint fantasztikus.

És én azt gondolom, hogy a négyévesnek igaza van.

Mert az elég hasonlatos, hogy például bekapcsolom a tévét, és itt is a leggyengébb láncszem megy az egyik csatornán, a másikon meg az a film a Julia Robertsszel, amelyikben világhírű színésznőt alakít és összejön egy londoni antikvárius gyerekkel, és úgy elképzelem, hogy otthon is épp ezt a filmet nézik az egyik csatornán, a másikon meg éppen egymást szavazzák ki a játékosok, a harmadikban meg megy, mondjuk, a Big Brother, ami itt is megy, szóval, hogy valóban nincs sok különbség, ugyanazokat az arcokat látom mindenütt, itt, a házban, ahol lakom, itt is itt van a földszinten ugyanaz a nő, aki otthon is a házban, az Ibi néni, félig vak, és mindig kinn áll az ajtóban, és azt nézi, hogy éppen ki jön be a házba, itt is itt van az Ibi néni, a különbség csak annyi, hogy otthon az Ibi néni nem tud semmilyen nyelven, az itteni meg csak franciául beszél, ha belegondolok, ez azért nem olyan nagy különbség, de tényleg nem.

Szóval, ezért kár volt ideutazni.

De azért jó, hogy itt legalább kicsit megtapasztalja az ember a semmit, és hogy mindig minden ugyanaz, meg minden változatlan, és miközben megtapasztaljuk a semmit, aközben azért csak-csak megtanulunk itt egy másik nyelvet, mondom is a négyévesnek, hogy azért nagyon jó, ha az összejön, hogy tud az ember valami másik nyelvet, mert ha tud, és ha mindig minden ugyanaz, akkor ugye legalább jól el tud beszélgetni azzal a más nyelven beszélővel is a semmiről, ami, mint tudjuk, változatlan.

De azért nem is minden ugyanaz. Mert a csúszda, például, csak Lille-ben hullámos.

2002

Lillenapló 2

(új gyerekvilág)

Hogy még az egeret is zsebre kell dugni, az azért túlzás.

Nem gondoltam azt egy percig se, hogy könnyű lesz, és világos volt, hogy kutyát vagy macskát, vagy tigris vagy medvét bevinni nem lehet, de hogy az egér ellen is tiltakozni fognak, azt tényleg nem hittem volna.

Ma volt a négyéves először francia óvodában.

Ahova játékot bevinni tilos.

Merthogy a francia óvoda az nem is óvoda, hanem iskola. És szombat délelőtt is van, mert itt nincs az iskolában szabad szombat, helyette a szerda a szabad, én ugyan megkérdeztem az igazgatónőt, hogy miért szabad a szerda, és miért nem szabad a szombat, és ha mindenképpen valami szabad a hétből, akkor miért pont a szerda a szabad, miért nem a csütörtök vagy a kedd vagy a hétfő.

De a helyzet az, hogy erre nem tudott válaszolni az igazgatónő, csak annyit mondott, hogy ez nem az ő hatásköre, amiben nyilván igaza is van, én csak a véleményére voltam kíváncsi.

Azt mondta, hogy ez itt, „északon”, szóval, itt, Lille-ben, ez így van.

De az egységes egész Franciaországban, hogy nem lehet bevinni az óvodába semmilyen játékot, semmilyen plüssállatot, na most, a négyévesnek ezt nem lehet elmagyarázni, vagy legalábbis nem olyan nagyon egyszerű, mert vele mindig az Arthur kutya ment Pesten az óvodába, azért az Arthur kutya, mert ő meg tudja védeni, hogyha baj van.

És az Arthur kutya semmiképpen sem mehetett.

Most azt mondtuk, hogy védje meg őt a szürke kiséger, amelyik a zsebében is elfér, és akkor az egy titkos testőr.

Ezt amúgy elfogadta a négyéves.

De azért nem volt könnyű szombaton reggel vele óvodába menni, akarom mondani, iskolába, mert az école maternelle az tulajdonképpen már iskola, padban ülnek a négyévesek, fegyelmezetten rajzolnak, énekelnek, ha kell, meg számolnak, nincs semmi lazaság, fő a szociali-

záció, nem lehet elég korán kezdeni, de tényleg, van ebben azért jó is, mert kicsit meglepődtem, amikor kiderült, hogy még számítógépezni is fognak, ami azt jelenti, hogy mindenféle állatos billentyűket nyomogathatnak a számítógépen, hogy abból aztán mi jön ki, azt persze nem tudom, mert én, sajnos, nem járhatok itt óvodába.

Mindenesetre egészen jókedvűen jött haza a négyéves az óvodából, ami egyébként teljesen ingyenes, nem kell hozzá semmi, csak egy lakcím az adott óvoda körzetében, hogy ott lakik a négyéves, és már mehet is, nem kérdeznek semmit, a nyelvet tudni nem kell, annyi az egész, hogy egy gyereknek, ha valahol lakik, akkor neki iskolába, illetve óvodába járnia kell, és kész.

És akkor most titkos zsebeket gyártunk, ahova miniatűr testőrök férnek, mert fő az óvatosság, soha nem lehet azt tudni, hogy valóban nem a szürke kiséger lesz-e az, amelyik egy szép napon megvédi a négyévest az iskola-óvoda rémségeitől.

Jó ez a hétvége: van már kempingágyunk, óvodánk és titkos egértestőrünk is.

Lillenapló 3

(úton Ejrópába)

Én nem vagyok egy euroszeptikus.

Ha valaki azt mondaná, hogy én egy euroszeptikus vagyok, annak nagyon megmondanám a véleményem. Én igenis akarom, hogy csatlakozzunk az Unióhoz, és hogy ne legyenek határok, és hogy egyformák legyenek a jogaink.

Én ezt nagyon akarom.

Csak éppen jó lenne, ha a franciák is összeszednék magukat végre, hogy egy kicsit felnőjenek a feladathoz, meg főleg hozzánk, Közép-Európához, meg egy kicsit, ha képesek lennének mást is észrevenni magukon kívül, ha nem lenne olyan nagy a pofájuk, és ha megértenék, hogy a jó dolgokat nem ártana eltanulni, kitől is?, mondjuk, Európától.

Merthogy ez így nem fog menni.

Mármint nekik.

Ma bementem a négyévessel egy itteni Sparba, amely nem Spar, hanem Lidl, hogy vegyek üdítőt, kenyeret, sajtot, bort, ilyesmit. A pénztárnál 5, azaz öt eurót kellett volna fizetnem, de pechemre, csak 100, azaz százeurósom volt. A pénztárosnő, egy átlagos harmincas, rám nézett, látta külföldi és lányos zavaromat, annál is inkább láthatta, mert a négyéves lányommal is bajlódnom kellett, no nem volt rest, kihasználta nem odafigyelésemet, és simán, de látványosan átvágott, méghozzá úgy, hogy kezembe nyomott egy 50, azaz ötveneurost, aztán jó sok aprót meg két tízest, én meg szórakozottan távoztam 75, azaz hetvenöt euróval, holott 95, azaz kilencvenöt euróval kellett volna.

Hús euró az testvérek között is ötezer forint, meg nem is egyszereűen ötezer, hanem mondjuk hat üveg kifejezetten jó vörösbor ára. Itt. Franciaországban.

Szóval, kemény pénz.

Valahogy éreztem, hogy nincs minden rendben, és már kint az áruház előtt hozzákezdtem a számoláshoz, de nem kellett sokat számol-

nom, mert csak a vak nem látta, hogy úgy át vagyok vágva, mint az a bizonyos fekália a palánkon.

Na most akkor indultam vissza a négyévessel a Lidlbe, kiverni a balhét, visszakövetelni jogos tulajdonom.

Nem a legjobb franciasággal próbáltam előadni a témát, a nő a kasszánál látványosan intett, hogy ő együttműködik a probléma megoldásában, jelezte valami kollégájának, hogy akkor az ugorjon be helyette, merthogy ő kasszát csinál, vagy számításokat, aztán valamit magyarázott, hogy ő átnézi a beütött összegeket, és hogy akkor ő abból majd következtet, és hogy akkor ő most hátramegy megbeszéli a problémát, közben meg ott álltam a négyévessel, egy narancslével, egy sajttal, egy kenyérrrel és egy üveg borral, valamint csekélyke nyelvtudással, és vártam, hogy visszaadja a húszasomat, de a húszasomat valahogy csak nem adta vissza, és eltűnt, akkor én szóltam, hogy mégis hol van, erre előjött, és mondja, hogy én nem is adtam neki százast, mert a gépbe nincs beütve, hogy százast, merthogy mindig be kell neki ütnie, hogy milyen pénzt kap és mennyiből ad vissza.

És hogy neki a kasszában nemhogy plusz hús euró lenne, hanem még neki van mínusza harminc euró értékben.

És ebben a bűvészmutatványban az volt a legcsodálatosabb, hogy a blokkra valóban az volt ráütve, hogy ő ötvenest kapott tőlem, tehát eszerint az ötvenesemből adott vissza nekem hetvenöt eurót.

Én erre mondom neki, hogy lóg nekem egy húszassal, merthogy százasból csak hetvenötöt kaptam vissza.

Erre azt mondja, hogy nem, hogy én tévedek.

Erre én már ordítok, mint állat, és mondom neki, hogy hívom a rendőrséget.

Erre azt mondja, hogy neki van hiánya, a zsebei üresek, ő „tisztá”, „net”, mondja nekem, és különben is, három gyereke van.

És hogy ne ordítsak a kicsi lányom előtt.

És akkor én már alig voltam magamnál, de ezt már nem mesélem el.

Eljöttem rendőrség meg húszas nélkül.

Gyönyörű trükk: hiányt csinálni, miközben többlet lesz.

Csak azt nem tudom, hogy csupán engem vágott át húsz euróval, avagy 20 + 30 euróval engem és az üzletet is.

Nem tudom, elég világos vagyok-e?

És a legérdekesebb az egészben, ha ő ötvenest kapott volna tőlem, akkor miért nem kérte vissza azt a többletet, amit eszerint ő adott nekem?

De ez a probléma ott, „párbeszédünk” során, nem jött elő.

Ügyes.

Valamikor az ilyesmire azt mondtuk, nagyon, nagyon, nagyon Kertész-Európa.

Ma inkább azt mondom: nagyon Franciaország.

2002

Lillenapló 4

(Kertész Imre Lille-ben)

Ma minden órában egy magyar író nevét hallottam a rádióban.

A hírekben egy magyar író neve szerepel, bármelyik francia rádióadó hallgatom, legyen az a legkereskedelmibb, legkönnyűzeneibb rádió, ha híreket mondanak, akkor nem felejtik el megemlíteni Kertész Imre nevét.

Az első magyar Nobel-díjas író.

Most akkor nincs többé, hogy valaki „majdnem megkapta”. Most akkor megvan. És tessék vigyázzba állni. És tessék örülni. És tessék végre megérteni, hogy az irodalom másképpen működik.

Még sok minden jutott az eszembe, de nem írom bele még a naplómba se.

Hallgatom egy szimpatikus hangú bemondónő közömbös hadarását, és nem akarom elhinni. Azt mondja, *Imre Kertész*. Nobel-díj, 2002.

És egészen egyszerűen örülök. És azt gondolom, hogy valóban itt van a legjobb helyen az a díj.

Az irodalomban nincsenek megfellebbezhetetlen tekintélyek.

Az elmúlt években kicsit megint azt hitte az irodalom, már megint azt hittük, hogy vannak ilyen tekintélyek.

Pedig nincsenek.

Kertész Imrét, hál' istennek, senki nem gondolta abszolút tekintélynek, aki majd megmondja bármiről is, hogy jó az, avagy nem.

Évek teltek el, és nem foglalkozott vele senki sem.

Telik-múlik az idő, irodalmi életet élnek az írók, és hajlamosak vagyunk azt hinni, ez az irodalmi élet, ez az irodalom.

Aztán vannak, akik nem élnek irodalmi életet. És történetesen van egy író, aki írt valami nagyon fontosat. És ez jó. Hogy valaki író, és csak író, és történetet ír, és ezt elismerik.

Kertész Imréről szerencsére nem sokat beszélt a magyar irodalom.

Nem baj. Nem volt eddig sem megfellebbezhetetlen tekintély, nem is kell, hogy az legyen. A magam részéről unom a tekintélyeket.

Mert unalmasak.
Ez az egész olyan, mint valami rendszerváltás. Mintha valaki a ki-
ráltságban kikiáltaná a köztársaságot.
Kertész Imre Nobel-díjas lett.
Ilyen egyszerű. És ettől most nem kell azt éreznünk, hogy akkor
most itt van valaki, akitől függünk.
Továbbra sincsenek irodalmi nagyurak.
Kertész Imre egy közülünk. Szerző, aki Nobel-díjat kapott. Általa
mi kaptuk ezt a díjat.
Valaki, akiről húsz évvel ezelőtt nem is nagyon akart tudni az iro-
dalmi arisztokrácia.
Hihetetlen. Lille-ben megszólal a rádió, és elhadarja egy női hang,
hogy *Imre Kertes*, és minden órában elhadarja, és úgy elképzelem, hogy
Kamcsatkában is elhadarja valami hang, meg Chilében, meg Irakban,
meg New Yorkban, és nem akarom hinni, de így van, megszületett az
első magyar Nobel-díjas író.
Most azt szeretném, hogy mindenki ünnepeljen.
Ez a magyar irodalom abszolút ünnepe.

2002. október

Lillenapló 5 (francia kaland fürdőgatyával)

Ma megtanultam, hogy milyen az, ha nem tetszik az ember nad-
rágja.

Én speciel a fürdőnadrágra gondolok ebben az esetben.

Mert ma nem tetszett a fürdőnadrágom az uszodában az úszómes-
ternőnek, még meg is fogta a fürdőnadrágomat, de tényleg, van ugyan-
is egy zsebe az én fürdőnadrágomnak, ez a zseb úgy combtőmagas-
ságban van, inkább elől, mint oldalt, de nem kifejezetten elől, szóval
egy kicsit azért oldalt, és ott fogta meg az úszómesternő a fürdőnad-
rágomat, és megnézte, és azt mondta, hogy nem megfelelő az anyaga a
fürdőnadrágomnak, ezért nem úszhatom a lille-i uszodában.

És kizavart az uszodából.

Az történt, hogy ma végre elmentem itt, Lille-ben egy uszodába,
merthogy otthon, Pesten rendszeresen járok uszodába meg szaunába
is, és itt már három nap után kifejezetten hiányzott, és elhatároztam,
hogy akkor most elmegyek és szaunázom meg úszom, hogy egy kicsit
magamhoz térjek végre.

És akkor vettem egy belépőt az uszodába, itt Lille-ben, *piscine mu-
nicipal*, ami annyit tesz, hogy közuszoda vagy népuszoda, kettő euró és
negyven cent volt a belépő, meg külön vettem egy belépőt a szaunába
is, az nyolc euró volt, és azt hittem, hogy most minden rendben lesz, és
végre kicsit kikapcsolódom.

A belépők nem nagyon drágák, bár a szauna lehetne olcsóbb is,
a nyolc euró az testvérek között is kétezer forint, az azért már nem
kevés egy meglehetősen színvonalatlan szaunáért.

És akkor szaunáztam egy keveset, aztán meg mentem a medencé-
hez, hogy úszom egyet, nem volt valami nagy dobás a medence, talán
ha 25 méter hosszú volt, sávok nem voltak, semmi feszített víztükör,
szóval, ennél otthon csak jobb van, bárhova is akar menni az ember.

És akkor, amikor már éppen be akarok menni a vízbe, odajön az
úszómesternő, és azt mondja, hogy abban a fürdőnadrágban, ami ne-

kem van, abban tilos a vízbe menni, és még rá is mutat valami ábrára, amely a bejáraton van kitéve.

Meg kell, hogy mondjam, hogy eddig tökre büszke voltam a fürdőnadrágomra.

Merthogy ez egy nemrégén vásárolt, meglehetősen népszerű fazon, az a *gatya típusú* fürdőnadrág, amely manapság eléggé elterjedt honi uszodáinkban, szóval, olyan, amit régen kempingnadrágnak hívtak, ma illet lehet kapni fürdőnadrág néven, és nem is olyan kétfilléres darab.

És akkor odajön az úszómesternő, és azt mondja, hogy nem jó a fürdőnadrágom, és nem mehetek bele a medencébe.

És, kérdezem tőle, miért nem jó?

Merthogy nem a hagyományos fürdőnadrág, mondja az úszómesternő, és rámutat egy alkalmi úszósporttársra, mármint az ő úszónadrágjára, közismert típus az is, olyan, ami ugye azt a férfialsót utánozza, amelyben inkább domborít az ember, nem tudom, jól fejezem-e ki magam, szóval, ami nem gatya.

Az a típus lenne jó, ami jól tart, és rásimul és feszes, és az nem jó, amiben csak úgy laza az ember, és ami ezáltal nem feszes.

Ezt magyarázza az úszómesternő, nem annyira szavakkal, de jelekkel inkább, mindenesetre tökéletesen érthetően.

És valahogy a fürdőnadrágom anyagával is baja van, és még a zsebét is megfogja, hogy ellenőrizze a fürdőnadrágom anyagát, tudom, hogy ezt már írtam, de nem tudok a dolog felett napirendre térni.

És tényleg mondom, hogy egyébként a fürdőnadrágom teljesen elegáns meg diszkrét, eddig mindenütt megfelelttem, sőt, igen sokan hordanak olyat, amilyen nekem van.

Mármint otthon, Magyarországon.

Kérdeztem az úszómesternőt, hogy mégis mi az oka ennek a szigórúságnak, miért nem felel meg az én fürdőnadrágom neki.

Még azt is mondtam, hogy az egész világon elfogadják ezt a fürdőnadrágot, sőt, nemcsak elfogadják, de divatos is.

Nagyon logikusan azt válaszolta, hogy nekem igazam van, és ő tudja, hogy mindenütt illet hordanak a fiatalok, de sajnos ez Lille,

Franciaország, és ebben a városban ez a rendelkezés. Szóval, így nem úszhatok.

De, tekintettel tudatlanságomra, visszatérítik az úszójegy árát.

Valóban, kifelé menet a kezembe nyomták a két euró negyven centet.

Csak azt mondhatom, amit az úszómesternő mondott: ez Lille.

2002

Lillenapló 6

(Márai)

Ma egy kicsit Máraira is gondoltam.

Ő mondra valahol, állítólag, hogy néha, ha már végképpen fáradtak vagyunk, akkor ágyban kell maradni egész nap, beteget kell játszani, nehogy valóban megbetegedjünk.

Ma beteget szerettem volna játszani, és azt szerettem volna, ha maradhatok a tegnapi megvett kempingágyon, ágyban, párnák közt, de aztán nem jött össze, hogy maradjak, mert kezdődött már kora reggel minden, tennivalók meg örületek, különben is, ha valakinek gyereke van, akkor tanulja meg, hogy ő most örökké példát mutat, tehát olyankor tényleg nem heverünk ágyban, de tényleg nem.

Fárasztó örökké példát mutatni.

És fárasztó örökké elhítenni egy emberrel, aki történetesen gyerekek, hogy minden rendben van, erősek, egészségesek és jókedvűek vagyunk, hogy nem dühöngünk, fárasztó nem rosszkedvűnek lenni, nem kiborulni, nem depressziósnak lenni, fárasztó játszani a majdnem tökéletest.

Még szerencse, hogy Lille-ben lehet kapni jegesmedvét.

Bementünk ma az itteni Auchanba, amelyről nemrég tudtam meg, hogy egy francia kifejezésből ered a neve, miszerint „au champs”, vagyis „mezőre”, merthogy mezőre megy az ember, amikor ilyen helyre megy, autóval, ahol olcsón, persze relatíve olcsón vásárolhat, szóval, bementünk ma a négyévesemmel valami ilyen helyre, hogy veszünk valami komolyat, mondjuk egy asztalt, hogy a kempingszék és -ágy mellé asztal is legyen, amikor is megláttunk egy akkora jegesmedvét, mint majdnem a négyévesem, és attól a pillanattól nem volt kérdés, hogy az a jegesmedve hova is akar menni, merthogy a négyévesem azt mondta, hogy ugye hallod a dörögését annak a fehér mackónak, és akkor hallanom kellett a dörögését, és már tényleg hallottam is, hogy azt mondja az a mackó, hogy sziasztok, éppen rátok vártam.

Jó módszer egy négyévestől, hogy majdnem mindegyik plüssállatának érti a beszédét, nemcsak érti, de hallja is, ez azért nem éppen semmi, köztünk szólva, tényleg nem.

Különben meg két napja vagyok itt, és azt várom, mikor szólal meg a négyévesem perfekt franciául.

Mindig szerettem volna anyanyelvi szinten egy másik nyelven megszólalni.

Azt mondják, ha a négyéves óvodába jár majd, akkor három hónap után már beszél a többi gyerek nyelvét.

Még hozzá tökéletes kiejtéssel.

Itt csak az a baj, vagy a szerencse, hogy a négyévesem nagyon tud magyarul, és nagyon hisz a kimondott szó erejében.

És nagyon nagy a rábeszélőkéje.

Így aztán számomra az sem elképzelhetetlen, hogy nem ő tanul meg majd franciául, hanem az összes többi gyerek magyarul.

Ami azért, valljuk be, gyönyörű lenne.

2002

Lillenapló 7

(vörösbor)

A franciák vörösbort isznak.

Lille-ben is mindenki vörösbort iszik, pedig Lille-ben nem is franciák élnek, hanem flamandok, büszkék arra, hogy ők flamandok, őket csak a Lajos, a tizennegyedik Lajos csatolta Franciaországhoz, nekik egyébként semmi közük semmihez, és ezzel nagyon is elégedettek.

Mármint a franciákhoz nincs semmi közük. Egyébként pedig franciául beszélnek, meg olvasnak, meg írnak, meg ami kell, és ezzel a felületes szemléllővel sikeresen el is hitetik, hogy ők franciák. Pedig dehogyan.

Lille-ben nem is francia házak vannak, Lille-ben még a házak is flamandok.

Kis vörös téglás házak mindenütt, kétszintesek, alul egy nagy nap-pali, fürdőszoba, konyha, felül két szoba, ha van még egy újabb emelet, akkor feljebb is két szoba, esetleg egy plusz fürdőszobával vagy mosdóval.

A ház mögött kis kert, ott lehet ebéd után szieszta.

Jól megvannak ezek a Franciaországban élő, nem francia flamandok.

Reggel kilenckor még alig térnek magukhoz, de 12-kor már nem szabad őket zavarni, a hivatalok kínos pontossággal zárnak be, mert-hogy akkor nekik két óra ebédszünetük van, igaz, hogy utána rendszeren dolgoznak estig, bepótolják az ebédidőt.

Most akkor ezt az életformát próbálgatom, itt, Lille-ben.

Minden olyan, mintha valóban elkezdhetnék bármit is, mintha bármit is újra kezdenék, merthogy egyszer valamikor a fejembe vettem, hogy itt leszek néhány évig, itt, Franciaországban, és akkor majd megtudom végre, milyenek is a franciák, akik egyébként vörösbort isznak.

És most tessék, itt vagyok.

Amikor, régen, a fejembe vettem, hogy itt leszek, akkor nem sikerült. Most sikerült, pedig most nem annyira akartam.

Idegen egy idegen városban.

Ennek persze, így kezdetben különösen, ára van.

Egy olyan lakásban ébredek ma reggel, ahol nincs semmi, de szó szerint semmi, a földön alszom, egy takarón, és nem mondhatom, hogy jól érzem magam.

Merthogy fáj minden tagom.

Legfeljebb attól lehetnék boldog, hogy valóban itt vagyok, messze, hogy Lille-ben ébredek, ami egy kisváros, vagy nem is olyan kisváros, Franciaországban, északon, egészen közel a belga határhoz.

És gyakorolhatom a nyelvet, ami abból áll, hogy a házban, ahol lakom, van egy-két kedves arab, jól beszélnek franciául, persze, hiszen franciák, Franciaországban minden arab francia, és velük beszélgetek mindenfélérel, még politikáról is, Európai Unió stb., és így okosodom, erősödik a franciatudásom, és hasznosan töltöm az időmet.

Ma is ezt tettem.

Közben a feleségem, aki lektor lett a lille-i egyetemen, magyar lektor, és a lektori fizetéséből fogunk élni, ami itteni minimálbér, azt mondja, hogy látott két egészen jó kempingágyat az egyik bevásárlóközpontban, menjünk, vegyük meg, hogy mégse a padlón aludjunk, ha már ilyen jó dolgunk van, hogy itt lehetünk.

Ennek a lányom is nagyon örül, az Orsi, négyéves, ő se szeret a padlón aludni, meg azt se szereti, hogy állva esszük a reggelit az üres konyhában, és különben is, vegyünk már egy széket, ha már ágyat is veszünk.

Szóval, ma vettünk két ágyat és három széket, és ezzel be is rendeztük a lakást. Ilyen jó dolgunk van.

2002

Lillenapló 8

(visszatérés)

Visszatértem Lille-be, néhány napra, itt kezdem el írni a Naplót, és éppen a mai napon, október 23-án, a forradalom évfordulóján. Ülök egy kávéházban, „wifizek”, és küldöm az első írást, hogy elinduljon a Napló-link.

Tegnap megkérdezte valaki telefonon, miért írok annyit mostanában a halálról? Tény, hogy a legújabb novellám is a halállal foglalkozik, tegnap reggel fejeztem be *A temetés megszervezése* című elbeszélésemet, az ÉS-nek adom oda, ott szeretném megjelentetni. Arról írok benne, hogy minden ember életében három korszak van, az első a tanulás időszaka, amikor ki-ki találkozik azokkal az emberekkel, akiket fontosnak érez, és akiktől megkapja a tudását. A második a búcsúzás korszaka, amikor mindenki elköszön azoktól, akiktől valaha valamit is tanult. A harmadik a lezárás korszaka, amikor már nincs kitől elbúcsúzni. Ekkor már mások búcsúznak, attól, aki eddig elköszönt a mestereitől. Apám halála óta úgy érzem, én ebbe a harmadik korszakba léptem. Nem én búcsúztatok, tőlem búcsúznak. És ez a rosszabb.

Erről szól a novella. Rosszkedvű írás? Lehet.

Futottam tegnap este Lille-ben, a Citadelle körüli parkban. Késő este. Miért vidámabbak és energikusabbak itt az emberek? Mostanában ezt kérdezem magamtól.

2007. október 23.

Lillenapló 9

(egy 17 éves fiú levele)

Egész Franciaország egy 17 éves fiú levelétől hangos. Mindenki erről beszél, vitatkozik, hogy igaza van-e Nicolas Sarkozynek, a köztársasági elnöknek.

Guy Môquet 17 évesen írta meg a levelét, 1941. október 22-én, néhány órával a kivégzése előtt. Két levelet írt, egyet az édesanyjának, egyet pedig egy bizonyos Odette-nek, a barátnőjének. Az utóbbinak írt levélben kicsit „mentegetőzik”, vagy legalábbis „sajnálja”, hogy „többet nem tudnak együtt korcsolyázni”. Nem tudnak együtt korcsolyázni, mert néhány óra múlva megölik a németek, kivégzik mint francia kommunista ellenállót.

A második levél az édesanyjának szól. Azt kívánja, hogy „bátor” és „erős” legyen az édesanyja, amikor ezt a levelet elolvassa, mert erő kell annak elviseléséhez, hogy a fia nincs többé. Azt szeretné, ha megértené, ő nem bánt meg semmit. Harcolt a fasiszta megszállók ellen, kommunistaként és hazafiként, és most kivégzik őt egy rossz rendszer katonái. Azt írja, „éljen Franciaország”, de egyben „éljen a német nép is”, a jövő Németországa, amelyik nem a faszizmusról fog szólni.

Nicolas Sarkozy köztársasági elnökként felkérte a középiskolákat, hogy olvassák fel ezt a két levelet iskolai idő alatt, ezen a napon. Néhány középiskolai tanár tiltakozott, mondván, a köztársasági elnök nem „utasíthatja” őket. És különben is, ezzel „megzavarja a felépített tanrendet” és „bizonytalanságot” idéz elő.

A konzervatív köztársasági elnök, a középjobb színeiben megválasztott Sarkozy egy kommunista levelet akar felolvasatni az iskolákban. A francia baloldal zavarban van. Most hogyan is kell reagálni?

Guy Môquet levele drámai dokumentum. Dokumentum egy fundamentalizmusellenes, egy rasszizmus- és szegregációellenes ország történelméről. Nicolas Sarkozy, aki minden fórumon hangsúlyozza, hogy ő született francia (mert Franciaországban született), vagyis felmenői egyáltalában nem voltak azok, ismét bizonyította, hogy konser-

Lillenapló 10 (fesztivál)

vatív politikusként nem kell a szélsőjobbot kiszolgálni, sőt, lehet vállalni a baloldal hagyományait. Intézkedése vihart kavart és szimpátiát keltett. A statisztika szerint a tanárok 95 százaléka végül felolvasta Guy Môquet levelét. Az 5 százalék közül néhányan talán a levél tartalmával, irányultságával nem értettek egyet, néhányan talán valóban azt kifogásolták, hogy Sarkozy „az oktatói gárdát nem utasíthatja”. Azt gondolom, ennyi, mint százalékos arány, még Franciaországban is megengedett.

És fejet hajtok én is Guy Môquet hőstette előtt. Európáról szól, a jövő Európájáról, amikor ezt a két levelet megfogalmazta.

Ma van a Szépirók Őszi Fesztiválja. A fesztivál tematikusan az úgynevezett Kádár-korszak alternatív irodalmi kezdeményezéseivel foglalkozik.

Magam a nyolcvanas éveket, egy évtizedet teljes egészében az alternatív irodalmi kezdeményezéseknek szenteltem. A teljesség igénye nélkül felsorolom azokat az underground vagy a hivatalostól eltérő megnyilvánulási formákat, akciókat, amelyekben részt vettem.

A legfontosabb a *Jelenlét*.

A Jelenlét, amelyik 1981-ben, ötévi csend után újjászületett. Újjászületése után az alternatív irodalmat és művészetet képviselte. Lapengedélyünk nem volt, minden egyes folyóiratszámot egyenként – mint magánkiadványt – engedélyeztettünk az akkori Kulturális Minisztérium Kiadói Főigazgatóságán. 1981 után közvetlen kapcsolatban álltunk az akkori demokratikus ellenzékkel, Rajk László szamizdat-butikjával, és személyesen olyan ismert ellenzékiekkel, mint Krassó György. Az első számban már Háy Ágnes grafikáit közöltük, aki Krassó élettársa volt. Folytatólagosan közöltük Rainer M. János tanulmányorozatát az ötvenes évekbeli Irodalmi Újságról. Szent-Iványi Istvántól közöltünk novellát, illetve Sükösd Miklósnak olyan írását közöltük, amelyet a Mozgó Világ emlékezetes bezúzott példányából vettünk át. Irodalmi alternatívizmusunk a peremvidéken levő írók közlését is jelentette, Bujdosó Alpárral készítettünk interjút, a Magyar Műhelyt mutattuk be, Eörsi István olyan Allen Ginsberg-fordításait közöltük, amelyeket sehol nem engedtek megjelentetni hivatalos lapokban. A Jelenlét aztán egészen az 1989-es *Szógettő* antológia megjelenéséig az alternatív irodalom alapvető fóruma maradt, és megmaradt aztán a kilencvenes évek végéig annak. 1981 óta szerkesztem, ma is a főszerkesztője vagyok. A Jelenlét „élő” folyóirata volt a

Jelenlét-Rövé.

Ez egy élő folyóirat-sorozat a nyolcvanas évek elején, felléptünk az Egyetemi Színpadon, az akkori Írószövetségben, illetve vidéki városokban. Az estek szervezője Kardos Tibor volt, szerkesztője pedig én magam.

Alternatív kezdeményezés volt a

Tér/Kép/Vers csoport.

Tagjai: Bíró József, Zalán Tibor, Géczy János, Petőcz András, Pentelek Imre, Molnár Miklós, Székely Ákos, Endrődi Szabó Ernő, Hegyeshalmi László. 1982 óta működött, a nyolcvanas évek közepén betiltották. Rendszeresen léptünk fel, például a budapesti Kassák Klubban, illetve Hatvanban, Székesfehérváron, Békéscsabán, Szombathelyen, Veszprémben, hogy csak a legfontosabb városokat említsem. Kiadványokat jelentettünk meg, katalógusokat, képversekkel, versekkel. Élő folyóirat-esteket szerveztünk. Minden fellépésünk alkalmából kiállítás is szerveztünk. Hasonló alternatív irodalmi kezdeményezés volt a

Médium-Art egyesület és folyóirat.

1983-ban kezdtem szervezni és szerkeszteni. A folyóiratot szamizdatban jelentettem meg, a saját pénzemen, postai csekken küldtek rá az „előfizetők” támogatást. Engedély nélküli fénymásolt kiadvány volt, közöltem Erdély Miklóstól, Nagy Páltól, Szilágyi Ákostól műveket, hogy csak néhányat említsek. A lap öt számot ért meg, mondom, engedélyt nem kértem rá. Levélben terjesztettem. A nagyon kevés irodalmi szamizdatok egyike volt. Hasonlóan szamizdat kiadvány volt az

Összegyűjtött tyroclonista versek.

Szintén fénymásolt kiadvány, engedély nélküli szamizdat, 1983-ból. Az első, nem hivatalos verskötet. Postán, levélben terjesztettem.

Az alternatív irodalmi fórumok egyike volt a Magyar Műhely Baráti Kör egyesület és füzetsorozat.

A Magyar Műhely Baráti Kör mint az egyik első hivatalosan bejegyzett egyesület a rendszerváltás előtti időszakból, 1987-ban alakult. A kör füzetsorozata, egy önálló könyv, 1989 nyarán jelent meg. Ez volt az első magyarországi Magyar Műhely Könyv, a *Non-figuratív*

című kötetem, vizuális verseket tartalmazott. A kör rendszeres esteket, felolvasásokat tartott.

És beszélni kellene az 1983-as *Állóháború* antológiáról vagy az 1988-as *Kassák Lajos-émlékkönyvről*. Mindkettő az Eötvös-könyvek sorozatában jelent meg.

Mindezt kiegészítésként akartam elmondani a Szépirodák Őszi Fesztiváljához, innen, Lille-ből, Franciaországból.

2007. október 27.

**Franciaország,
élet, irodalom, politika**

A fekete pap, a parkolóőr és a guadeloupe-i szomszéd (aki zenetanár)

1.

Vasárnap délelőtt, 11 óra. Elegáns urak, hölgyek, csinosan felöltözött gyerekekkel kézen fogva sietnek a kisváros katolikus templomába. A Szent Calixte-székesegyház nagyméretű, háromhajós, klasszicista épület, a XVIII. század második felében épült, jóval a francia forradalom előtt, akkor, amikor a katolicizmus, illetve annak francia változata, a janzenizmus államvallásnak számított. Azt gondolnánk, hogy nagy egy ekkora templom egy olyan kisvárosnak, mint *Lambersart*. Mégis, a mai napon a templom zsúfolásig megtelt. A sekrestye ebédlőjéből székeket hoznak ki a főpap kérésére, a hívők egy részét az oltár mögé ültetik, máshol már nincs hely. Elsőáldozás lesz, legalább 40 gyerek ma először veszi magához jelképesen Krisztus testét, a megszentelt ostyát.

Lambersart, a francia kisváros, ahol mindez történik, a maga mintegy 30 ezer lakosával közvetlenül a másfél milliós nagyváros, Lille mellett van, olyannyira, hogy a két város összenőtt, a kisebbik már csak a nagyobb egyik kerülete, amelyet a metró, a busz természetes módon köt össze annak belvárosával. Ugyanakkor mégis külön közigazgatási egység, és hagyományosan nagyon gazdag – jól kereső orvosok, ügyvédek lakják, jól menő vállalatok vezetői és tulajdonosai, valamint értelmiségiek, egyetemi tanárok, újságírók. Lille „Rózsadombja” lehetne, ha lennének a Rózsadombon olyan szecessziós kis kastélyok, amilyenek Lambersart-ban, középkori várakat idéző épületek, apró tornyokkal, színes üveglablakkal, erkélyekkel, oszlopfőkkel és tümpanonokkal.

Lambersart jómódú lakossága konzervatív – a francia chiracista párt, a jelenleg Nicolas Sarkozy vezette UMP (Népi Mozgalmak Uniója) a lambersart-iak mintegy 70 százalékának a szavazatára szá-

míthat, ami jóval meghaladja az országos átlagot. Ez a tény annál is inkább figyelemre méltó, mert maga Lille és az általa irányított Nord megye szegénynek számít, itt az ország számos gazdasági és társadalmi problémája az átlagosnál erősebben jelentkezik, ezért a szélsőséges pártok iránti szimpátia is ebben a megyében a legnagyobb. Itt, a megyében a szélsőjobbnek és a szélsőbalnak jelentős a bázisa, aminek eredménye – a francia választási rendszerből következően – az, hogy Lille-nek is, a megyének is a kommunisták által támogatott szocialista vezetése van. Lambersart tehát kivétel, konzervatív jobboldali polgármesterével, pártszimpátiájával. Ezek után nem meglepő, hogy a megyében egyedül Lambersart lakossága szavazta meg 2005 májusában az Európai Unió alkotmányát, az alkotmány itt 60 százalékot kapott, miközben az országos átlag 45 százalék volt.

Vasárnap délelőtt, katolikus mise Lambersart-ban, a Szent Calixte-templomban. A hangulat oldott, barátságos, mindenkiben az ünnepélyességnek, a jókedvnek, a derűnek egy természetes összhangja van jelen. Szőke, kék szemű kislányok fehér harisnyában, apró, sötét szoknyában, vagy tejfehér bőrű, szeplős, hirtelenvörös kislányok – északon vagyunk, ez a terület már Flandria, a lakosság itt valamikor hollandul beszélt. A mellettem ülő vörös hajú kislány lehetne ír is, ennyire világos vörös haját, ilyen szeplős arcot még talán nem is láttam. A templom egész közönsége ilyen, a sok-sok ember nagyon is egyforma. A miséző főpapot egy fiatalabb pap segíti, hófehér reverendája (rajta a nyakába akasztott nagyméretű kereszt) és hófehér fogso-
ra jól harmonizál arca, kézfeje egészen sötét, már-már fekete színével. A főpap mellett viszi a füstölőt: ő az egyetlen afrikai származású a templomban.

Sok-sok gyerek az oltár körül, némelyik ül a földön, van olyan is, amelyik rohangál. A főpap elemében van. Mint valami show-műsor sztárja, műsorvezetője, mikrofonnal a kezében irányítja a ceremóniát, néha egy-egy gyereket az oltár mellé állított pulpituushoz terel, ahol szintén mikrofon van, beszélget vele a vallás és Krisztus jelentőségéről a mindennapi életben, vagy éppen átveszi tőle és megmutatja a híveknek a gyermek erre az alkalomra készített rajzát. Közben, természetese-

sen, zajlik a mise – a hívek előre megkapták fénymásolatban az énekek és a meditációk szövegét, megfelelő időközönként megszólal az oltár mellett a helyi nyugdíjasok kórusa.

A hívek a fénymásolatokból éneklék az egyházi dalokat.

Az énekek között beszél a főpap, és – persze – eljön a prédikáció pillanata is. Megtudhatjuk, hogy a szeretet, az egység, a nyugalom mai világunk legfontosabb értékei. Közhelyek, kellemes, vasárnap délelőtti közhelyek. A főpap konkrétumot nem említ, csak egyszer. Kimondja azt a rövidítést, amelyet ma legtöbbször hallani az utcán, a hírekben, amelyről hosszú kolumnákat írnak az újságokban. Csak három betű, de mindenki tudja, miről van szó. Még a gyerekek is tudják. „CPE”, mondja a főpap, vagyis „első munkaszerződés”. Csak annyit mond a főpap, hogy „körülöttünk a CPE kapcsán keletkezett zűrzavar”, és, hogy „a nyugalom a legnagyobb érték”.

Nem foglal állást, mégis, mintha állást foglalna.

Folytatódnak a közhelyek. Kissé szokatlan hangulatú közhelyek. Krisztus életéről szólva nem említ olyasmint a főpap, amit Magyarországon katolikus miséken hallani, hogy „a zsidók elfogták Jézust”, hogy „a zsidók Jézus halálát követelték Pilátustól”. A lambersart-i katolikus pap másképpen fogalmaz. A sokszínűségről beszél, arról, hogy a különbözőségünk tetszik az Istennek, és arról, hogy az Úr azért küldte le az ő egyetlen zsidó fiát a földre, hogy nyugalmat teremtsen a népek között. – *Nem azért küldte az Úr az ő zsidó fiát közeink – mondja másodszer is a katolikus főpap –, hogy az ítélkezzen felettünk, hanem hogy békét teremtsen köztünk.*

A főpap mindezt mosolyogva, mint egy igazi show-man, a kezében mikrofonnal mondja, látszik rajta, örül, hogy ilyen sokan vagyunk.

A mise folytatódik.

A nyugdíjasok kórusa, a kórusvezető és a főpap között természetes az összhang. A prédikáció végén csak egy pillanatra fordul a pap a kórusvezető felé, és máris megszólal egy újabb ének, ha tetszik, *egyházi ének*. A kórusvezető ezúttal *héberül* énekel – és vele éneklék az egész népes gyülekezet, a fénymásolt lapról olvasva: „*Hevaynu shalom alaychem, Hevaynu shalom alaychem*”, vagyis *legyen béke velünk, legyen béke velünk.*

A héber dal ismert ritmusa, temperamentuma, dinamikája a katolikus misén érdekes hangulatot teremt. Ezután jön a miséken szokásos *békegesztus*, az ismeretlenek közötti kézfogás „Krisztus nevében”.

A konzervatív, jobboldali Lambersart-ban a gyerekek első és ünnepélyes áldozása egy olyan miséhez kapcsolódik, ahol francia létükre két idegen nyelven is énekelniük kellett – a héber mellett angolul is. A mise záróéneke ugyanis az „*Oh Happy Day!*” című gospel. A showman (vagyis az 50 év körüli főpap) a mikrofonnal a kezében az európai katolikus miséken szokatlan módon tapsolni próbálja a ritmust, amit a hívők kezdetben kissé bátortalanul, majd egyre határozottabban vele tapsolnak. Tény, hogy a gospel ritmusa még nem nagyon megy a konzervatív hagyományokon felnőtt lambersart-i közönségnek – nem baj, majd beletanulnak. Mindenesetre a gospel végén spontán módon tör ki a tapsvihar, mintha valóban valami amerikai keresztény gyülekezetben lennének.

Nyilván *közös a kultúránk*: a tévéfilmekből tudhatjuk, hogyan is kell mindezt csinálni.

Vége a misének. A showman-főpap visszavonult, csak a fekete bőrű atyát tudom megszólítani. Megköszönöm a misét, kicsit csodálkozok, hogy mit is köszönök – aztán a héber dalra kérdezek rá. Most még jobban csodálkozok. Kérdezi, honnan jöttem. Mondom, magyar vagyok. Gondolkodik, próbál beazonosítani. Aztán csak annyit mond, hogy ez végül is egy szép dal, a békéről szól, az összefogásról, és arra is emlékeztet minket, hogy Jézus *zsidó* volt. Karon fog, így sétálunk a kijárat felé. A templom előterében néhány egyházi kiadvány egy asztalon. Az egyiket felemeli, kezembe nyomja. A borítón Benedek pápa, alatta idézet: „Aki Jézussal találkozik, az a zsidósággal találkozik.” Az idézet alatt helyszín, dátum: Köln, 2005. augusztus.

2.

Két nappal a mise után, kedd reggel, 9 óra. Uszodába megyek, biciklivel, ahogyan ez itt szokás, Lambersart „határától” két utcával, már Lille-ben van egy nagy uszoda, „Piscine Olympique”, elég lerobbant, de 50 méteres a medencéje. Nem tudom, nyitva lesz-e, mert ma van

az országos sztrájk a „CPE” ellen, délutánra tüntetéseket szerveztek, legalább egymillió embert várnak a szakszervezetek, országszerte. Örömmel látom, nyitva van, bemehetnék, de sajnós, a pénztár zárva. A4-es papíron a felirat tudatja, a pénztáros sztrájkol. Az öltöző bejáratánál a jegyszedő „dolgozik”. Kérdésemre sajnálattal mondja, hogy ő nem adhat jegyet, ha van bérletem, bemehetek, egyébként nem. Szomorúan kullogok kifelé az uszodából.

Az uszoda előtt meglehetősen nagy autóparkoló, a biciklimet ott kötöttem ki. A parkoló mellett bódé, olyan, amelyet építkezéseknél látni, a bódében egy negyven év körüli, szakállas, meglehetősen lerobbant, de mégis „örökvidám” fickó „dolgozik”, ismerjük már egymást, amúgy látásból. Talán az a dolga, hogy szemmel tartsa az autókat, nem tudom, gyanítom, hogy része a franciaországi állami szektorban tapasztalható bűjtartott munkanélküliségnek, valószínűleg semmi szükség a munkájára, de így legalább nem szaporítja a munkanélküliek 10 százalékos táborát. Mindig már messziről kiabál, nekem is, másoknak is, hogy „*jó napot!*”, „*jó úszást!*”, dél körül meg olyanokat, hogy „*jó étvágyat, barátom!*”.

Most a bódéja előtt áll a „barátom”, már messziről integet, láthatóan boldog. Nemcsak nekem integet, mögöttem hasonlóan csalódottan éppen most jön ki két huszoneves lány, ők se tudtak úszni menni. „Barátom! Mi baj? Nincs jegyed?”, kiabálja. „Na, gyere csak ide!”, és, „Jöjjenek maguk is!”, ez már a lányoknak szól.

Az autóparkoló meglehetősen nagy, én már a „barátomhoz” érek, amikor a lányok még 20 méterre lehetnek tőlünk. A „barátom” kezében legalább negyven bérletszelvény, mind egyszeri belépésre jogosít. „*Van eladó belépője?*”, kérdezem, rögtön kapcsolok, már készítem is a 3 euró 20 centet. Igazából nem tudom, tegeződünk vagy magázódunk, inkább magázom, ő néha tegez, de ez nem jelent semmit. Mégiscsak ő a parkolóőr, nem akarom megbántani. A „barátom” boldog. „*Pénzről szó sem lehet!*”, és láthatóan nagyon elégedett, nem tudom eldönteni az örök mosolyából, hogy gyengeelméjű vagy csak megvilágosodott, mert megértette az élet értelmét valamilyen misztikus, esetleg buddhista tan tanulmányozása közben. „*Nesze, barátom!*”, mondja, és a kezembe

nyom egy bérlétszelvényt. „Jó úszást!”, szól még utánam. Aztán már kiabálja, ahogy távolodom, nyilván fél, hogy nem hallanám meg: „Egy szót se erről, barátom! Mi együtt harcolunk!”

A két lány ekkor ér oda a „barátomhoz”. Egyik jó hangosan kérdezi: „Szóval, itt lehet jegyget venni?” A „barátom” szellemes: „Venni, azt nem! De kapni, azt igen!”

A jegyszédő, aki néhány perce utasított el, mosolyogva fogad. Udvarias, jó úszást kíván, amikor átveszi a bérlétszelvényemet.

Megyek az öltözőbe. Úgy érzem magam, mint a hetvenes évek végén Pesten, amikor protekcióval tudtam csak bejutni egy-egy filmvetítésre.

Amikor kijövök az uszodából, a „barátom” már a bejárat előtt tesz-vesz, óriási méretű transzparenst feszít, egyik kollégája segítségével. A transzparens hirdeti, hogy le a „CPE”-vel, hogy le a „chiracista rablógazdasággal”, valamint hogy délután sztrájkol az uszoda. A vérvörös transzparens sarkában három betű jelzi, hogy a „barátom” is a kommunisták által támogatott szakszervezet, a CGT egyik aktivistája. Intek neki, ő is mosolyog, és ahogy búcsúzásképpen felemeli a kezét, a két ujjával V betűt formál. Találkozik a tekintetünk. Szavak nélkül is értjük egymást.

3.

Csütörtök, délelőtt 11 óra.

Az utcánkban leállt a forgalom. A közeli útkereszteződésben 40-50 „tüntető”, 15 éves gyerekek, az egyiket látásból ismerem is, az Apollinaire Gimnázium tanulói. Ülnek az aszfalton, nem engedik továbbmenni az autókat. Néhányan még táncolnak is. Kiabálnak: *CPE! Non, non, non! CDI, Oui, oui, oui!* Láthatóan jól érzik magukat. Ma sincs iskola. Az egyik autóból kiszáll egy nő, a hasát fogja, terhes, ránézésre minimum a 8. hónapban van. Valamit mond az egyik gimnazistának. Ez utóbbi rögtön intézkedik, kézmozdulatokkal jelzi a többieknek: *rendkívüli esemény!*, a terhes nő beszáll az autóba, továbbhajt. A többi autós irigykedve nézi.

A környező házakból kijönnek néhányan, kíváncsiak. Az egyik szomszédom a Karib-tenger szigetvilágából, Guadeloupe-ról száрма-

zik, fekete bőrű francia, hegedűtanár a helyi zeneiskolában. hatvanéves, szenvedélye a politika és a történelem. Még Közép-Európa történelmét is ismeri, ami nagy szó egy francia esetében.

A zenetanár dühös a fiatalokra, nekem magyarázza, az a baj, hogy Franciaországban nem volt rendszerváltás. Meglepődve nézek rá, mire a szakszervezeteket kezdi szidni, mondván, hogy rossz a francia szociális modell, az állam túlzottan jelen van a gazdaságban, a szakszervezeteknek túl nagy a befolyása és a vagyona, a szakszervezeti káderek pedig egzisztenciális harcot folytatnak, személyes érdekük, hogy minden így maradjon, ahogy van. Mindez akadályozza a reformokat, a francia társadalom képtelen megújulni.

Közben a tüntetők, vagyis az Apollinaire Gimnázium tanulói abbahagyták a demonstrációt, közeleg az ebédidő, az pedig politikafüggetlenül jár. A zenetanár javasolja, menjünk be a közeli kávéházba, meghív, eszünk valamit, közben politizálunk. Magamban tudom, ennek ára lesz, kiselőadást fogok hallani a „létező szocializmus utolsó európai bástyájáról”.

Merthogy a zenetanár csak így hívja Franciaországot.

Azzal kezdi – már nem először –, hogy ő nem francia, hanem guadeloupe-i, vagyis karib-szigeteki, ami egészen más, és hogy neki az európai franciákhoz semmi köze. És aztán csak beszél, beszél, beszél.

Elmondja, hogy szerinte Franciaországnak rosszat tett a Szovjetunió szétesése me a közép- és kelet-európai országok demokratizálódása, szóval, a vasfüggöny eltűnése. Tudom-e, hogy miért? Azért, mert a francia „gloire” és „szabadság” már nem csillog olyan fényesen a közép-európai országok megerősödése óta, és azért is, mert most aztán kiderült, hogy csak látszat volt a „gloire” és a „szabadság”, ezek csak a belpolitikai problémák, a tekintélyelvű államberendezkedés elleplezésére szolgáltak. „Ez az ország a diktatúra hagyományain nőtt fel – mondja a zenetanár. – Ezeknek Napóleon kell, meg De Gaulle, ezeknek autoriter vezetőre van szükségük – mondja. – És tudja, mi a következménye egy ilyen autoriter társadalomnak? Hogy nem az egyén, hanem a tömeg cselekszik. Mindig a tömeg! Emiatt a francia hagyományban nincs reform, csak forradalom van, és a forradalom

csakis véres lehet. Minden tüntetés autók felgyújtásával, kirakatok beverésével végződik. És minden tüntetésnek vannak sebesültjei, olykor halálos áldozatai” – mondja a zenetanár.

Tény, hogy a két héttel ezelőtti „CPE”-tüntetés egyik áldozata kómában van.

A kávéház közben megtelik. Ebédidő, gimnazisták, hivatalnokok együtt, a legteljesebb harmóniában.

A guadeloupe-i zenetanár mondja a magáét, nem is kell odafigyelni, teljesen egyetértünk. Ugyanazt mondja, amit én is gondolok.

Szerinte a közép-európai országok megnyert szabadsága francia kudarc. A leereszkedő, vállveregető gesztusok, ahogy ezeket az országokat kezelték a franciák, értelmüket veszítik. Magának ennek a kudarcnak az egyik legsúlyosabb tünete és következménye a francia baloldal elbizonytalanodása, a szélsőbal, elsősorban a kommunista párt térvesztése és ezzel párhuzamos radikalizálódása.

A kommunista párt radikalizálódása azt jelenti, hogy a párt a társadalmi bázisát a radikális és fundamentalista moszlim csoportok által befolyásolt, képzetlen, a társadalom lecsúszott rétegéhez tartozó külvárosi fiatalokban véli megtalálni.

Ugyanakkor „fura” hangsúlyváltások következnek be a jobboldalon. Ilyen hangsúlyváltás volt az elmúlt év novemberében egy Le Pen-interjú a francia Le Parisien című napilapban. A szélsőjobb Le Pen a külvárosok lázadásával, az arab és fekete-afrikai fiatalok heteken át tartó erőszakos akcióival kapcsolatban ezeknek a fiataloknak a „rasz-szizmusáról” beszélt, sőt, szóvá tette azok *antiszemizmusát*. Le Pen az interjújában azt mondta, a külvárosi fiatalok Európa-ellenesek, faji alapon gyűlölik a zsidókat és általában az európaiakat.

A guadeloupe-i zenetanár ezzel kapcsolatban azt jegyzi meg, hogy a fiatalok, aki gyújtogatnak, azok fasiszták, a borszín nem mentesíti sem a tényeket, sem őket.

A „fura” hangsúlyváltás másik meglepő pillanata volt, amikor a francia szélsőjobb pártjainak vezetői megjelentek azon a szolidaritási tüntetésen, amelyet a politikai elit Ilan Halimi elrablása és meggyilkolása kapcsán rendezett.

Természetesen a szomszédomat is, ahogy mindenkit, foglalkoztatja a gyilkosság. Halimi 23 éves volt, mobiltelefonokat árult egy párizsi üzletben. Vállalta zsidóságát, gyakorolta vallását. Január 17-én megismerkedett egy iráni származású lánnyal, aki megtetszett neki. A lány január 20-án estére randevút adott Haliminek, meghívta egy külvárosi partira, ahol a fiút várták az elrablói. Mint később kiderült, a lány korábban egy Youssouf Fofana nevű, elefántcsontparti származású muzulmán fiatalembernek volt a barátnője, ő tervezte ki az emberrablást. Halimit az emberrablók három hétig tartották fogva és kínozták egy Párizs melletti pincében. Amikor nem kapták meg az érte követelt 450 ezer eurós (125 millió forint) váltságdíjat a családjától, kivégezték. A rendőrségi jelentés szerint a banda célja a pénzszerzés volt. Mint a vallomásokból kiderült, az emberrablók azt gondolták, „a zsidók gazdagok, a zsidók összetartanak, ki fogják fizetni a váltságdíjat”.

A francia politikai elit minden képviselője jelen volt a szolidaritási tüntetésen, kivéve a Francia Kommunista Párt első titkárát, Marie-George Buffet-t. Sokak meglepetésére megjelent viszont a szélsőjobb Nemzeti Front (FN) néhány tagja és a Mozgalom Franciaországgért (MPF) elnöke, Philippe de Villiers. Villiers a televíziónak azt nyilatkozta, hogy a gyilkosság „Franciaország legsúlyosabb problémájára mutatott rá”, és hogy „természetesnek érzi személyes jelenlétét”.

A guadeloupe-i zenetanár szerint is kissé „bizarr” volt a xenofób Villiers szolidaritási megnyilvánulása, az, hogy együtt lehetett őt látni a francia politikai elit olyan figuráival, mint Nicolas Sarkozy belügyminiszter, Lustiger bíboros, aki sokáig Párizs legfőbb katolikus méltósága volt, Lionel Jospin egykori szocialista miniszterelnök és Bertrand Delanoë, Párizs polgármestere.

Szerinte azonban csak arról van szó, hogy a szélsőjobbnak már kisebb jelentősége, és az igazi veszély, a fasiszma ma a szélsőbalról jön. Ha sorra vesszük a Halimi-gyilkossághoz kapcsolódó helyszíneket, a külvárosi lázadás színterein találjuk magunkat. Halimi holttestére a Párizs vonzáskörzetének számító Essonne megye Sainte-Geneviève-des-Bois nevű kisvárosának vasútállomása közelében találtak rá. Előzőleg, mint kiderült, Bagneux városában, egy pincében tar-

tották fogva. Az iráni lány, aki lépre csalta, Aulnay-sous-Bois-ban lakik. Ezek a kisvárosok mind főszerepet kaptak a novemberi külvárosi lázadás idején is. És még egy érdekesség a gyilkosság kapcsán, jegyzi meg a szomszédom: *a zsidó fiút meztelenre vetköztetve, megbilincselve, betömött szájával, testén kínzások, verések és égetések nyomaival találták meg a rendőrök, akik szerint a kínzások nyomai az iraki túszonon talált nyomokra emlékeztetnek. Mintha a „pénzéhes” banda tagjai iraki háborút „játszottak volna” Franciaországban is, mondja guadeloupe-i szomszédom.*

Mint elmondja, elege van már abból, hogy polgárháborús viszonyok között kell élnie. Szenvedélyesen magyarázza, hogy már a májusi uniós népszavazás is óriási feszültségben zajlott, azóta pedig Marseille-ben is (ahol egyébként a lánya lakik) voltak összecsapások, szeptemberben az állami hajózási vállalat szakszervezeti aktivistái hetekig farkasszemet néztek a kivezényelt rendfenntartó erőkkel, tengerjáró utasszállító hajót térítettek el Korzikára, stb. Utána leállt a teljes városi közlekedés egy hónapra. Közben Bretagne-ban és Normandiában a halászok szakszervezete indított akciókat. Aztán kezdődtek a gyűjtogatások a külvárosokban, iskolák, óvodák, üzletek, kisüzemek helyiségei és autók, illetve buszok váltak a tűz martalékává.

Azt mondja a zenetanár, hogy unja az egészszet, és ha nem lennének az unokái, visszamenne a Karib-szigetekre.

A kávéház, ahol vagyunk, elég hangos. Nemcsak mi, hanem szinte mindenki a CPE-ről beszél. A gimnazisták is, a hivatalnokok is.

Ez itt nincs blokád alatt, mondja gúnyosan a szomszédom, csak az egyetemek, gimnáziumok, általános iskolák. Sztrájkok, tüntetések, útlezáráások minden héten, mindennap.

Közös az elmúlt év eseményeiben, hogy „szociális” problémákról beszélnek, hogy a „mozgalmakban” részt vevőket leginkább a szélsőbalon elhelyezkedő szakszervezetek, pártok „értik meg”. Közös, hogy mindegyik mozgalom Európa-ellenes, globalizáció-ellenes, hogy mindegyikben felfedezhető egy kapitalizmusellenes, Amerika-ellenes, végső soron egy gazdaságimodernizáció-ellenes attitűd.

Ezt mondja a guadeloupe-i zenetanár is.

Alain Finkielkraut filozófus a gyűjtogatások kapcsán köztársaság-ellenes pogromról beszélt. Alexandre Adler, a konzervatív Le Figaro Közel-Kelet-szakértője, Finkielkrauttal egyetértve arról írt nagy vitát kiváltó cikket, hogyan terjed az antiszemitizmus a francia baloldalon. Egy vele készült interjúban azt nyilatkozta, hogy ma Franciaországban *„minden megfordult: a konzervatív erők szorgalmazzák a reformokat. A baloldal ’haladó gondolkodású’ tagjai mindentől félnek, a gazdasági változástól, a szabad piactól, amelyet mindenáron korlátozni akarnak, a technikai fejlődéstől, és magától az európai változásoktól is, vagyis Európától. A baloldal fél a világban bekövetkezett fejlődéstől. Szinte betegesen félnek az Amerikai Egyesült Államoktól, és mindentől, ami ehhez kapcsolódik. Félelmük antiszemitizmussal párosul. Félelmük a változásoktól olyan erős, hogy magát az iszlám gondolkodást és az iszlám mozgalmat is pozitívan értékeli ma már, mert az szembehelyezkedik az amerikai, vagyis az euroatlanti kultúrával.”*

Szomszédom, a zenetanár azt mondja, hogy már unja, hogy itt mindenki fél, és hogy ő nem tudja, milyen a helyzet nálunk, Magyarországon, de Európában – szerinte – mindenki szorong a jövőtől.

Marc Knobel, a Zsidó Szervezetek Franciaországi Főtanácsa (CRIF) egyik vezető munkatársa nemrégén azt nyilatkozta (Adlerrel egyetértve), hogy a baloldal antiszemitizmusa gyökereiben a XIX. századba nyúlik vissza, és nagyon erősen kapcsolódik az egykori szovjet ideológiához. A XIX. századi szocialisztikus eszmékben jelen volt egy szemlélet, mondja Knobel, amelyik azt hirdette, hogy a kapitalizmus alapja a pénztőke, és az mint olyan, a zsidókhoz kapcsolható. Szerinte ez a szemlélet a szélsőbalon ismét létezik és nagyon hatásos. Knobelnek az a véleménye, hogy valóban tanúi vagyunk a szélsőbal és bizonyos arab mozgalmak közeledésének, és ennek vannak ideológiai kapcsolódáspontjai is. Ez keveredik a globalizációellenességgel, Amerika- és Izrael-ellenességgel. Amerikát és Izraelt ezek a vélemények mint a „legfőbb ellenséget” állítják be az arab világ előtt. Amerikát úgy állítják be, mint Izrael legfőbb támaszát, próbálják Amerikát gyengíteni, hogy Izraelt meg tudják semmisíteni, mondja Knobel az interjúban.

A guadeloupe-i zenetanár, lambersart-i polgárként, ideges. Szomorú, hogy a francia fiatalok elutasítják a nyugati értékrendet. Nem érti, miért kell 11-12 éves gyerekeknek napközben az utcán csavarogniuk. Aggódik az unokáiért.

Felháborítja, hogy szinte mindennaposak lettek a zsidó fiatalok elleni atrocitások. Jön négy-öt „maghreb” francia, autóval, olyan kisvárosba, városrészbe mennek, ahol még van zsidó közösség vagy zsinagóga, kinéznek maguknak valakit, aztán jól elverik. Azt mondja a zenetanár, hogy „ezeknek” az is elég, ha csak jobban öltözik valaki, mint az átlag, ha „polgárabb”, mert akkor már „zsidó”.

Az antiszemitizmus nem feltétlenül faji alapú, a nyugatias szemlélet és öltözködés is elég ahhoz, hogy valakit megtámadjanak.

Azok tehát, akik Lambersart-ban, a Saint Calixte-templomban a katolikus misén részt vettek, szintén veszélyben vannak. Ők is potenciális áldozatai lehetnek Franciaország szélsőbalos radikalizálódásának és az erősödő antiszemitizmusnak.

Finkielkraut köztársaság-ellenes pogromról beszélt a felgyújtott iskolák kapcsán. A baloldal dühödten utasította el ezt a terminológiát. Pedig Finkielkraut csak annyit mondott, hogy a nyugati típusú társadalmak alapja a demokrácia, a demokrácia alapja a tudás, és az iskola a tudás jelképe. A novemberi lázadók iskolákat gyújtottak fel, a mostaniak blokád alatt tartják az iskolákat esélyegyenlőségre, szociális jogokra hivatkozva. A liberális nézeteket valló Finkielkraut mellé a konzervatív Franciaország sorakozik fel, az iskolák, az európai értékek védelmében, a fundamentalista és totalitáriánus ideológiákkal szembe fordulva.

Kiürült a kávéház. Az utca csendes, a forgalom zavartalan. „Egészen olyan, mintha minden rendben volna”, mondja a zenetanár, és kezét nyújt búcsúzóul. A tenyerén a bőr egészen világos, a kézfeje sötét, néhol feketés foltokkal tarkítva. Ahogy az öregeknél, úgy általában.

(2006)

A dadus mint szakszervezeti vezető (gallföldi jegyzet)

Holnap sztrájkol a lányom.

Nem megy oviba.

A sztrájkhoz mindenkinek joga van, tehát nem emelhetek kifogást, meg kell értenem, ha sztrájk van, hát sztrájk van, sztrájkol az ovi, kész, vége, pont.

Megjegyzem, már a múlt héten is volt ovi-sztrájk, kicsit sok a jóból, de hát az emberi jogok meg minden, szóval, nincs semmi baj.

Emlékszem, az első sztrájknál kicsit csodálkoztam.

Most már kezdem megszokni.

Különben is, majd csak megoldjuk valahogy.

Szóval, sztrájkol a négy és fél éves lányom, öntudatos szakszervezeti harcos, meg kell adni, meg hát az a helyzet, hogy az óvó néni is sztrájkol, sőt, elsősorban az óvó néni sztrájkol, ha az óvó néni nem sztrájkolna, akkor nem lenne olyan veszélyes a dolog, mert a lányom alapvetően szereti az ovit.

Ő menne óvodába, de hát nem tud menni, mert bezárják az óvodát.

Hogy pontosan miért is sztrájkol az óvó néni, nos, azt nem tudom.

Már a múlt heti sztrájkját sem értettem, magamban már akkor is azt gondoltam, hogy egyszerűbb lenne, ha azt mondaná, hogy fárasztják a gyerekek, vagy valami hasonló, hogy lógni akar egy kicsit a munka alól, van valami elintéznivalója, mindezeket jobban elhinném neki, de amikor arról beszél, hogy a sztrájk neki hazafias kötelessége, akkor kicsit ideges leszek.

De ma már láthatta rajtam, hogy kicsit soknak tartom ezt az újabb sztrájk-dolgot, mert megkérdezte az óvó néni, hogy tulajdonképpen van-e valami kifogásom az ő sztrájkjuk ellen.

Helyesebben ezt a dadus kérdezte meg, nem is az óvó néni.

Megjegyzem, a dadus az igazi főnök.

A dadust soha nem kedveltem.

Nem bírom ugyanis az agresszív dadusokat.

Persze nem tudnám megmondani, hogy milyen az ideális dadus, de valahogy másképp képzelem.

Szóval, olyannak képzelem, akire lehet számítani. Aki nem a barrikádokon harcol, és nem lázadásra és forradalomra buzdítja a népet, egyszóval, idegenkedem a szakszervezetivezető-dadusoktól.

Nem tehetek róla, ilyen a természetem.

Én azt képzelem, hogy az igazi dadus az egyben sztrájkőrő is.

Aki, miközben az egész óvoda sztrájkol, leül a kisszékre és mesél, és a gyerekek lógnak rajta, meg bámulják, meg hallgatják, meg vajas kifliért üvöltenek, meg a csokis kezüket beletörlik a ruhájába.

Szóval, az igazi dadus jóságos, kövér és puha, lehetőleg hatalmas keblekkel, és általában sem ellenzéki, nem politizál, sőt, az igazi dadus alapvetően konzervatív, neki minden úgy jó, ahogy van, nem követelődzik, beosztja a kis fizetését, lábaskában hazahordja a vacsoráját, és elfogadja a fennállót olyannak, amilyen.

Mert az igazi dadus fundamentálisan békés természet, akit nem lehet megingatni abban a hitében, hogy órá úgy van szükség, ahogy van.

Az igazi dadus túlságosan okos ahhoz, hogy sztrájkoljon, ő felette áll az ilyesminek, mert az ő kötelessége és hivatása valami más, valami több, amit pénzben amúgy sem lehet kifejezni.

Az ő munkája megfizethetetlen.

Az igazi dadus olyan, mint az államelnök vagy a király vagy a római pápa.

Ki hallott már olyat, hogy a római pápa sztrájkoljon?

A dadust igenis tartsa el az állam, neki ne kelljen a jogaiért küzdenie.

Sajnos, a mi óvodánkban a dadus a szakszervezeti vezető. És a helyettese meg pont a lányom óvónénije. Csupa-csupa funkcionárius.

És holnap sztrájkolnak.

Ki tudja, holnapután már tüntetnek is, aztán egy szép napon pártot alapítanak, a dadusok pártját, és puccsot szerveznek, és kormányt alakítanak.

Végül is rendben van a dolog.

Csak a négy és fél éves lányomnak elég nehéz elmagyarázni, hogy holnap nem mehet óvodába, nem találkozhat a barátaival, hanem egész

nap itthon kell majd kuksolnia, és hogy a dadus néni már ma is azért festett munkaidőben piros transzparenszeket, mert holnap sztrájk van, és a sztrájk az egy fontos emberi jog, és különben is, a dadus néni igazából mozgalmártípus.

Mindenesetre holnap én nem sztrájkolok.

Inkább állatkertbe viszem a gyereket.

(2004)

Big Brother, kicsit másképp

Úgy tűnik, az intézményesített kukkolást is meg lehet unni.

Mert jó dolog, már akinek jó, meg élvezetes, már akinek élvezetes, végignézni, hogy hogyan él magán- és nemi életet Évi, akkor, ha már egy hónapja be van zárva tucatnyi magával valami házba, lakásba, meg hogyan is zuhanyozik, meztelenül vagy éppen bugyiban, és hogy hogyan, szappanozza-e magát, avagy éppen nem, és lehet mindezen vitatkozni, összeveszni, és megbeszélni azt, hogy most Pongó vagy Bálint a jobb mint lakótárs, ember, haver, vagy ki tudja, mi.

Egy idő után azért már unalmas is kicsit az egész. Unalmas, mert nem igazán tudja az ember, adott esetben a néző, hogy mire is megy ki az egész.

Meg azért mindannyian sejtjük, hogy ez nem igazán a „való világ”. Mert a „való világban” nem a lakásban ülök egész nap, és nem azon jár az eszem, hogy akkor most ki esik ki a családomból ezen a héten.

És van abban valami furcsa is, hogy valakik azért *sztárok* legyenek, mert véletlenszerűen, akármilyen kiválasztás után is, bekerültek egy tévéműsorba, és ott néhány hétig zuhanyoztak, ettek, veszekedtek meg barátkoztak. De úgy egyébként nem nagyon csináltak semmit.

Ha körülnézünk kicsit más népek háza táján, hogy hogyan is jelenik meg a Big Brother-élmény máshol, meglepő eredményekre jutunk.

Franciaországban például volt Big Brother, futott egy ideig, aztán lefutott. És kifejlődött belőle valami más.

A jelenleg igen népszerű francia Big Brothert Star Academynek hívják.

Tizenhat fiatal, vagy éppen kevésbé fiatal, összezárnak egy Párizs melletti kastélyba, a kastély helyiségeibe rejtett kamerákat helyeznek, és folyamatosan filmezik őket. Eddig tehát olyan, mint a hagyományos Big Brother. Apró különbség, hogy itt van olyan helyiség is, ahol nincs kamera. El lehet bújni, ha valaki nagyon akar. És egyébként a zuhanyozásról nem számolnak be.

Ezek csak apró különbségek.

A felvételeket folyamatosan nyomon lehet kísérni az interneten, mindennap órák-másfél órák műsor keretében összefoglalót sugároz a TF1, a vezető francia tévéadó, hétvégén pedig, szombat este négyórás monstre műsor keretében izgulhatjuk végig, hogy kit szavaz ki azon a héten a néző, a publikum, a legfontosabb megrendelő.

Minden (majdnem) olyan, mint a Big Brotherben.

Csak hogy ez a tizenhat fiatal (vagy kevésbé fiatal) a hét minden napján képzésben részesül. Oktatják őket. Sztárokká nevelik a szerencséseket, akik bekerültek, előzetes válogatás után, a tizenhatos keretbe.

Az oktatás olyan intenzív, hogy utána már nincs nagyon kedvük semmi egyébhez. Szeretkezésről nem számol be a rejtett kamera.

Négy tanár foglalkozik velük mindennap, reggel nyolctól, szünetekkel, este tízig. A francia művészeti élet legjobb tanárai. Énekre, színpadi mozgásra, kísérleti színművészet alapjaira és balettra oktatják őket, ezenkívül pedig mindennap aerobic- és fitnessórájuk is van, a kondíció megőrzése érdekében.

Hogy még teljesebb legyen a kép, még egy zenei korrepetitor is foglalkozik a Kastély szerencsés lakóival, készíti fel őket a szombat esti show-ra.

Mert tizenhat héten keresztül minden szombat este élőben a TF1-en négyórás show van, ahol a Kastély lakói fellépnek, különböző meghívottak társaságában.

A meghívottak persze mind-mind sztárok. Igazi sztárok. Világ-sztárok. Phil Collins, Ray Charles, Celine Dion, Maria Carrey például. Amerikai, olasz, spanyol és francia sztárok.

A Kastély lakói az ő számaikat éneklik, az ő segítségével. Látványos produkció, nagyon nagy nézettségi mutatóval.

Aztán jön a kiszavazás.

Minden héten.

A tanárok az adott hét szerdáján a sztárakadémisták közül kiválasztanak kettőt, a két jelöltből szombatig választ ki egyet a közönség, a tévénéző, az internetező, az újságolvasó. Szombaton, a műsor végéig lehet szavazni. A show végén megtudjuk, ki az, aki maradt, ki az,

aki kiesett. Tizenhat hét után természetesen csak egy jelölt marad a Kastélyban.

Ő lesz az igazi sztár, ő a győztes.

A műsort Franciaország szerzte több millióan nézik. Egy-egy szavazás mintegy kétmillió szavazót vonz. Pedig a szavazás emelt tarifájú telefonhívást jelent.

Persze a sztárokat meg kell fizetni.

A győztes nyerevénye: egymillió euró. Mintegy 250 millió forint.

Plusz lemezszerződés a legnagyobb francia lemezkiadóval, plusz turnészerződés.

Aki itt nyer, annak nincs többet gondja, anyagi gondja semmiképpen sincs. És a francia sztárok, mondhatjuk úgy is, a világsztárok sorába lép.

De talán nem ez a legfontosabb nyeresége ennek a műsornak.

Hanem az, hogy kukkolás helyett valami más.

Miközben mindenkinek megvan a saját kedvence a sztárakadémisták között, akinek drukkolni lehet, akire szavazni lehet, aközben valahogy perspektívát is ad ez a műsor. Meg tudást is. Hogy milyen a balett, ha oktatják, hogy milyen a színpadi mozgás gyakorlat közben, hogy milyen a kísérleti színház.

És hogy minderről beszélni is lehet, tévében, népszerű, alapvetően könnyűzenei műsor keretében.

Ezt a műsort milliók nézik. Nagyon populáris műsorról van szó, a francia televíziózás legnépszerűbb műsoráról.

És mégis, meglepő talán, magas kultúrát ad mindenkinek. Magas kultúrát, jól csomagolva. Úgy látszik, ezt is lehet.

(2005)

A Feröer-szigeteki harcok

Kicsit zavarban vagyok, amikor a Feröer-szigeteki harcossal beszélgetek. Zavarban vagyok, mert szinte semmit nem tudok a távoli Feröer-szigetekről.

Még azon is meglepődöm, amikor kiderül, hogy a Feröer-szigetek tulajdonképpen Európához tartoznak.

Szerencsém van: a Feröer-szigeteki harcok megértő, mosolyogva beszél a népről és függetlenségi küzdelmeikről.

Szavai nyomán csodálatos világ bontakozik ki előttem, a Feröer-szigetek világa, ahol minden megvan, amire ember vágyakozhat, és ahol még sincs meg *semmi*, mert nincs függetlenség, nincs szabadság, nincs nemzeti önrendelkezés.

Sajnos, a Feröer-szigeteki nép nem boldog.

A Harcos észrevehette, miféle változás indult meg bennem szavai nyomán, mert egyre bátrabban ismerteti elképzeléseit.

Elmondja, hogy amióta nem él a távoli Feröer-szigeteken, azóta erősödik benne a nemzeti öntudat, a *nacionalizmus* (kissé zavart, amikor kimondja ezt a szót, de kimondja), mert népe és nemzete jövője a tét, neki és honfitársai többségének ugyanis az a meggyőződése, hogy a Feröer-szigetek jövője csakis az önálló állami lét lehet, a szabadság és a függetlenség.

Negyvenötezer honfitársa közül, ennyien élnek nagyjából a Feröer-szigeteken, a Harcos kicsit bizonytalan a lélekszám meghatározásakor, és önkritikusan hozzá is teszi, hogy lehet, hogy túloz, és nincsenek ennyien, mindenesetre a választók többsége a nemzeti és populista pártokat támogatja, akik a Dániától való elszakadás hívei. Több ilyen nemzeti párt van, jobboldali pártok, van köztük olyan is, amelyik, burkoltan ugyan, de választási propagandájában a Feröer-szigetiek ősi erejéről szónokol, valamiféle Feröer-szigeteki kiválasztottságról, és ez, a Harcos elismeri, szélsőséges megnyilvánulás. Vannak persze baloldali pártok is a Feröer-szigeteken, a mintegy huszonnyolcezer választókorú állampolgár közül összesen talán tízezeren szavaznak rájuk,

A francia férj tartás örömei

maximum negyven százalék, ezek a pártok az Európához való tartozást hirdetik, és azt hajtogatják, hogy „*kicsinek lenni jó*”, az egyik párt választási szlogene a „*merjünk kicsik lenni, és Európával nagyok*” volt a legutóbbi választásokon, de ennek a propagandának nincsen igazi sikere. Legalábbis a Harcos szerint.

Nagy nehezen megtudom a Harcostól azt is, hogy a Feröer-szigetek már mintegy kétszáz éve Dániához tartoznak, de több tízezer kilométerre vannak Dániától, Izlandhoz közel. A dán nyelv hivatalos ugyan, de inkább a Szigetek nyelvét beszélik az emberek, a negyvenötezer lakos többsége, ez a nyelv teljesen egyedülálló és gyönyörű, sajnos nem ismerik sokan a világon, mert még a Szigeteken se beszéli mindenki, de van azért irodalmuk, könyvkiadásuk, egyetemük is, ahol védik és ápolják anyanyelvüket. Kérdésemre, hogy milyen nyelvhez hasonlítható a Feröer-szigeteki, azt mondja a Harcos, hogy a dánhoz *nem*, talán az izlandival van bizonyos rokonság, de attól is távoli.

A Harcos, egyébként vékony szőke nő, kicsit kerek fejjel, képeket mutat nekem a Feröer-szigetéről. Iszonyatos sziklákat látok, a sziklák tetején kicsi házak, mindenütt égbolt és tenger. Növényzet alig. Halászok laknak itt, a Feröer-szigeteken, a hideg Atlanti-óceán hallal táplálja az itt élőket. Víz, kő és hal, a Feröer-szigeteki ember számára ezek a legfontosabb elemek. A hőmérséklet nyáron nem megy 18 fok fölé, viszont télen sem megy –5 fok alá, hála a Golf-áramlatnak.

Aztán még arról beszél a Harcos, hogy a Szigetek alatt, állítólag, olajkészletek vannak. És hogyha azt az olajat sikerülne megtalálni, akkor gazdagok, boldogok, szabadok és függetlenek lehetnének.

És látom, hogy már nem is figyel rám a Feröer-szigeteki harcos, ez a csodálatos szőke nő, népe sokra hivatott gyermeke, csak beszél, tekintete a távolba réved, képzeletben ott van, a Szigeteken, a tenger morajlik körülötte, ahogy morajlott mindig, amikor még kislány volt, és az apja a Szigetek nyelvén tanította a halászat fortélyaira.

(2004)

Élodie 32 éves, a perpignani egyetem nyelvészeti tanszékén docensként dolgozik. Eddigi élete többnyire tanulásból állt, de mára már közalkalmazott.

Egyetlen botlása volt. 26 évesen Marokkóban nyaralt, ott ismerkedett meg a jóképű, kedves, szolgálatkész 27 esztendőes Rachiddal. Beleszeretett. Két hónap után össze is házasodtak. A lány akkoriban még Lyonban járt doktori képzésre, a fiú is hajlott arra, hogy tovább tanuljon, ott bérelték első közös lakásukat.

A marokkói fiatalember a házasság révén két év múlva francia állampolgár lett. Igaz, továbbtanulási terveit nem vette túlságosan komolyan, de sokat olvasott, sportolt, eltöltötte az idejét, miközben a felesége írta a disszertációját.

A lány nyelvészdoktor lett, állást keresett magának. A perpignani egyetemre pályázott, sikeresen. A fiúnak nem volt ellenvetése, elköltöztek Perpignanba, szép város, a férj ott is olvasgathat, sportolhat, ha ehhez van kedve. A kapcsolat viszont már nem volt a régi. Az egykor kedves fiú egész nap otthon volt, semmit nem csinált, de elvárta, hogy a felesége mindenben kiszolgálja. A lány fizetéséből éltek, a fiú dirigált. Elvégre egy igazi férfi nem tűri, hogy uralkodjon rajta egy nő. Hat év után a lány megelégtelt a dolgot. Válni akar.

A fiúnak nem igazán tetszik a dolog. Elvégre megvolt mindene, a felesége jól keresett, gondja nem volt.

Haza, Marokkóba nincs kedve menni. Állása nincs, de a válás miatt nem csökkenhet jelentősen az életszínvonala, ezt mondja ki a francia törvény. Ennek szellemében a fiú tartásdíjat követel a lánytól. A lány ügyvédje havi 300 eurót (75 ezer forintot) emleget minimumként, Rachid bizonytalan, elfogadja-e, vagy kérjen többet. Francia állampolgárként jogosult az RMI-re (alanyi jogon járó minimális jövedelem), ami pluszban még mintegy 450 euró. A kettőből már egészen jól elvan az ember, főleg ha még lakhatási támogatást is kér az államtól. Így összehajthat havi 850-950 euró (240 ezer forint).

Élodie 1700 eurót keres minősített oktatóként. Ebből nem szívesen küld havonta 300 eurót a volt férjének, másra is tudná költeni azt a pénzt. Ügyvédje azzal biztatja, hogy ha a marokkóiból franciává lett Rachid végre munkát vállal, akkor a férjtartási kötelezettség automatikusan megszűnik.

Ha munkát vállal...

(2005)

„Idegesek a srácok”

Aulnay-sous-Bois-ban a fiatalok idegesek. A kisváros a felkelés tűzfészkének számító Clichy-sous-Bois közvetlen közelében van – annak a városnak a közelében, ahol tizenegy nappal ezelőtt két kamasz fiú meghalt, mert azt hitték, üldözik őket a rendőrök. Tizenegy napja tartanak a zavargások Franciaországban.

Rachiddal, aki Aulnay-sous-Bois egyik középiskolájának fiatal oktatója, egy szociális foglalkoztató közelében találkozom. A szociális foglalkoztató bejáratát hevenyészett kötélkordon veszi körbe. Vasárnapról hétfőre virradóan betörték az ablakait, felgyújtották. Néhány tűzoltó még dolgozik a kormos falak között.

Rachid Franciaországban született, 28 éves, a szülei algériai bevándorlók: – Mindig itt éltünk – mondja –, a szüleim már harminc éve laknak ugyanabban a lakásban. Amióta elvégeztem az egyetemem, elköltöztem tőlük. Három utcával odébb bérelek egy lakást. Nem panel-lakás, szerencsére, de közel lakom a panelházakhoz. Itt nőttem fel én is, a telepen. Illetve az utcán. Nekem szerencsém volt. Apám segített, hogy egyetemre menjek.

Elhallgat egy pillanatra, aztán azt javasolja, sétáljunk odébb, nagyon néznek minket a rendőrök. – Most minek magyarázkodjon az ember, nem igaz? – mondja mosolyogva. Három utcával odébb megyünk, közben egy kis téren legalább tíz kiégett autóröncsöt látunk.

– Ez most már – mutat a kiégett autóröncsokra – nem áll le egykönnyen. Folytatódni fog, senki sem tudja, meddig. Idegesek a srácok.

Egy padra ülünk, körülöttünk szemét szemét hátán. Eldobott újságpapírok, sörösdobozok. Még óvszer is hever egy kicsit arrébb. – Hogy tudom-e, kik csinálják, innen a környékről? Vannak sejtéseim. Nem én, abban biztos lehet. És én is azt gondolom, hogy néhányan szervezik a srácokat. Könnyű őket beszervezni. Nincs munkájuk, nem tudnak magukkal mit kezdeni.

Három fiatal jön arra, néznek minket, aztán továbbmennek. – Ha Sarkozy lemondana, leállna-e az egész? Ezt kétlem. Nem Sarkozy le-

mondása a megoldás. Nem hiszem, hogy Sarkozy feltétlenül rosszat akar. Mondta, hogy „csöcselék”, ez igaz, de mondott már ennél különbeket is.

– Nincsenek csodák, nem fog varázsütésre megoldódni a helyzet. A gond, hogy Franciaországban csak segélyek vannak, nincs integráció. Képzett, tehetséges, egyetemet végzett fiatal srácok nem kapnak munkát a bőrük színe vagy a származásuk miatt. Itt, a lakótelepen negyvenszázalékos a munkanélküliség. Vannak, akiket már az iskolából azért vágta ki, mert a pofájuk nem tetszett a tanárnak. És ha nincs mit csinálni, akkor lóg az ember az utcán. Meggazdagodásról ábrándozik. Közben pedig mindenkire dühös.

– Tudom, mert én is ezt csináltam. Tizenhárom éves koromban állandóan az utcát jártam. Aztán szerencsém volt, beszélt velem az apám. Azt mondta, tanuljak, különben szétveri a pofám. Most tanár vagyok, itt, közöttük. Elfogadnak tanárnak, de ha megpróbálnék hatni rájuk, hogy állítsák le magukat, akkor nekem is bevágnának egyet. Na, ez nem biztos – mondja, és nevet –, de könnyen lehet.

Rachid elkísér a közeli RER-állomásra. Közben egy panelház előtt megyünk el, mindenütt feliratok, a ház bejáratának eltűnt az ajtaja. – Látja, ez a francia szociális modell – közli Rachid. – Így élnek azok, akik „élvezik” a francia állam segélyeit. Csodálkozik, hogy elégük van?

Megjön a RER, felszállok. Az ülések szétszaggatva, a kocsik belülről is telefirkálva. Leülök. Egy fiatal arab sokáig az arcomba bámul, aztán elfordítja a fejét. Kényelmetlenül érzem magam.

(2005)

Terjed a lázadás tüze Franciaországban

Franciaország még sokáig emlékezni fog erre a hétvégére. Szombatról vasárnapra virradóan ezerháromszáz gépkocsit gyűjtöttek fel ország-szerte, és 312 személyt állítottak elő a rendőrök. A zavargások tizedik napja tartanak, és országossá nőttek.

– A gyerek ébresztett hajnalban – meséli sírva a rendőröknek egy fiatalasszony a Párizs vonzaskörzetében lévő Grignyben. – Azt kiabálta zokogva, hogy anya, anya, ég az iskola. Az ablakunk épp oda néz. Arra riadt szegény, hogy betörik az iskola ablakait, és látta, hogy égő benzines palackokat dobnak be az ablakokon.

Grigny polgármestere nincs könnyű helyzetben: két teljes alsó tagozatos iskola tanulóinak az elhelyezéséről kell gondoskodnia néhány napon belül. A lázadó arab és fekete-afrikai fiatalok nem kímélték az iskolákat sem. Mindkettő kiégett.

– Nézze, ez volt az üzlethelyiségem – mutat egy hatvan év körüli, ősz hajú férfi egy elszenesedett földszintes kis házra a Párizs melletti Évreux-ben. – Fodrász vagyok, vagyis voltam, állandó vendégekkel, ez volt az életem. Most mindennek vége. Mire ezt rendbe hozom, addigra a vendégeim el is feledkeznek rólam. Biztosítás? Volt biztosításom, de ki tudja, mikor kapok ezért valamit. Mindennek vége, érti? Mindennek!

Égő autók, buszok, megtámadott középületek immár egész Franciaország-szerte. A kicsi, de jól szervezett lázadó csoportok mobilak, egyik pillanatról a másikra jelennek meg egy-egy helyszínen, majd akciójuk után pillanatok alatt el is tűnnek. Mobiltelefonon tartják egymással a kapcsolatot, motorokkal, kerékpárokkal közlekednek, ismerik az adott városrészeket, hiszen ez az otthonuk.

A tíz napja tartó zavargások legborzalmasabb éjszakája szombaton volt.

– Hé, Rachid, odanézz, jönnek a helikopterek! – ordítja az egyik csuklyás fiú a társának. Corbeil-Essonnes városában 40-50 arab és fe-

kete-afrikai fiatal néz szembe a kivonuló rendőrökkel és tűzoltókkal. A helyi McDonald's étterem lángokban áll, a lázadók már néhány autót fel is gyújtottak, amikor a város főtere felett két helikopter jelent meg. Ahogy azt kalandfilmekben látni, a gépek vakító fényszórókkal pásztázzák a teret. A fiatalok mintha vezényszóra tennék, egyik pillanatról a másikra biciklire pattannak, iszkol mindenki, amerre lát. Az egyik helikopter fényszórójával egy ideig még követi a csuklyás fiatalok útját, mígnem mindegyikük eltűnik egy keskeny sikátorban. A tűzoltók és a rendőrök ott maradnak egyedül az égő étteremmel és az autórönsökkel.

Nicolas Sarkozy belügyminiszter különleges rendőri osztagokat ígért, hogy megvédje a békés lakosságot a további atrocitásoktól. A helikopterek bevetése és a rendőrség számának növelése egyelőre nem hozott látványos eredményt: a Párizst körülvevő Ile-de-France megyében bevetett 2300 rendőr előállított ugyan 200 fiatal szombatáról vásárra virradóra, de a megye veszteséglistája így is 741 kiégett autó. Ráadásul már Párizs belső kerületeiben is felütötte fejét a lázadás: a Place de la République téren suhancok Molotov-koktélt dobtak az őket üldöző rendőrökre. De a vidék, Nantes, Toulouse, Rouen, Lyon, Lille, Rennes fiatal lázadói is csatlakoztak a külvárosok népének mozgalmához. Nyomukban mindenütt égő autók, szétvert és felgyújtott üzletek, iskolák, óvodák, garázsok, polgármesteri hivatalok. Vétlen áldozatai a francia szociális helyzettel, a bevándorlási politikával és Sarkozy belügyminiszterrel elégedetlen, jobbára Afrikából származó lázadóknak.

Hazai vonatkozású hír: a gyújtogatások áldozatává vált Victor Vasarely magyar származású festőművésznak, az op-art szülőatyjának egykori műterme a francia fővároshoz közeli Annet-sur-Marne-ban. A kocka alakú, kétemeletes épületet gyújtogatás okozta tűz pusztította el, a támadó kiléte persze ismeretlen.

Válságtanácskozást hívott össze szombaton Dominique de Villepin francia kormányfő, ahol támogatásáról biztosította belügyminiszterét. Sarkozy az ülés után kijelentette, hogy a kormány egységes, és kíméletlen fellépést tanúsít a lázadókkal szemben.

A francia állami televízió, a France2 interjút készített néhány fiatalal. Mint elmondták, ma már nemcsak arról van szó, hogy a rendőrök állítólagos üldözése következtében egy transzformátortelepen meghalt két fiút bosszulják meg a lázadók. Sarkozy menesztését akarják elérni, aki megsértette őket, amikor „csürhe népségnek” nevezte őket. Mások azt állítják, hogy a rendőrök könnygázt dobtak egy mecsetbe, amit a francia rendőrség határozottan cáfol. – Nézze, itt a tartózkodási engedélyem, tíz éve élek Franciaországban, s most nem akarják azt meghosszabbítani – mondja egyikük, és mutatja lejárt igazolványát.

A lázadás okai tehát sokfélék. Sokféle a megoldás is, amit a különböző politikai szervek javasolnak. A szélsőbal gyakorlatilag a lázadók mellé állt, több kommunista politikus úgy nyilatkozott, hogy Sarkozynak le kell mondania, mert megsértette a bevándorlókat, akik hosszú évek óta méltatlan körülmények között élnek. A szélsőjobb politikusa, Le Pen ezzel szemben a katonaság bevetését sürgeti, és egyes körzetekben kijárási tilalmat rendelne el.

Hogy mit hoz Franciaországban a holnap éjjel? Azt senki sem tudja. De az éttermek teraszai estére elnéptelenednek. A franciák félnek.

(2005)

Halálos áldozat is van Franciaországban

Egyre több tüntető és kiégett autó – az iszlám szervezetek nyugalomra szólítottak fel.

Minden eddiginél hevesebb zavargások törtek ki Franciaországban. A támadásoknak már halálos áldozata is van. Chirac nagyon határozott intézkedéseket ígért.

Jean-Jacques Le Chenadec nem volt gazdag ember. A Párizstól északra fekvő Stains kisvárosban lakott, és amióta kitörték a zavargások, szinte betegesen féltette a kocsiját. A múlt pénteken is arról beszélgetett az utcán egyik szomszédjával, hol is lehetne biztonságosan parkolni, amikor egy csuklyás fiatalember odalépett hozzá. A fiatalember csak azt kérdezte Jean-Jacques Le Chenadectól, miről is beszélget a szomszédjával. A válasz, miszerint „az autónkról beszélünk”, sérítő lehetett a csuklyás számára, mert azonnal ütött – ököllel. Tegnap az autóját féltő férfi belehalt a sérüléseibe.

Minden eddiginél hevesebb zavargások voltak hétfőre virradó éjjel Franciaország-szerte. A Párizstól délre lévő Grignyben két rendőrt sebesítettek meg löfegyverrel a tüntetők. Mindketten kórházban vannak, ahol Nicolas Sarkozy belügyminiszter meglátogatta őket.

Újdonság a tüntetők magas száma és harckészsége: Grigny-ben négyszázan néztek farkasszemet a rendfenntartókkal, és a kézifegyverek mellett utcaköveket is használtak. Újdonság az is, hogy olyan városokban is zavargások voltak, ahol korábban ilyesmi sohasem fordult elő – két településen keresztény templomot is felgyújtottak.

Változatlanul sok iskola esik a támadások áldozatául, Nantes-ban egy óvoda, Saint-Maurice (Val-de-Marne megye) városában pedig egy bölcsőde lett a gyújtogatók célpontja. Colombes délnyugat-párizsi elővárosban egy autóbuszon utazó tizenhárom hónapos gyereket is fejen találtak egy kövel. Az erőszakos cselekmények kiterjedtek olyan nagyvárosokra is, mint Lille, Strasbourg vagy Marseille.

A francia belbiztonsági tanács Jacques Chirac államfő vezetésével ülésezett, itt Dominique de Villepin miniszterelnök bejelentette, hogy

a televízióban vázolja a kormány elképzeléseit a válság felszámolásáról. Chirac elnök „nagyon határozott” intézkedéseket ígért, a rendőrségtől és az igazságügyi szervektől az eddigiéknél erélyesebb fellépést kért.

Hétfőre virradóra minden eddiginél több, 1408 autó égett ki, és 395 személyt tartóztattak le. A zavargások tizenegy napja alatt 4700 járművet gyújtottak fel, és több mint 1220 személyt állítottak elő. A fiatalok kicsi, mozgékony csoportokban cselekszenek, és SMS-en kommunikálnak egymással. A helyi csoportok között „verseny” alakult ki, melyikük tud nagyobb pusztítást véghez vinni.

A Franciaországi Iszlám Szervezetek Szövetsége fatvában (iszlám vallási rendeletben) ítélte el az erőszakos cselekményeket, és nyugalomra szólította fel a muzulmán fiatalokat.

(2005)

Öngyilkos iszlám politika

Alexandre Adler politológus, a Le Figaro publicistája a novemberi „gettó-lázadások” nyomán kiobbant társadalmi vitákban többször is élesen állást foglalt; erősen konzervatívnak mondott nézetei miatt a francia baloldal gyakran bírálja. Adler válaszul megírta igencsak csípős, *Neoreakciók és neobunkók* című cikkét, amely nagy port kavart Franciaországban.

– *Cikkének címe rendkívül provokatív. Mit jelent ma Franciaországban „neoreakciónak” lenni?*

– A neoreakciós kifejezés természetesen nem létezik. Baloldali publicisták kreálták ezt a szót, akik néhányunkat, köztük Alain Finkielkraut filozófust, reakciónak minősítettek, mert nem osztja nézeteiket a külvárosi eseményekkel kapcsolatban. Finkielkraut „gigantikus köztársaság-ellenes pogromról” beszélt a gyújtogatások kapcsán. Szerinte aránytévesztés, hogy ahelyett, hogy a felgyújtott iskolák büntényétől lennének felháborodva, a gyújtogatók reménytelenségéről beszél mindenki. Külön érdekesség, hogy éppen azokat támadja a baloldal néhány ideológusa, akik korábban jelentős hatást gyakoroltak magára a baloldali gondolkodásra. Minket vádolnak reakciós szemlélettel, miközben Franciaországban éppen a baloldal lett reakciós. Minden megfordult: ma a konzervatív erők szorgalmazzák a reformokat, a baloldal „haladó gondolkodású” tagjai pedig mindentől félnek, a gazdasági változástól, a szabad piactól, sőt maguktól az európai változásoktól is. Ugyanígy félnek az Egyesült Államoktól. A változások elutasítása olyan erős részükről, hogy ma már magát az iszlám gondolkodást és az iszlám mozgalmat is pozitívan értékelik, csak mert ez szembehelyezkedik az amerikai, vagyis az euro-atlanti kultúrával. Ha az „új progresszió” azt jelenti, hogy az iszlamista-fundamentalista gondolkodás felértékelődik, akkor én inkább neokonzervatívnak vallom magam. Egyébként pedig nem értem a francia baloldalnak ezt a megváltozott álláspontját, hiszen jelszava mindig is a haladás volt. Azt a véleményt, hogy a társadalmat ne fejlesszük, hogy a gazdaság ne fejlődjön, „haladó” vagy „progresszív” álláspontként semmiképpen nem tudom elfogadni. A mai francia baloldal nem a haladást képviseli, ez volt a cikkem alapvető mondanója.

– *Ön szerint félnék Európától a franciák?*

– A helyzet e tekintetben nem rosszabb nálunk, mint más európai országokban. Szinte minden politikai párt környezetében jelen van egyfajta Európa-ellenesség, de ez nem francia sajátosság. A májusi népszavazás alapvető hiba volt Franciaországban. Sajnos tipikus francia jelenség, hogy az Európa-ellenes gondolkodásban a baloldal markáns vezetői is szerepet játszanak. És ez veszélyes. Elég csak Laurent Fabius-t említenem, aki korábban miniszterelnök volt, most pedig köztársasági elnöknek szeretné magát jelöltetni. Ő volt az, aki felfestette a „fenyegető” Európa rémképét a „lengyel vízvezeték-szerelő” hasonlatával. Az eredmény pedig az lett, hogy a baloldali választók többsége nemmel szavazott az európai alkotmányra.

– *Cikkében arról ír, hogy a baloldal szerint a „jó zsidók” anticionisták. E szerint a „jó arabok” antiiszlamisták?*

– Ez egy ironikus mondat volt. Szerintem Franciaországban mára a baloldal vált az antiszemitizmus vezető erejévé. A baloldal egyébként története során háromféle álláspontot képviselt Izraellel szemben. Először Izrael-barát volt. Utána semleges álláspontra helyezkedett; akkor azt hirdette (és ez volt Sartre álláspontja is), hogy ki kell egyezni az arabokkal, meg kell kötni a kompromisszumot. Ma pedig a baloldal szerint Izrael „bűnös”, mert lehetetlen helyzetet teremtett a Közel-Keleten. Sőt, azt mondják, ha a zsidók támogatják Izrael politikáját, akkor az izraeli-amerikai „imperializmust” támogatják. Tehát minden zsidó bűnössé válik, kivéve azt, aki anticionista álláspontot képvisel, tehát elutasítja Izrael létét. Ez a hibás felfogás sodorja a francia baloldalt az iszlám mozgalmak mellé. Cikkemben azt akartam megmutatni, hogy a század eleji katolikus klérus antijudaista álláspontja és a mai baloldal anticionista álláspontja között folytonosság van.

– *Mi a helyzet a „jó” muzulmánokkal?*

– A jelenlegi iszlám politika öngyilkos politika. Az iszlám ideológia mindenkivel szemben elnyomó, a nőekkel és mindenféle kisebbséggel szemben is. Az iszlám folyamatosan éli a háborút, és egyben vágyakozik utána, mivel ez az egyetlen eszköze, ezzel tudja mobilizálni saját tábort. A muzulmánok alapérdeke az lenne, hogy megszabaduljanak az iszla-

mizmustól. Ez persze bonyolult kérdés. Vannak olyan országok, mint például Algéria, ahol kifejezetten katonai üggyé lett az iszlám fundamentalizmus. Másutt, például Törökországban, az iszlámnak visszafogottabb változata jelenik meg, amely elfogadja Európát, a többpártrendszert, a modernizációt. Egyébként pedig az iszlám fenyegetést jelent magukra a muzulmán országokra is. Nem mondom, hogy egy „jó” muzulmán egyben antiiszlamista is, ezt az ő feladatuk eldönteni. De azt sem gondolom, hogy a zsidók érdeke az anticionizmus lenne. Míg egy zsidónak nem érdeke megtagadni a saját államát és ilyen értelemben „cionista” voltát, addig egy arabnak érdeke lenne, hogy muzulmán voltát megtartva a fundamentalista gondolkodást elutasítsa. Ha demokratikusabbá és szabadabbá válnának a muzulmán országok, ha a nők jogokat kaphatnának, az gazdaságilag is fejlődést eredményezne számukra. A két kérdésnek tehát nincs köze egymáshoz. Acionista zsidó saját országa, Izrael létéért küzd, ezzel szemben az iszlamista muzulmán önpusztító, antidemokratikus álláspontot képvisel, amivel saját hazája belső fejlődését akadályozza.

– *Vannak muzulmán intellektuelek, akik felismerik az iszlám fundamentalizmus veszélyeit?*

– Természetesen vannak. Borzasztó elnyomásban, de léteznek. Például az egyiptomi Nobel-díjas író, Nagíb Mahfúz, akit néhány éve egy fanatikus késsel támadott meg, mert kijelentette, hogy a vallást az államtól el kell választani. Salman Rushdie-t egyik könyvéért ítélték halálra a fanatikusok. Az ilyen gondolkodók azt mondják, el kell fogadni Izraelt, keresni kell a megbékélést.

– *Kik gyűjtötték fel a külvárosokat? A csőcselék, ahogy Sarkozy fogalmazott?*

– Nehéz helyzetben lévő fiatalok gyűjtögettek, de azon imámok, vallási vezetők befolyása alatt voltak, akik már korábban uszítottak Európa és Franciaország ellen. Az algériai fundamentalisták befolyása napjainkban nagyon erős. Jelentős ideológiai befolyás alatt élnek ezek a fiatalok, és az uszítást a Közel-Keletről pénzelt imámok szítják. Ez az ideológiai háttér volt jelen a külvárosi lázadás idején.

(2005)

„A Molotov-koktél csak beavatási rítus”

avagy Miről is mesélnek Párizs lángjai?

Elmondom egy álmomat. Azt álmodtam, hogy a Ferencváros leigazolta mind a 11 izraeli válogatott focistát, és edzőnek Netanjahu egykori izraeli miniszterelnököt kérték fel. Kezdetben a rajongók idegenkedéssel fogadták klubjuk történetének eme váratlan fordulatát, különösen az nem tetszett nekik, hogy Netanjahu a meccsek és az edzések alatt is kipát hordott a fején, de az idegenkedést hamarosan odaadó rajongás váltotta fel, mert minden meccset megnyertek a fiúk, és ami a szezon elején még képtelenségnek tűnt, a bajnoki cím is a Fradié lett. A Ferencváros bejutott a Bajnokok Ligájába, egy csoportba került a legendás Real Madriddal. A Fradi szurkolói a Vörösmarty téren a kivetítőkön az MTK fanatikus híveivel együtt, egymást átkarolva nézték, hogyan veri ronggyá a Fradi a Real Madridot, Ronaldóstud és Raulostul. A Fradi szurkolói, Netanjahu iránti lelkesedésüktől vezetve, kipát tettek a fejükre és a Tóráz kezdték tanulmányozni. A Real elleni meccs alatt, amikor a harmadik gólját lőtte a Fradi, a zöld-fehérek vezérszurkolója, egy kopasz, nagy testű legény, váratlanul így kiáltott fel: „Aki Jézussal találkozik, az a zsidósággal találkozik!”

Franciaországban az álmom megvalósult, kicsit más formában. A franciák játszottak barátságos mérkőzést a németekkel. Ha valakinek fekete-fehér képernyős televíziója lett volna, akkor is könnyen megkülönböztethette volna a két csapatot. *Az egyik volt a fekete, a másik a fehér.* Mindenki fantáziájára bízom, melyik csapat volt melyik. Párizsban, a városháza előtti téren a legkülönbözőbb bőrszínű és származású franciák drukkoltak egy emberként a francia csapatnak. Így van minden meccsen. A fiúk, a nemzeti tizenegy minden francia számára szent dolog. tizenegy kék-fehér-piros nemzeti örvényben és imádatban fürdő szent, történetesen mind a tizenegy bevándorló gyereke. Boldogan éneklnek nekik a lelátókon a közönség a himnuszt, azt,

hol a rút ellenség ellen vérben gázolva menetelnek a hősök, még valamikor a XVIII. század végén. Nos, Bonaparte, Danton, Marat nem hasonlított se Wiltordra, se Henryra, de Zidane-ra se.

Közép-európai értelemben szegregációról beszélni Franciaországban, súlyos ismerethiányra vall. Olyan országban, ahol a nemzeti tizenegy minden tagja színes bőrű, ahol a gyerekek által istenített sztárok egész sora természetes módon beszél afrikai vagy maghrebin származásáról, ott nem ugyanaz a rasszizmus fogalma, mint Közép-Európában. Chirac elnök november 17-én, amikor rendkívüli televíziós nyilatkozatban jelentette be a szükségállapot meghosszabbítását, „identitásválságról” beszélt. Az identitásválság nem most kezdődött, hanem a XIX. században, amikor a franciák érdeklődése Afrika felé fordult. Hosszú történelmi folyamat: a franciák a nagyhatalmi vetélkedésben átengedték az európai terepet Németországnak, lemondtak arról, hogy közép- és kelet-európai befolyásra tegyenek szert. Franciaország Afrika felé fordult. Ez azt is jelenti, hogy a franciák úgy járnak Afrikába nyaralni, mint mi a Balatonra vagy Horvátországba, ismerik Afrika értékeit, és ismerik az ott élők értékeit. A francia átlagember számára a borszínek egyenlőségének elve sokkal természetesebb, mint egy közép-európai számára. Afrika fele ma is franciául beszél, vagyis a frankofón kultúrkör része. A frankofón irodalom elsősorban Afrikában születik, és a Karib-tenger szigetein, ahol színes bőrű írók szólnak meg francia, illetve *francia-kréol* nyelven, a francia összehasonlító irodalmárok nem kis gyönyörűségére. Kanada, Svájc vagy Belgium csak ezek után jön a sorban.

Franciaországban ahhoz, hogy valaki integrálódjon a mindennapi életbe, nem kell feltétlenül franciának lennie. Az iskola (annak óvodai változata) hároméves kortól kötelező, a gyerek beíratásánál *semmilyen papírra nincs szükség*, állampolgárságot *nem kell igazolni*, a származásra nem kíváncsi az igazgató, egyedül az a kérdés, a körzetben lakik-e a család. Ha igen, akkor az igazgató kötelessége felvenni a gyereket az iskolába, mert a gyerekeknek joga van tanulni, ez egyben azt is jelenti, hogy minden állami kedvezményre, ingyenes iskolai tankönyvekre, füzetekre is joga van, kedvezményekkel vesz részt az iskolai étkezte-

tésben stb. A származási kérdést sokszor maguk a gyerekek vetik fel: Franciaországban ma *divat* bevándorló gyerekének lenni. Alsó tagozatos tanítók számolnak be arról az oktatásügyi minisztériumnak, hogy a gyerekek *irigylők* azokat, akik külföldi ősöket tudnak felmutatni. Az elmúlt évben egy olyan, az iskolában is használatos könyv jelent meg, amelyik éppen erről a divatról szól, sok gyerek kutatja saját *nem francia* származását. Maga a belügyminiszter, Nicolas Sarkozy is számtalan esetben hangoztatja, hogy ő is bevándorló gyereke.

A francia „sovinizmus” tehát bonyolult kérdés. Hogy ki is a francia, arra választ adnak a francia nemzetet alkotó népek felsorolása-kor. Történelmi tanulmányok során az iskolások megtudják, hogy a francia nemzet hányféle népből alakult ki. A X. századi kalandozó magyarokat is idesorolja a szakirodalom, ahogy ebből a korból a germánokat, az arabokat, a keltákat is. A francia nemzetalkotás nem áll meg a történelmi időknél: a XX. században a francia nemzetet alkotják a bevándorló spanyolok, portugálok és lengyelek is.

Közép-európai értelemben vett rasszizmus? Szegregáció? Franciaországban alkotmányos alaptétel, hogy *minden francia állampolgár francia*. Mivel ezt kimondja a francia alkotmány, nem mondhatjuk, hogy valaki arab, zsidó vagy fekete-afrikai. Viszont azt sem mondhatjuk, hogy breton, baszk, korzikai. *Mindenki francia*. Ennek az alkotmányos alaptételnek a korzikaiak nem örülnek. És lehet azon vitatkozni, jó-e az, ha egy alkotmány kimondja, minden állampolgár egyben annak a nemzetnek is a tagja, amelyiknek az állampolgárságát a magáénak mondhatja. Egy olyan országban lehet erről vitatkozni, ahol nem minden magyar számít magyarnak, ahol közírók „magyarokról”, „cigányokról”, „zsidókról” beszélnek társadalmi feszültségeket elemezve. Azt gondolom, Franciaországban a szóhasználatot tekintve is minőségileg másról van szó.

Konkrét eset: Párizsban történt, magyar újságírókkal együtt ültem egy kisbuszban. Az egyik útkereszteződésnél megállt a kisbusz, a sofőrnek várnia kellett, mert a gyalogátkelőn egy fekete fiú ment át. Lassan ment. A lassúsága kínos volt, siettünk volna, erről persze ő nem tudhatott. A lassúsága és a mi idegességünk érezhető feszültséget

eredményezett néhány pillanatra a kisbuszban, ami feszültség miatt a mellettem lévő ülésen egy vidéki lap főszerkesztője ösztönösen így kiáltott fel: „*Né' má', a feka gyerek hogy cammog!*”

Nem. Ez Franciaországban elképzelhetetlen. Itt más a szint. Ezért mondom, hogy Franciaországban közép-európai értelemben nincs rasszizmus.

Beszélni kell a szociális körülményekről.

Nem lenne jó, ha a gyűjtogató fiatalokat éhező nyomorultaknak lát-nánk, akik betevő falatjaikért küzdenek, és szemük kopog az éhségtől.

Franciaországban – közép-európai értelemben – nincs szegénység. A francia szociális modell ezt nem teszi lehetővé. Létezhet olyan, aki oly mértékben illegálisan van jelen az országban, hogy kikerül mindenféle szociális intézmény látóköréből, ilyen előfordulhat. De a francia állampolgár, vagy aki tartózkodási engedéllyel van az ország területén, vagy ha nincs is tartózkodási engedélye, de van élettársa, akinek valamilyen francia papírja van, tehát aki valamilyen minimális dokumentummal meg tud jelenni valamilyen szociális elosztónál, biztos lehet abban, hogy élelmezése, ruházkodása meg lesz oldva. Nemcsak állami intézmények, de alapítványok, egyházi és karitatív szervezetek gondoskodnak erről.

A francia lakhatási támogatás mindenkinek jár, aki Franciaországban él, *állampolgárságtól függetlenül*. Ez azt jelenti, hogy *mindenki* a jövedelmétől függően kap anyagi támogatást, ha rászorul. Mindezen kívül a munkanélküli, ha már hosszú ideje is van munka nélkül, akkor is kapja az úgynevezett RMI-t, vagyis a minimális jövedelmet, amiből meg tud élni, és ezt korlátlan ideig kaphatja. A gyűjtogatók idején az egyik város polgármestere megpróbálta, hogy azoknak a családoknak, ahol elfogtak gyűjtogató kiskorút, nem utalja ki a lakhatási támogatást és az egyéb önkormányzati segélyeket. Országos volt a felháborodás, pillanatok alatt kiderült, hogy a támogatást nem lehet megtagadni. Hajléktalanok és koldusok persze vannak Franciaországban, lehet látni néhányat, bár nem annyit, mint Budapesten. A rendszer nem működik tökéletesen. Mégis: Párizs külvárosaiiban, illetve a vidéken nem a hajléktalanok gyűjtogattak.

„Spontán módon” egyetlen éjszaka alatt 1400 autót, buszt, illetve jó néhány iskolát, óvodát, bölcsődét, templomot, polgármesteri hivatalt felgyújtani nem lehet, nem lehet „spontán módon” egyszerre négyszázán nekimenni a kivezényelt rohamrendőröknek, Molotov-koktélokot hajigálni, nem lehet „spontán módon” megrohamozni kerületi rendőrpáncsnokságokat sem. Ezek az akciók szervezettséget feltételeznek. Ahogy szervezettek voltak azok az illegális Molotov-koktéluzemek is, amelyeket felfedezett a rendőrség. Ezekből az üzemekből szállították a muníciót a „spontán módon” gyűjtogató fiataloknak. Az elmúlt hetek eseményei során megközelítően 10 000 autót, buszt, egyéb járművet gyűjtöttak fel, kiegészítve megszámlálhatatlanul sok üzlet, oktatási intézmény, középület. A kár hivatalos adatok szerint 250 millió euró, azaz 62 milliárd forint.

Az eseményeknek három halálos áldozata van, egy külvárosban élő férfi belehalt abba, hogy a szomszédjával a parkoló autók sorsáról beszélgetett (egy csuklyás fiatalember odalépett hozzá, leütötte), a második esetben egy toronyház mellett sétált valaki, a fejére dobtak egy súlyzót, a harmadik esetben valaki kiszállt egy külvárosi részben az autójából, le akart valamit fényképezni, az ott lévő fiatalok odaléptek hozzá, és az autóban ülő család szemé láttára agyonrugdosták. Egy tolókokcsis nőt, aki nem tudott időben leszállni a buszról, a gyűjtogatók lelocsoltak benzinnel, a nő súlyos égési sérülésekkel ma is kórházban fekszik.

Hivatalos, a Le Monde-ban publikált adatok szerint ma Franciaország a világ jelentős terrorista *exportőre*. A titkosszolgálatok név szerint ismernek huszonkét olyan francia állampolgárt, akik Irakba utaztak harcolni az amerikaiak és az azokkal kollaboráló arabok ellen. Heten meghaltak két öngyilkos merényletsorozatban, tizenhárom állampolgárnak a sorsa ismeretlen, kettőt pedig iraki börtönben őriznek. Az Irakba utazott franciák kivétel nélkül fiatalok, ahogy általában egészen fiatal gyerekek voltak a gyűjtogatók is. A titkosszolgálati jelentések arról is beszámolnak, hogy ezeknek a franciáknak a lakóhelye többnyire Párizs külvárosa, illetve Lyon környéke. Érdekesség, hogy a francia dzsihadharcosok „összekötő tisztje”, aki Szíriában, Da-

maszkuszban fogadta a kiutazókat, látta el őket pénzzel, élelemmel és irányította őket tovább Irak felé, egy, a főváros, Párizs XIX. kerületéből származó 14 éves fiú volt.

Nem feltétlenül az Al-Kaida áll a gyűjtogatók mögött. Legalábbis közvetlenül nem. Ahogy az Al-Kaidának, úgy a gyűjtogatóknak is megvan a társadalmi hátterük. Ha valaki Aulnay-sous-Bois-ban be-megy egy középiskolai WC-be, nemcsak ártatlan feliratokkal találkozik a WC-ajtón. Itt nem az van felírva, hogy „Hajrá Fradi!”. Hanem az, hogy „Előre, Al-Kaida! Halál az amerikaiakra!” És ugyanezeket a feliratokat megtalálhatjuk egy lyoni vagy lille-i egyetem mellékhelyiségében is.

Aulnay-sous-Bois-ban nem kellemes végigmenni az utcán. Ha fehér a bőröd, és csoportosan álldogáló maghrebini vagy fekete-afrikai fiatalok mellett mész el, lehet, hogy *beszólnak* neked. Ha nem tökéletes a kiejtésed, ne is próbálj meg válaszolni. Ha magyar az anyanyelved, jobb, ha hallgatsz, ki tudja, miért, de a hanglejtésedből arra következtetnek majd, amerikai vagy angol vagy.

„Itt nőttek fel, a külvárosban, a telepen. Panelban, ahogy mindenki. A szüleim algériaiak, én már itt születtem. *Kabyle* vagyok, vagyis arab. Igazából kabyle, ami *nem arab*. Van egy kultúra, amely az enyém, és amely semmiképpen sem azonos az amerikai-európai kultúrával, ahol csak a pénz számít, a fogyasztás, a reklámok” – mondja Rachid, 32 éves, Aulnay-sous-Bois-ban tanít egy középiskolában. Elmondja azt is, hogy sok tanítványa az iraki háborút személyes ügynek fogja fel. „Nem kell toborozni senkit. Ha leülsz velük beszélgetni, kiderül, minden magára valamit is adó tizenöt éves arról ábrándozik, hogy harcolni fog az amerikai 'hódítók' ellen. Szinte sikk ez, divat. A lányok egyik srácot sem vesznek komolyan, aki nem beszél ilyesmiről” – magyarázza. Majd elmondja, egyes középiskolákban már az is probléma, hogy a történelem-, illetve irodalomoktatás túlzottan is az európai, pontosabban a zsidó-keresztény kultúrkörre épít: „Sok diák kiköveteli magának, hogy beszéljünk a Koránról, illetve az arab országok történelméről. Már a rómaiak közel-keleti terjeszkedését vagy Karthágó elpusztítását is sokan negatívan élik meg.”

Franciaország látványosan fordult szembe az Egyesült Államok iraki politikájával. Mindezt nemcsak a hagyományos arabbarát politika miatt tette, nemcsak amiatt, mert sok évtizede ez az egyetlen európai ország, amelyik nagyon intenzív kapcsolatokat ápol az arab országok szinte mindegyikével, hanem azért is, mert belpolitikai okok miatt sem cselekedhetett másként. A francia közvélemény háborúellenességében óriási szerepe van annak az egyszerű ténynek, hogy sokan, akár „öshonos”, akár „bevándorló” franciáról van szó, ezer szállal kötődnek a maghrebini vagy afrikai országokhoz, családi hagyományban, élményben, kultúrában.

Mindez következményekkel jár. Az európai országok közül ma Franciaország az egyik legnagyobb bázisa a terrorizmusnak. Mint arról Sarkozy beszámolt a sajtó képviselőinek, a terroristacsoportok a technikai, infrastrukturális fejlettséget, és a nagyszámú muzulmán kisebbség jelenlétét felhasználva épp Franciaországban tudnak kényelmesen működni, anyagi és személyi utánpótlásukat biztosítani. A 22 ismert Irakban harcoló francia dzhihadharcos mellett csak az utóbbi hetek razziái során még 14 olyan kiképzett terroristát fogtak el a különleges osztagok, akikről bizonyítékaik vannak, hogy iraki „bevetés” előtt álltak. Franciaország jó terep a kiképzéshez, itt az internetet nem ellenőrzik, mint sok arab országban, és a közvélemény arabbarát. Ugyanakkor ma már ez viszonzatlan barátság: a franciaországi muzulmánok sok ezer vallási vezetőjének, imámjának egyharmada egy szót sem tud franciául, az istentiszteletet arab nyelven tartják, és ezek egy része kifejezetten ellenséges az európai kultúrával, az európai országokkal, így Franciaországgal szemben is.

Nem közép-európai értelemben, de vannak rasszista indulatok Franciaországban is. A normális életet élni akaró polgárokkal szembeni rasszizmus volt jelen a gyűjtogatások alkalmával. Rasszizmus nemcsak „fehérek” részéről nyilvánulhat meg, erős és gerjesztett rasszizmus van jelen egyes maghrebini és fekete-afrikai csoportok részéről. Nem véletlen, hogy a lengyel származású filozófus, Alain Finkielkraut is „gigantikus köztársaságellenes pogromról” beszélt a gyűjtogatások kapcsán a *Le Figaró*-ban. Szerinte aránytévesztés, hogy ahelyett, hogy

a felgyújtott iskolák botrányától lennének felháborodva, a gyűjtogatók reménytelenségéről beszél mindenki. A gyűlölködő szavak értelmezése felhívás újabb vandál akciókra. Itt az ideje, hogy az eseményeket szó szerint értelmezzük, mondja Finkielkraut, majd hozzáteszi: „A rendbontók nem követelnek több iskolát, bölcsődét, tornatermet, autóbust: felgyűjtanak mindent. Nekiesnek minden intézménynek, amely közénk és vágyuk tárgya közé áll. A távirányítás gyermekei. Mindent azonnal akarnak.” Szerinte a „humanizmus szíve többé nem az iskolákért, hanem a gyűjtogatókért dobog”.

Igen, jelen van a rasszizmus. Egyetlen példa erre. Lille-ben történt, a metrón. Lille-ben automata, tehát vezető nélküli metró közlekedik, ami azt jelenti, hogy a szerelvénybe való beszálláshoz automatikusan nyitódó dupla ajtón kell belépni: a peronon ugyanúgy ajtó van, ahogy a metrószerelvényen. Utazunk, az utasok leszálláshoz készülődnek. Egy öt év körüli kislány és a moszlim kendőbe burkolt édesanyja is ezt teszi, kicsit meglepő, hogy külön akarnak leszállni, a kislány az egyik ajtónál, az anyuka a másik ajtónál. Amikor kiszáll a kislány, megáll a peronon. Bent, a metrókocsiban, az ajtónál áll egy szőke, „európai típusú” nő, természetes szőke, nem festett. A metró áll, de tudni lehet, hogy hamarosan csukódik az ajtó. Közvetlenül a jelzés előtt a kislány a peronról beszél a szőke nőnek: „Madame!” A nő reflexszerűen felnéz, ekkor a kislány szembeköpi a nőt. Ügyes köpés, látványos is, mennyiségileg sem kevés. Ebben a pillanatban megszólal a jelzés, az ajtók becsukódnak, a metró elindul. A nő megszegegyenülten törölgeti magáról a kislány köpését. Még látni lehet, hogy az anyuka és a fia a peronon nevetnek a szőke nőn. A metróban ezt mindenki annak vette, ami volt: rasszista akciónak.

Az ilyen jellegű atrocitások gyakoriak Franciaországban. Ha nincs meg az integrációra való készség, ha a szembenállást még vallási vezetők is támogatják, akkor a helyzet majdnem reménytelen.

Franciaországban, ahogy minden európai országban, büntetendő a poligámia. Ma mintegy 30 ezer olyan család él itt, ahol feleségből minimum kettő van, esetenként három vagy négy, vagy ennél is több. A francia integrációs politika nem büntet, hanem értelmez, és segí-

teni próbál. A feleségeknek nem jár tartózkodási engedély, de jár az egészségbiztosítás, járnak a segélyek, a lakhatási támogatás stb. Ott, ahol négy feleség van, ez akár 16 gyereket is jelent, súlyos teher az önkormányzatoknak. Van város Párizs környékén (Mureaux), ahol a polgármester úgy próbálja a lehetetlen helyzetet megoldani, hogy minden feleséget külön családnak értelmez, mindegyiknek külön lakást ad, amit persze a többnejű férjek nem akarnak elfogadni, hiszen így a befolyásuk csökkenhet. A Le Figaróban megjelent cikk szerint a polgármester győzelemként éli meg, ha egy-egy családot rá tud beszélni, hogy valamelyik feleség „váljon el” a férjtől, költözzön önálló lakásba, és így megszűnjön az a lehetetlen helyzet, hogy húszan laknak egy helyen.

A többnejűségen kívül az oktatásügy is súlyos problémákkal kell szembenézzen. Nemcsak az, hogy az iskolai kintinban ebédelő gyerekek moszlim szülei sajátos étrendet követelnek az iskolák vezetésétől, ez esetleg még pénzzel megoldható, hanem az is, hogy magát a tananyagot is változtatni kellene ahhoz, hogy azt a maghrebin családok elfogadják, márpedig egy ország oktatási irányelveit nem mindig könnyű összhangba hozni egészen más kultúrából érkezők elképzelésével. Tény, hogy a zsidó-keresztény kultúrkör van alapvetően jelen a francia oktatásban is, hasonlóan az európai országok oktatási kultúrájával. Magyarországon ebbe nem is gondolunk bele, mi magunk se hisszük el, hogy lehetne mást is oktatni, tudásunk idáig terjed. A franciák igyekeznek lépést tartani: Afrika és hagyományai, az afrikai arab és fekete mondavilág máris jelen van, így próbálnak az érzékenységekre odafigyelni.

Franciaország nem integrál, hanem *integrálódik*. Próbálja befogadni azt a sokszínű világot, amelyik évtizedek óta valóság Franciaországban. Persze emberellenes büntetteket nem fogadhat el: ma, az *Amnesty International jelentése szerint Franciaország az egyetlen európai ország, amelyikben illegálisan, de létezik a „kimetszés”,* vagyis a női körülmetélés mint muzulmán vallási szertartás. A 12-13 éves lányok csiklóját vágják ki egy rítus keretében, hogy a lány „tisztá” maradjon. A kimetszés súlyosan veszélyes rítus, akár halálos is lehet. Majdnem minden évben van ennek a rítusnak egy-egy ártatlan áldozata.

„Ezeket a fiúkat sokan úgy nevelik, hogy miközben itt élnek, ne fogadják el a francia kultúrát, csak a sajátjukat – mondja Aulnay-sous-Bois-ban Rachid, fiatal tanár ismerősöm. – Háború van, úgy érzik, ebben a háborúban részt kell venniük. Higgye el, a Molotov-koktél elhajítása csak beavatási rítus ezeknek a srácoknak. Készülődés egy nagyobb, komolyabb feladatra.”

Franciaország válságban van. A konzervatív és liberális jobboldal, élén Villepin miniszterelnökkel, Sarkozyvel és Francois Bayrou-val, a liberális UDF vezetőjével, Európa felé próbál nyitni, a baloldal pedig antikapitalista indulattól vezérelve bezárkózik, a szociális „vív-mányok” minden áron való megőrzéséről beszél. A gyújtogatók Európa-ellenességébe sok antikapitalista indulat vegyül. Maga a szó, *kapitalizmus*, felmérések szerint a franciák többsége számára negatív kicsengésű, a *privatizáció* egyenesen szitokszónak minősül. Ugyanakkor pedig vannak olyan városok ma is, ahol sötétedés után már nem mer egy átlagember az utcára menni.

Chirac identitásválságról beszélt. Mit értett ez alatt? Azt, hogy újból és újból felvetődik, európainak tartják-e még magukat a franciák, valamint azt is, hogy sokan magát az európai polgári demokráciát és a piacgazdaságot kérdőjelezzik meg. Egy marokkói származású francia ismerősöm azért szavazott az európai alkotmány ellen, májusban, mert szerinte az Európai Uniót a Maghreb-országokkal kellett volna bővíteni, nem a közép-európaiakkal. Ez is az identitásválság része.

Jean-Louis Bruguiere, a párizsi bíróság terroristaügyekkel foglalkozó osztályának főbírája októberben nyilatkozta azt a sajtónak, hogy „jönnek a gyermekkorú terroristák, öngyilkos merénylők”. Nyilatkozatát elfogott terroristák vallomásaira alapozta. Novemberben jöttek a gyermekkorú gyújtogatók.

Amikor ezeket a sorokat írtam, emberjogi aktivisták a Párizs környéki Seine-Saint-Denis megye Neuilly-sur-Marne városában egy Chahrazad nevű lány miatt tüntettek. A város „érzékeny”, vagyis bevándorlók lakta résznek számít, voltak is felgyújtott autók itt is szép számmal. A 18 éves muzulmán lány nem akarta alávetni magát a szigorú elvárásoknak, többször visszautasította egyik ismerőse lányké-

rését. November 13-án, amikor még javában zajlottak az események, *valaki* nem a szomszédja autóját, hanem magát ezt a lányt öntötte le benzinnel és gyújtotta fel. A lány 60 százalékosan szenvedett égési sérüléseket, jelenleg kómában van. Az emberjogi szervezetek, köztük a „*Nem kurvák és nem is rabszolgák*” elnevezésű nővédelmi egyesület pontosan tudja, miért vonulnak Chahrazad védelmében, miért tiltakoznak a gyújtogatók és azok kultúrája ellen, mit is jelentene ez a kultúra az olyan fiatal lányok számára, mint Chahrazad, aki teljes jogú francia nőként szerette volna élni az életét. Talán nem tévedek, amikor azt mondom, hogy gyújtogatás és gyújtogatás között megvan az összefüggés.

(2006)

Zsidó vagyok, választásom vagy hagyományom?

Azt, hogy zsidó vagyok, nem olyan régóta tudom. Amerikai utazásomnak köszönhetem ezt a tudásomat is, iowai ösztöndíjammal, ahol három hónapig közös volt a fürdőszobám és a konyhám egy izraeli íróval, újságíróval, Igal Sarnával. A vele való hosszú beszélgetések ráébresztettek egy a gondolkodásomban meglévő sajátosságra, valamint egy olyan családi hagyományra, amelynek jelenlévősége eddig nem tudatosult bennem kellőképpen.

Családom nyilvánvalóan kevert, genetikailag igen sokszínű. Egyrésztől vannak arisztokrata őseim, mondhatnám azt is, hogy „keresztény-úr” családban a magyar virtus jelen van évszázadok óta, hogy Mária Teréziától kapott felmenőm nemesi oklevelet 1772-ben, és katonatiszt ükjeim parancsnokoltak az 1848-as szabadságharcban (erről könyv is született, lásd Buzás Viktor *A Petőcz-fiúk* című alkotását), és mindez igaz is volna.

A sors fintora, hogy most, a XXI. század elején, az Unióba igyekvünk pillanatában olyan világot élünk, amikor ilyesmivel „büszkélkedni” lehet. Számomra mindez érdektelen.

Engem a zsidó hagyomány érdekel elsősorban. Annál is inkább, mert nem olyan régóta világos a számomra, hogy ez a hagyomány az én családomban is megtalálható.

Érzékenységem és vonzódásom a zsidó kultúra iránt mindig zavarba ejtően volt jelen életemben. Szüleimtől alapvetően ateista nevelést kaptam, születésemkor nem kereszteltek meg, ezt később vallástalanságukkal, az ötvenes évek vallásellenességével, saját maguk ateista felfogásával magyarázták. Ez a magyarázat nem elégtett ki. Ugyanakkor meg kell jegyeznem, hogy anyám felvidéki kisnemesi családból származott, evangélikus nevelést kapott, apámat pedig születésekor katolikusként keresztelték.

A zsidóság iránti vonzódásom élménye a magam alkati kívülállásának felismerésével kezdődött, kisgyerekkoromban. Az az élmény,

hogy valamiért nem tudok elvegyülni. Hogy valamiért mindig és mindenütt a különállásommal vétetem észre magam.

Elmondom első „zsidó-élményem”. Történt, még az óvodában, hogy az udvaron új játék jött divatba. Óvodástársaim a madarak kövel való megdobálásával foglalatostkodtak, és ebben a játékban mindenki nagy-nagy élvezettel vett részt. Én viszont akkoriban azt tanultam, hogy a madarakat kövel dobálni nem becsületes dolog, és ezért szembefordultam óvodástársaimmal. Egyedül voltam akkor, ott, az udvaron, és nem volt könnyű ez a döntés, de megszületett. És akkor ez az egyedüllet jó volt. Jó volt kisebbségben maradni és nem elvegyülni a többiekkel. És azóta is zavarban vagyok, ha valahol többségi álláspontot képviselek. Mert azt gondolom, hogy képeseknek kell lennünk egyedül maradni. És képeseknek kell lennünk az egyedül maradni akarókat nem korlátozni ebbéli szándékukban. Ne kényszerítsünk soha senkit közös ködobálásra, de még közösségi létre sem, ha nem akar. Ez valahogy akkoriban tudatosult bennem.

Közép-Európában „lezsidózni” a nem elvegyülőket szokás. A kívülállókat. Az önállóan gondolkodókat. Azokat, akik nem akarnak, mert alkatilag nem tudnak együtt menetelni a többiekkel. A többséggel. Akik nem akarnak vezetni senkit, de a vezetettek közé sem akarnak tartozni, akik mindig kicsit kilógnak a sorból, akik valahogy örökké kívül állnak. Közép-Európában a szabadgondolkodókat szokás „lezsidózni”.

Csakhogy van itt egy komoly bökkenő.

Valahogy – szerencsére – a művelt világban divatossá lett a szabadgondolkodás. Egyre nehezebb nagy egységeket létrehozni, a kis közösségek világában pedig egyre többen lesznek azok, akik valóban kívül állnak, akik kisebbséghez tartozónak hiszik és érzik magukat. Sokakban tudatosulhat az az egyszerű tény, hogy ebben a pillanatban az a zsidó, aki kívül áll. És egy mai európai, sokszorosán és sokféleképpen rétegzett társadalomban bizonyos fokig mindenki kívül áll.

Zsidóságom tehát a kívülállás iránti vonzalmammal kezdődött. Ösztönös vonzódás volt ez, amely hamar együtt járt a zsidó kultúra megismerése iránti vágygal.

Nem!, emlékezve Savoyai Jenőre

Mindehhez társul egy családi élmény. Apám édesanyját Czigler Rózának hívták, Somogy megyében, Tab községben élt, és nagyon korán, apám születése után három évvel halt meg, 1926-ban. Tab községben a Cziglerék süteményeket készítettek, mézeskalácsosok voltak, Somogy megye elismert polgári világához tartoztak. A népes Czigler család gyerekei – bár megkeresztelték őket – a század elején mind-mind az ottani zsidó gimnáziumba jártak. A „híres” ostyakészítő Zieglerekkel a Cziglerék rokonsága nem bizonyított, de nem is teljesen kizárható, már maga a rokon szakma is összeköti őket.

Apám, nagymamám korai halála miatt, nem elsősorban ebben a környezetben nevelkedett, de kapcsolata a Cziglerekkel soha nem szakadt meg. Gyerekként én is jártam Tabon, a mézeskalács-műhelyben, és nagymamám testvérével, Czigler Laci bácsival kilencvenévesen bekövetkezett haláláig tartottam a kapcsolatot. Volt valami abban a családi miliőben, ami igen komoly vonzást jelentett számomra.

Czigler Róza másik testvére, Dezső, a húszas években ment ki Amerikába, és ott lett, a mézeskalácsoknak köszönhetően, igen-igen jól módú.

Ma már egyikük sem él.

Ha Laci bácsira, Dezső bácsira visszagondolok, alkatukra, gondolkodásukra, a világról vallott felfogásukra, azt kell mondjam, zsidóságuk, identitásuk egyértelmű volt.

De ezekről a kérdésekről családi körben soha nem beszélgettünk.

Ma már úgy látom, hogy családom Czigler-ága hagyományában, kultúrájában egy nemzedékek alatt asszimilálódott zsidó család szemléletét képviseli. Genetikusan a zsidó hagyomány jelent meg az én gondolkodásomban is, és ennek köszönhetően felfogásom egyértelmű: zsidónak érzem és vallom magam.

Persze, lehet-e választani a zsidóságot? És mit is jelent ez a minden napokban? Egy tisztább értékítéletet mindenképpen.

(2001)

Savoyai Jenő Kelet felé néz, mintha még mindig a halálos ellenséget, a féltelmes török sereget fürkészné, és mintha újból harcra készülne a hódítókkal szemben. Hatalmas szobra Budapesten, a Várhegyen van elhelyezve. Ő volt az, aki egy európai hadsereg vezetőjeként a török elnyomás alól felszabadította a királyi várat, 1686-ban. A legendás francia parancsnok tehát, lova nyergében ülve, változatlanul őrségben van ezen a helyen...

Az Ottomán Birodalom hatalmas volt. A törökök Európát akarták meghódítani, és az út, hogy Európába eljussanak, a Magyar Királyságon vezetett keresztül abban a korban. A magyarok 300 éven át harcoltak a török hódítókkal, és ebből 150 évig az ország kétharmada ottomán elnyomás alatt volt. De a királyság északi és nyugati területei megőrizték a muzulmánoktól való függetlenségüket ez alatt a küzdelmes időszak alatt is. Buda (jelenleg Budapest) 1541-es eleste után egész Európa azt gondolta, hogy az Ottomán Birodalom Magyarország többi részét is bekebelezi.

Magyarország hősi és eredményes ellenállása szimpátiát és érdeklődést váltott ki Európa országaiban, így, két évszázadon keresztül, a törökök elleni hadjárat részletes bemutatása az európai újságokban, különböző kiadványokban és könyvekben megszámlálhatatlan kommentárnak lett a témája. Annak ellenére, hogy a magyarok nagyszámú török emléket őriztek meg, az ország hagyománya ugyanaz maradt: keresztény és európai.

A törökök célja egyértelmű volt: meghódítani Nyugat-Európát. Magyarországnál messzebb akartak eljutni. A korszak írásos emlékei szerint, az ottománok terve az volt, hogy elfoglalják Bécset Ausztriában, Rómát és Velencét Itáliában, annak lehetőségét keresve, hogy Nyugat-Európában növelhessék befolyásukat. Nem véletlen az, hogy a keresztény központ, Róma támogatta és pénzelte a Magyar Királyságot a törökök elleni harcban.

A korszakban a katonák és a magyar katonai vezetők önmagukat „Európa bástyájának” nevezték. És az sem véletlen, hogy 1456-ban III. Kallixtusz pápa megkondította a harangokat, hogy a Nándorfehérvárat

A vita folytatódik (Fejtő Ferencnek)

védő magyarokért való imádkozásra buzdítsa a keresztényeket, amely a kor egyik legfontosabb városa volt Dél-Magyarországon. A déli harangszó használata ettől az időszaktól vált szokássá egész Európában...

Az sem véletlen, hogy a Magyar Királyságot a XVII. század végén nemzetközi haderő szabadította fel, a francia arisztokrata Savoyai Jenő (Eugène de Savoie) katonai parancsnoksága alatt. Ebben a hadseregben francia, német, itáliai, spanyol, svéd katonák is voltak. Azt lehet mondani, idézőjelben persze, hogy ez volt az európai unió hadseregének első haditette...

Természetesen a történelem mögöttünk van, előre kell néznünk.

Európában közegek az értékeink, és európai egységet kell megteremtünk ezen értékek alapján. De a közös értékeink a történelmünkéből, a geopolitikai helyzetünkéből és a közös sorsunkból, körülményeinkből fakadnak. Ezek az értékek forrásaikat a zsidó-keresztény hagyományrendszerben, az antikvitás görög-latin kultúrájában, a francia felvilágosodásban, a német romantikában találják meg. A földrajz, a történelem és a gondolkodásmód az európai létezés alapjai.

Meg kell határozni az Európai Unió határait. Vannak földrajzi határai, történelmi sokféleségei és különböző szemléletmódjai. Ha az Európai Unió definiálni akarja saját magát, a jelmondata „a sokféleség egysége” lehetne.

A meghatározás megkülönböztetés is egyben.

Meggyőződés, hogy az Európai Uniónak erős és kiemelt kapcsolatot kell ápolnia Törökországgal. A magyar végvárok egykori katonáinak leszármazottai harag nélkül gondolnak a régi hódítókra. A budai királyi várban ma is ott található az utolsó török pasa sírja. Ma is őrizzük az emlékét. De nincsenek közös hagyományaink. Semmilyen. A szemléletmódok tökéletesen különbözőek maradtak.

Törökország az Európai Unió szomszédja. Ahogy Mexikó is szomszédja az Egyesült Államoknak. Egy egyszerű baráti kapcsolat. Fontos, hogy ez a kapcsolat az Európai Unió és Törökország között ennyi maradjon, nem kevesebb, de nem is több.

(2004)

„Törökországot az Unióba befogadva határozottan fel kell tennünk a kérdést, melyek az európai identitás alapvető értékeit éltető források?”, írja Tadeusz Mazowiecki, egykori lengyel miniszterelnök a Gazeta Wyborczában megjelent cikkében (2004. nov. 6.; dr. Szokolay Katalin fordításai).

Az *Európa, sajátosságok nélküli kontinens?* című írás így fogalmaz: „A vita, hogy Törökországot fel kell-e venni az Európai Unió tagjai közé, magáról az Unióról és Európáról szóló vitává vált. Mindez nem fejeződik be az Európai Bizottság döntésével, (...) a problémák, amelyeket ez a vita felszínre hozott, megmaradnak. Azok is, amelyek magát Törökországot érintik, és azok is, amelyek Európát. (...) Érdemes viszont arra törekedni, hogy a vitát megszabadítsuk egy mellékhatástól. Rossz lenne, ha a török közvélemény úgy értelmezné, hogy az EU-tagságukkal kapcsolatos kételyek valójában Törökországgal szembeni ellenséges álláspontok.”

Mindebből látszik, hogy a kérdés változatlanul napirenden van Európában. A *Le Figaro* is, vagy a *Le Monde*, túlzás nélkül mondván, hónapok óta foglalkozik ezzel az ügygel.

Éppen ezért nem értem Fejtő Ferenc indulatát (*Magyar védőbeszéd*, ÉS, 2004/44.), de mert megszólított, válaszolnom kell, hangsúlyozva, hogy nem szívesen teszem, mert személyét és életművét tisztelem és becsülöm.

Legutóbbi cikkét mégis ellentmondásosnak tartom.

Vegyük sorjában.

Fejtő írását ezzel kezdi: „nem hiszem, hogy [Petőcz] indokkal léphetne fel a külpolitikát formáló magyar közvélemény képviselőjében, mégis ebben a minőségben fejt ki a *Le Figaro* október 7-iki számában a Törökország uniós csatlakozását ellenző véleményét”. Ezt a mondatot nem értem, személyeskedését visszautasítom. Írtam egy cikket a *Le Figaro*-ba. Ez azt jelenti, vindikálom magamnak a jogot,

hogy „a magyar közvélemény képviselőjében” szólaljak meg? Ezek szerint egy napilapban való megjelenéshez valamiféle jogosultságra, netán meghatalmazásra volna szükség? Nyilván nem. Írtam egy cikket. A saját nevemben. Nem hiszem, hogy bárki másképp tehetné.

Fejtő megfogalmazása viszont igen furcsa: „a magyar nép többsége támogatja, hogy Törökország beléphessen az EU-ba”. Azt gondolom, erre a mondatra joggal reagálhatok úgy, hogy kinek a nevében is beszél Fejtő Ferenc? A „magyar nép” nevében? Készített felmérést? Honnan veszi az adatot?

Fejtő a cikke elején azt állítja, hogy Törökország uniós tagságát ellenző érvelésem „egybecseng Schmidt exkancelláréval és Giscard D’Estaing volt elnökével”, majd cikke végén arról ír, a törökök nélküli EU „ábrándkép”, amely „Magyarországon csak a szélsőjobb által behálózott jobboldali kisebbség számára vonzó”.

Logikailag ebből az következik, hogy a szociáldemokrata Schmidt és az európai alkotmányozásban meghatározó szerepet játszó Giscard D’Estaing a magyar szélsőjobbal működik együtt. És ugyanezt teszi François Bayrou, a francia centristák, az UDF elnöke is, aki mellel szabad demokrata képviselőkkel (Szent-Iványival) ül egy képviselői csoportban az Európai Parlamentben. Bayrou-ról közismert, hogy élesen ellenzi Törökország felvételét.

Nyilván a szélsőjobbal játszik össze Tadeusz Mazowiecki is, aki a fentebb idézett cikkében hosszan fejtegeti kétségeit. A Le Figaróban a Mexikóhoz hasonló státusról beszéltem, erről ír maga Mazowiecki is: „Volt ugyan alternatív megoldás, bár nem képezte komoly tárgyalások tárgyát. (...) A Kivételezett társulás koncepciójára gondolok. (...) Heinrich Winkler történész-professzor vetette fel a Friedrich Ebert Alapítványnál tartott egyik előadásában. Később átvette a CDU elnöknője, Angela Merkel. Közel állt ehhez néhány francia szocialista nézete is, pl. Laurent Fabius-é. Ezeknek a nézeteknek a gyengesége az volt, hogy nem voltak eléggé konkretizálva (...). Az ereje viszont modelljellegében van, mert mintául szolgálhat más, az Unióval szomszédos országgal való viszony megoldására, például Oroszország esetében.”

Azt gondolom, mindebből kitűnik, pártállástól függetlenül fejezik ki kétségeiket igen sokan ebben a kérdésben. Laurent Fabius-t, François Bayrou-t nem lehet a szélsőjobbal azonosítani.

Azokra az ellentmondásokra csak röviden térek ki, melyek a törökök történelmi szerepéről szólnak, Fejtő értelmezésében. Megtudhattuk, hogy a mohácsi vész és az azt követő százötven évig tartó megszállás valójában a „béke” és a „rend” időszaka volt, ezzel szemben a Budát a törökök alól felszabadító nemzetközi seregek mindent „leromboltak” és mindenkit „kiirtottak”. Mindez azért érdekes, mert Fejtő, önmagával ellentmondva, azt írja, hogy a „békés százötven év” után „egy néptelenné vált és romokban heverő Magyarország” maradt a törökök után. Kérdezem: ha annyira jó volt az a százötven év, mitől néptelenedett el az ország? A magyar jobbágyok netán Konsztantinápolyba emigráltak?

A legszebb, hogy Fejtő kifejti: a magyarok „fontos szerepet játszottak abban a keresztes háborúban, amely megakadályozta, hogy a török hódítás Bécsre s azon túl egész Nyugat-Európára kiterjedjen, ami valóban katasztrófa lett volna”. De Magyarországon a törökök „biztosították a békét és a rendet az ország kétharmadán”. Nem lett volna jobb, ha Bécsben vagy a Németalföldön, sőt, Párizsban is a törökök „biztosították” volna a „békét”? A kutyafej! Csak mi voltunk ilyen szerencsések!

Fejtő Trianonra is utal, hogy az miképp jön ide, talán egyszer majd megtudjuk. Bár nem értem, hogy a „több is veszett Mohácsnál” szólás miért „változatlanul időszerű a katasztrófális trianoni békeszerződés kapcsán” (sic!), de mindenképpen jól hangzik. És röviddel később az is kiderül, hogy tulajdonképpen azért is szerencse volt a török megszállás, mert „a megszállás tette lehetővé a kvázifüggetlen, kálvinista Erdélyi Fejedelemség tartós fennmaradását”.

Ezek szerint, ha nem lett volna a török, az baj lett volna, mert az ország egyben és egységesen fejlődhetett volna? Valóban, ha nem lett volna a török, akkor Erdélynek sem kellett volna különválnia. Ha pedig a vallási küzdelmekre utal Fejtő, csak csendesesen mondom, hogy ilyenek bizony mindenütt voltak, de nem roppant bele egyetlen ország

sem. Az 1572. augusztus 23–24-i francia Szent Bertalan-éjéről mindenki hallhatott. Érdekes lenne megkérdezni egy francia történészt, mit választana, ha visszamehetne az időben: az országot szétdaraboló török „békét” vagy a vallási háborút? Ha már itt tartunk, a „katasztrofális” trianoni szerződésnek nem éppen az ország egykori szétdarabolódása volt az előzménye?

Mindez „csak” történelem.

A probléma az, hogy miközben rovét kapok Fejtő tanár úrtól, mert hasonló véleményt merek kifejtteni, mint amit jeles politikusok, többek között Giscard D’Eting vagy Schmidt exkancellár vall, aközben ő olyan „fundamentális demokraták” nézeteit vallja, mint Berlusconi vagy Bush. Ez utóbbi a törökök uniós tagságának legfőbb propagátora. Ezzel persze nincs semmi probléma, ezek a politikusok „nem kacérkodnak a szélsőjossal”. Maga Mazowiecki is így fogalmaz a már említett cikkében: „A döntésre az Egyesült Államok nyomására került sor, Törökország ugyanis igen fontos stratégiai szempontból, különösen az volt a hidegháború idején. Csakhogy az Unió valamivel több, mint a NATO, és a felvételi kritériumok is mások.”

Hosszan lehetne a Fejtő-cikk ellentmondásairól írni. Arról a mondatról, hogy „az oszmán-törökök védelmet adtak az ellenreformáció kegyetlenkedéseivel szemben, amelyeket Magyarország nyugati részének el kellett szenvednie a Habsburgoktól, akiket még nem érintett meg a felvilágosodás szelleme” csak röviden annyit: bizony, a „felvilágosodás szelleme” az 1500-as évek második felében nehezen érinthette meg a Habsburgokat, mert még nem is volt felvilágosodás. Voltaire és Montesquieu születésére ugyanis még várni kellett vagy 150 évet. Egészen pontosan: Voltaire 1694-ben, nyolc évvel, Montesquieu pedig 1689-ben, három évvel Buda felszabadítása után született. A francia felvilágosodás időszaka a Rákóczi-szabadságharc utánra esik, a XVIII. századra, amikor már rég nem volt török Magyarországon. A Habsburgok sok mindenben hibásak, de hogy a XVI–XVII. században „nem érintette őket meg” a felvilágosodás szelleme, abban talán nem.

A magyar jobbágyok falvait és a magyar mezővárosokat viszont felvilágosodás nélkül is porig égette a török.

Fejtő azt érzékelteti, hogy nemzeti tudatunkban nem is olyan negatív a törökökkel való viszony.

Ennek ellentmond a nyelv, amelyik szigorúan megőrzi a múlt emlékeit. A nyelvi szólások mind-mind negatívak a törökkel kapcsolatban. Gondoljunk olyasmire, hogy „feketeleves”, „török gyerek megvágta, magyar gyerek gyógyítja”, „törököt fogott”, „törökvész”, „úgy bánik vele, mint török a rabjával”, „török, torok sok kárt tett az országban” stb. Érdemes fellapozni O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* című gyűjteményét.

Egyébként pedig nem is elsősorban a török–magyar viszonyról van szó. Hanem arról, amiről Mazowiecki beszél, hogy hogyan értelmezzük Európát. A török vita valójában a jövő Európájának megfogalmazásáról szól. Az Európai Unió megálmodói egy erős és egységes Európát képzeltek el, egy Európai Egyesült Államokat, amelyik képes felvenni kulturálisan és gazdaságilag a versenyt Kínával, Japánnal, Amerikával.

Európa nem csupán gazdasági közösség. Több annál. És ezt a többet kellene végre meghatározni.

Baj, hogy nem látjuk a jövő Unió határait. Nem tudjuk, mi az az egység, amiről beszélünk. Ez Európán belül a nacionalista, szeparatista erőknek kedvez, amelyek nem hisznek a határok átjárhatóságában, a közös valutában, az egységes európai gondolatban.

Hol vannak a bővítés határai? Lehet-e bővíteni vég nélkül? Mi lesz Oroszországgal, ha felvesszük Törökországot? Létezhet-e egy Eurázsiai Unió? Ha egyetlen határvonal lesz Irak, Szíria, Irán és az Európai Unió között, akkor a tagállamok lemondhatnak-e a határellenőrzésről?

Ezekről a kérdésekről beszélnek olyan politikusok, mint François Bayrou, Tadeusz Mazowiecki és mások is, publicisták és írók, olvasók, akik leveleket írnak napilapoknak, erről beszélek magam is, aki nem a „külpolitikát formáló magyar közvélemény képviselőjében”, hanem a

saját nevemben szólalok meg, olyan kérdésekben, amelyek egyszerűen érdekelnek.

Többek között a minden egyes ember számára biztosított szólás szabadsága, a megszólalás joga is Európában született, ez is egyike a közös európai gyökereknek, ahogy azt nyilván az általam nagyra becsült Fejtő Ferenc is pontosan tudja.

(2004)

Sarkozy a magyarok között

Nicolas Sarkozy túl nagy falat: lehet rá hivatkozni mint az „új jobboldal” meghatározó alakjára, ahogy Orbán tette Tusnádfürdőn; lehet ünnepelni, hogy „egy magyar, aki meghódította Párizst”, ahogy azt a konzervatív hazai hetilap tette az elnökké választása után, de inkább elemezni kellene azt az álláspontot, amelyet képvisel.

Sarkozy Magyarországra jön, beszédet mond az Országgyűlésben. De kinek?

Mi köze is lenne Sarkozynek, mondjuk, a magyar baloldalhoz? Semmi. Konzervatív politikus, aki reformjaival a – szerinte – túlzottan „szocialistává lett” Franciaországot a piacgazdaság keretei közé akarja „visszaszorítani”. Tény: az elmúlt évtizedekben a szakszervezetek olyan szociális jogokat harcoltak ki Franciaországban, amelyek a gazdasági növekedés kerékkötői lettek. A szakszervezetek gyengítése, a 35 órás munkahét eltörlése Sarkozy prioritásai közé tartozik, ő tehát a munkaadók, és nem a munkavállalók érdekeit szolgálja.

És mi köze lehetne Sarkozynek a magyar jobboldalhoz? Sajnos szintén semmi. A Fidesz elnöke Tusnádfürdőn azt találta mondani, hogy az új európai jobboldal, benne Sarkozy, „szakít a ’68-as hagyománnyal” és a liberalizmussal, sőt, szembefordul azzal.

Valóban ezt tenné?

Nicolas Sarkozy alig több mint két éve a ’68-as diákvezér, mai európai parlamenti képviselő Daniel Kohn-Bendittel és a francia liberálisok vezetőjével, Francois Bayrou-val együtt küzdött az Unió alkotmányának franciaországi elfogadtatásáért. Ma – a szociáldemokrata párttal koalícióban kormányzó Merkellel együtt – az alkotmány minimalista változatán dolgozik. Európai elkötelezettségének mértéke messze túl van a hazai jobboldalén, amelyre az uniós „lelkesültség” kevésbé jellemző. A Fidesz rendezvényein kék alapon sárga csillagos lobogókat nem látni, árpásávásokat annál inkább. A konzervatív Le Figaro joggal tette szóvá a tavalyi itthoni zavargások idején, hogy a tüntetők uniós zászlókat is égettek a tévé „ostroma” és az október 23-i „ünneplés” alkalmából.

Szakított a konzervatív Sarkozy a '68-as hagyománnyal és a liberalizmussal? Igaz lenne, hogy alapjaiban utasítja el a modern európai és amerikai baloldal „neoliberalizmusát”? Ennek ellentmond, hogy a már megválasztott, de még hivatalba sem lépett Sarkozy egyik első informális találkozásánál épp Tony Blairrel vacsorázott, és nem sokkal később, miután Merckelrel is megbeszélést folytatott, azt az információt engedte kiszivárogtatni, hogy a minialkotmánnyal megvalósuló új Európai Unió első elnökének a most leköszönt angol politikust látná szívesen. A liberális gazdaságpolitikát folytató London baloldali politikusai ünnepeltek, amikor a konzervatív Sarkozy győzött Párizsban, és Blair személyes kapcsolata is jobb Sarkozyval, mint a francia szocialistákkal.

Sarkozy politikáját, beleértve a gazdaságpolitikát is, éppen hogy a liberalizmus jellemzi. Nem véletlen, hogy sokszor említi példaként Angliát és az Egyesült Államokat. Rugalmasabb akarja tenni a munkaerőpiacot, egyszerűsíteni az elbocsátási szabályokat, csökkenteni a bürokráciát. Legújabb, nagy vihart kavarázó javaslata, hogy az állami egyetemeket válasszák le a központi irányításról, növeljék autonómiájukat, erősítsék kutatóközpont-jellegüket. Margaret Thatcher született újjá Franciaországban...

Sarkozy a hagyományos francia arabbarát és Amerika-ellenes politikát látványosan elutasítja, sokkal közelebbi kapcsolatot tart fenn a jelenlegi amerikai elnökkel, mint elődje, Chirac. Ezért a franciaországi moszlim szervezetek körében a – sok arab által csak zsidó Sarkozynek emlegetett – francia elnök nem áll éppen arabbarát hírében.

Az elnökválasztás után az al-Kaida-szervezetek honlapjain a „cionizmus előretöréséről” írtak, terrorista akciókkal fenyegetve Franciaországot.

Sarkozy valóban azzal nyitna új korszakot, hogy „leszámol” a „származás köteléke nem fontos” '68-as örökségével, ahogy Orbán mondta Tusnádfürdőn? „Úgy akarok beszélni a nemzetről, hogy senki ne vádolhasson nacionalizmussal” – idézi Orbán Sarkozyt. Mit kezd ezzel az idézettel a jobboldal? Mit kezd a gyűlöletbeszédtől, az antiszemita megnyilvánulásoktól elhatárolódni képtelen jobboldal azzal

a Nicolas Sarkozyval, aki francia elnökként is görög zsidó és magyar felmenőkkel büszkélkedik? „Maga ugyanúgy francia, ahogy én is, nem a származás fontos” – mondta egy televíziós beszélgetésben Sarkozy egy magát algériai eredetűnek valló asszonynak, éppen hogy *felelősítve* ezzel a '68-as hagyományt, és hangsúlyozva a francia alkotmánynak azt az alapmondatát, miszerint „*Franciaországban minden francia állampolgár francia*”.

Sarkozy magára nézve is kötelezőnek tekinti ezt a mondatot, hivatkozik rá számtalanszor a fekete-afrikai vagy algériai, marokkói származású franciákkal kapcsolatban is. *Nincs különbség francia és francia állampolgár között.* Sarkozy élesen elutasítja az olyan megnyilvánulásokat, amikor bárki algériai, marokkói származásáról beszélnek, és minden fórumon hangsúlyozza, hogy számára csak francia állampolgárok léteznek. Mit kezd ezzel a hazai jobboldal, amely évek óta azt harsogja a baloldal ellenében, hogy „*hajrá, magyarok*”, hozzátéve, hogy „*a jelenlegi kormány nem a magyarok kormánya*”? Mit kezd a minden francia állampolgár franciaságát hangsúlyozó magyar-zsidó-görög származású Sarkozyval az a jobboldal, amelyik hazaárulózik, „*idegenszívűekről*” beszél, vagy éppen zsidózik?

Nem véletlen, hogy a liberalizmus és a '68-as eszmék olyan neves alakjai álltak Sarkozy mellé, mint Hervé Morin, aki Francois Bayrou centrista/liberális pártjának frakcióvezetője volt, vagy Európa egyik legismertebb morális tekintélye, az auschwitzi túlélő Simone Weil, illetve a '68-as baloldali értelmiség meghatározó alakja, André Gluksmann, egykori maoista filozófus. Említhetjük még a Le Figaro publicistáját, a Közel-Kelet tekintélyes szakértőjét, Alexander Adlert is.

Mit tud kezdeni a magyar jobboldal azzal a Sarkozyval, aki elítéli az utcai politizálást, aki belügyminiszterként kérlelhetetlen keménységgel lépett fel a randalírozók ellen (keményebben, mint a magyar rendőrség), és aki vasszigorral csapott le minden antiszemita megnyilvánulásra és atrocitásra?

Sarkozy nem áll rokonságban a magyar jobboldal politikusaival.

Franciaországban, mint tudjuk, a fundamentalista iszlám csoportok tevékenysége következtében az antiszemita jelenségek megerő-

södtek. Ez az antiszemita hullám tavaly januárban tetőzött, amikor antiszemita indíttatásból megölték egy Párizs belvárosában dolgozó, magát zsidónak valló, Ilan Halimi nevű fiatal embert. A gyilkosság indítékát maguk az elkövetők ismerték el. A csoport vezetője, Youssouf Fofana, miután a rendőrök letartóztatták, arról beszélt, hogy Halimit elrabolták, mert zsidó, és mivel „minden zsidó gazdag”, jelentős váltságdíjat reméltek (425 ezer eurót, 120 millió forintot, amit a szülők nem tudtak kifizetni). Mivel nem kapták meg a pénzt, „al-kaidás stílusban” megkínózták és kivégezték a foglyukat. Az eset megdöbbenést váltott ki Franciaországban. Sarkozy, akkor még belügyminiszterként, példás büntetést követelt. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a franciák elhatárolódtak a rasszista és antiszemita megnyilvánulásoktól, és a franciaságát nem származási, hanem állampolgári szinten megjelenítő Nicolas Sarkozyt választották meg elnöküknek.

Sarkozy konzervativizmusa európai értékeket követ, melyek idegenek a fundamentális gondolkodástól, amelyek a tolerancia, a szabadság, az egyenlőség elvét hirdetik. Sarkozy Franciaországában tiltott a kirekesztés, a vallási vagy etnikai türelmetlenség, a faji különbségtetés éppúgy, mint a fundamentalista iszlamista csoportok antiszemita, a társadalomra veszélyes megnyilvánulásai.

Van mit tanulnia a magyar jobboldalnak.

(2007)

„Idegennek lenni jó”

„Meggyőződésem, hogy minden ember individuumként idegen, és mint-hogy mindenki idegen, éppen ezért a másik ember idegenségét, különbözőségét sem kérdőjelezhetjük meg. Ez ilyen egyszerű. Mi magunk is idegenek vagyunk. Még önmagunk előtt is, sokszor... S miközben az emberekben van valamiféle kétségbeesett vágy, hogy tartozzanak valahova, aközben úgy látom, sokakban mégiscsak ott van az örök kívülállás vágya is.”

Költő, író, képzőművész. Magyar-történelem szakos. 1981–83: újra-indítója és vezető szerkesztője a Jelenlét című egyetemi lapnak. 1983-ban megalapítja a Médium Art című lapot és underground művészeti egyesületet. 1989–91 között a párizsi Magyar Műhely egyik felelős szerkesztője. 1988-ban ismét újraindítja a Jelenlét című lapot, majd 1997-től a főszerkesztője lesz. Díjai: Kassák Lajos-díj, 1987; Graves-díj, 1990; József Attila-díj, 1996; Arany János Alapítvány Alkotói Díj, 2001; Quasimodo-díj, 2003. Legfontosabb művei: *Betűpiramis* (versek), 1984; *A láthatatlan jelenlét* (versek), 1990; *Európa metaforája* (versek), 1991; *A tenger dicsérete* (válogatott versek), 1994; *Idegenként, Európában* (esszék, kisprózák), 1997; *A napsütötte sávban* (versek), 2001; *A születésnap* (regény), 2006; *Idegenek* (regény), 2007. 2008. január 22-én Márai Sándor-díjat kapott.

– *Hogyan lett avantgárd költő, majd költőből prózaíró?*

– A nyolcvanas évekbeli működésemet az avantgárd költészet határozta meg, amely elsősorban mint a másság, mint a másként gondolkodás lehetősége érdekelt. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején a magyar irodalmi közélet és irodalmi ízlésvilág nagyon zárt volt. Ennek a zártságnak a feloldásához szükség volt az avantgárdra. Ebben az időben fedeztem fel magamnak a párizsi Magyar Műhelyt és az újvidéki Új Symposiumot. Megismerkedtem olyan művészekkel, mint Erdély Miklós, Jovánovics György, Maurer Dóra, akiknél azt láttam, hogy a művészetet másként is lehet csinálni.

– *Pályakezdetétől fogva írt esszéket, utolsó két könyve pedig regény.*

– A prózára való áttérés izgalmas folyamat volt számomra. 1998-ban három hónapot töltöttem Amerikában, Iowában, az International

Writing Program keretében szervezett írószemináriumon. Itt ismerkedtem meg és kötöttem erős barátságot egy tel-avivi íróval, Igal Sarnával, aki személyiségével, szemléletével erősen hatott rám. „Történetmondó”, ironikus verseket kezdtem írni az amerikai élményeimről, és ezek segítségével mintegy észrevétlenül jutottam közelebb a prózához. Ezek a versek aztán *A napsütötte sávban* című kötetben jelentek meg, és itt, ebben a könyvben már maguk a történetek lettek nagyon fontosak, nem annyira a vers mint forma. A kötet megjelenésével párhuzamosan Dérczy Péter biztatására novellákat kezdtem írni az *Élet és Irodalomba, Egykorvolt házibarátaink* címmel. Történeteket a családomról vagy egy elképzelt családról. Így jutottam el, egykori avantgárd költőként, a prózához.

– *1997-ben jelent meg az Idegenként Európában c. esszékötete, amelyben már jelentkezik a szabadság, az európai életforma, a másság után való vágyódás. Ezekben az írásokban világosan kitapinthatók a nemrég megjelent Idegenek csirái. Ön éveket töltött Franciaországban, és francia benyomásaival kapcsolatban azt nyilatkozta, hogy kétféle nacionalizmus van: a kirekesztő és a befogadó. Magyarországon a másság most nemigen triumfál. Hogyan látja a két ország közötti különbségeket, ebben a tekintetben?*

– Amikor francia nacionalizmusról beszélünk, fontos hangsúlyoznunk, hogy Franciaországra a befogadó nacionalizmus a jellemző. Kelet-Európában, ezzel szemben, már régen megjelent a kirekesztő nacionalizmus. Bár a magyar lakosság többsége azzal hitegeti magát, hogy Magyarország a történelme során alapvetően befogadó volt, valójában a XX. század ennek az ellenkezőjét bizonyítja. A franciák büszkék arra, hogy ők a bevándorlókat, az érkezőket elfranciásítják, és csak azt várják el tőlük, hogy elsajátítsák a nyelvet és az ország kulturális alapértékeit. Viszont, a laicitás eszméjének megfelelően, vallási elkötelezettséget nem várnak el, semmilyen formában. Sokat elmond a francia befogadó nacionalizmusról, hogy olyasvalakit választottak meg köztársasági elnöknek ebben az évben, aki származását tekintve félig magyar, félig pedig görög zsidó.

– *Világszemléletének egyik sarkköve már régóta az idegenség, a különállás. Pár évvel ezelőtt azt is „bevallotta”, hogy „genetikailag sokszínű” családból származik: az egyik ág kismemesi, keresztény, a másik pedig zsi-*

dó. Azt is említi, hogy zsidónak érzi magát, és hogy mindannyian zsidók vagyunk, ha mások vagyunk, ha kilógunk a sorból.

– Apai nagymamám Cziegler Rózának hívták. Régi, zsidó család tagjai voltak a Somogy megyei, tabi Cziglerék, amely család nemzedékekkel korábban keresztelkedett ki, de a zsidó hagyományt egészen a XX. század elejéig megőrizte. Nagymamám is, testvérei is a tabi zsidó iskolába jártak, ott érettségiztek. Egyébként foglalkozásukra nézve a Cziglerék Tabon cukrászok, mézeskalácsosok voltak. Nagybátyám, Czigler Dezső a húszas években Amerikába költözött, és ott híres és gazdag mézeskalácsos lett, Chicagóban. Később aztán, a zsidótörvények megjelenésekor és az üldöztetés idején, illetve azt követően, a család tagjai titkolták a zsidó származást, a sok nemzedékkel ezelőtti kikeresztelkedés pedig védelmet biztosított számukra. Ma 85 éves apám máig sem mer szembenézni saját zsidóságával. Mindezek a tények együtt igen komoly hatással voltak rám, valószínűleg ebből fakad, hogy a másság, az idegenség az alapeszmém. Meggyőződésem, hogy minden ember individuumként idegen, és minthogy mindenki idegen, éppen ezért a másik ember idegenségét, különbözőségét sem kérdőjelezhetjük meg. Ez ilyen egyszerű. Mi magunk is idegenek vagyunk. Még önmagunk előtt is, sokszor. Erről is szól az *Idegenek* című regény. Az „idegenség” önmagában is érték.

– *Erre, úgy vélem, igen jó példa a zsidóság, amely másságánál fogva mindig elől járt: modernizálni próbált, érdeklődéssel fordult minden új eszme, a szocializmus, a freudizmus felé.*

– Persze. Éppen a XVIII. századi, felvilágosodásbeli fejlődéseszmény alapján, a különbözőségekkel szembeni intolerancia teljes mértékben Európa-ellenes és egyértelműen szembemegy az európai hagyományokkal. Európa fejlődése, tágabb értelemben pedig az emberiség fejlődése csupa-csupa „másként gondolkodó” egyedi és nagyszerű teljesítményéből fakad. A tömeghisztéria megjelenése, a szorongás a másik ember különbözőségétől, mindez szembemegy a zsidó-keresztény európai hagyománnyal, mert individuumellenes, és megkérdőjelezi az ahhoz meglévő alapvető jogunkat, hogy egyéniségek, önálló, gondolkodó lények lehessünk. Hiszek a kívülállás szabadságának szépségében.

Én személy szerint, gyerekkorom óta imádok kilógni a sorból. Szeretek kívül állni, s azt gondolom, hogy idegennek lenni jó. Nem akarok elvegyülni. S miközben az emberekben van valamiféle kétségbeesett vágy, hogy tartozzanak valahova, aközben úgy látom, sokakban mégiscsak ott van az örök kívülrállás vágya is. Meggyőződésem, hogy valamilyen értelemben mindannyian kisebbségek, idegenek vagyunk.

– Akkor most beszéljünk a 2007-ben megjelent *Idegenekről*, amellyel, azt hiszem, felkeltette egy szélesebb olvasóréteg érdeklődését. A regény témái nagyon aktuálisak: fenyegetettség, félelem, idegen megszállás, terrorizmus, túszjézés. Mindez világjelenség. Az alcím is sajátos: harminc perccel a háború előtt. A könyv számos tekintetben emlékeztet a magyar származású svájci író nő világhírű regényére, A nagy füzetre, amely bizonyára inspirálta az *Idegeneket*, nyelvében, stílusában, témájában, talányosságában.

– Camus és Kafka művei mellett valóban komoly hatással volt rám Agota Kristof említett regénye is. De feltétlenül meg kell még említenem Kertész Imre *Sorstalanságát* és Mészöly Miklós *Megbocsátás* című regényét, valamint Salinger ismert „családtörténeteit” is. Az *Idegenek* világa valójában karkai világ, ahol kiszolgáltatottság, terrorizmus, félelem uralkodik. Látszólag képzeletbeli világ, valójában nagyon is napjainkban játszódik a történet, helyszíne lehetne Oroszország, Irak, esetleg Kolumbia, Afganisztán, vagy akár Grúzia is. „Peremországban” játszódik a történet, ahol elnyomás, terror van. Egy kislány meséli el mindazt, amit a terrorizmusból, az idegenségből, a „háború” meglétéből érzékel. Megpróbáltam beleélni magam egy nyolc-kilenc éves kislány helyzetébe, egy olyan valaki személyiségét akartam magamra ölteni, akinek meg kellett élnie a terrort, a merényleteket. Ugyanakkor rengeteg személyes motívum is megjelenik a történetben: az egyik alapmotívum például a „hazudni anyám tanított”, amelynek alapélménye egy 15 évvel ezelőtti pillanat, amikor egy családbeli nyolcéves kislány, aki egy személyes tragédia elől a folytonos hazudozásba menekült, azt mondta nekem, hogy azért hazudik, mert a felnőttek is mindig hazudnak. Szenvedélyesen érdekel, hogy a borzalmakat hogyan tudják a gyerekek feldolgozni, hogyan tudnak azokkal szembesülni. Erről is szól a regény. A könyvem egy másik alapmotívuma pedig, s ez

visszanyúlik a gyerekkoromhoz, az a gyakran ismétlődő mondat, hogy „az iskola a laktanya mellett van”. Óbudán laktunk gyerekkoromban, és a Vörösvári úton az iskola mellett egy szovjet katonai laktanya volt. Ez is benne van ebben a regényben.

– Mindez már *Dosztojevszkijnél is megjelenik, aki visszautasítja azt a harmóniát, amely ártatlan gyerekek szenvedésén alapszik. Szörnyű dolgok történnek az Idegenek című regényben: a kislányt megerőszakolják, anyja merénylet áldozata lesz, brutálisan megölik a legjobb barátnőjét. Teljesen magára maradva a végén, a kislány elindul, hogy találjon egy jobb világot, amelynek létezéséről még anyjától értesült. Elindul egy alagútban, hosszú az út, de nem tudjuk, valójában kijut-e onnan. Mit jelképez a regény befejezése?*

– A kérdés nyitott marad. Nem akartam a főszereplőt „kimenekíteni” a terror világából, de elindítottam egy úton, valamiféle normálisabb világba. Még abban sem lehetünk biztosak, hogy létezik-e egyáltalán ez a bizonyos „normálisabb”, emberibb világ. Tény, hogy a regény elején a kislány már felnőttként egykori iskolatársainak a sírját gondolja, és ez azt jelenti, hogy a kislány kijutott a szabad világba. A kérdés csak az, hogy milyen ez a szabad világ. Mert mindeddig „egyszerű” a képlet. Eddig a terrorizmus világában élt, ahol elnyomás van, idegen erők, idegen katonák vannak, a félelem uralkodik. Ő maga is idegen és szorong, ez határozza meg az életét. Vajon kijut-e innen, s milyen lesz az a világ, ahova igyekszik? Ez esetleg egy következő történet alapkérdése lehet, amelynek megírásához szeretnék hozzákezdeni.

– *Egyszer azt mondta, hogy ha nem élt volna évekig Franciaországban, nem tudta volna megírni ezt a regényt.*

– Igen. Ott szembesültem olyan kérdésekkel, amelyekkel itthon nem, vagy éppen másképpen találkoztam. De nemcsak amiatt nem írhattam volna meg az *Idegeneket* itthon, mert Párizsban voltam tanúja az autóégetésnek és a külvárosi lázadásnak. Franciaországban fedeztem fel azt az írói nyelvet is, amely Magyarországon nem létezik. Az *Idegenek* nem „posztmodern” mű: én még ilyen szempontból is „kilógok a sorból”.

Az interjú készítette: Várnai Pál (2008)

Tartalom

Irodalom és irodalom

Csapatjátékosok	7
Posztnemzeti irodalom? (Jürgen Habermas <i>A posztnemzeti állapot</i> című munkája nyomán)	15
Agota Kristof, a svájci magyar frankofón regényíró	23
Az út Csíkvándról Kínába (Beszélgetés Agota Kristof Európa-díjas íróval)	35
Ezüsthídon (Köszönet Weöres Sándornak).	49
Most akkor valami iróniával (Emlékezés Orbán Ottóra)	52
Vörös Október Férfi Ruhagyár, avagy egy vers története (Jegyzet Orbán Ottóról)	55
A titok (Jegyzet Erdély Miklósról)	59
Erdély Miklós szépírói hagyatéka	63
Kassák, a 80-as évek mestere	69
Avantgárd a nyolcvanas években	77
Kiáltás és jel – pályakép a nyolcvanas évekből.	82
A hang és az erő (Jegyzet Szkárosi Endre költészetének ürügyén).	95
A Mecseki-ügy	101
Jean-Philippe Adorée: Történetesen belga	108
Háttérmagyarázat és szubjektív tényezők	119

Budapest, világváros

Kis ország, kis kilátás129
Csontujjak131
Remízben132
Peremváros – Budapest133
A Nagykörút134
Tóth Árpád sétány.135
A Prielle Kornélia utca136
Séta Óbudán137
Újpest, Aradi utca139
Alulnézet141

Naplójegyzetek

Na most	
Na, szóval, ezen	
Ha valamit szeretek, hát	
Most akkor próbálj	
Most akkor beszéljünk kicsit	
Ma azt gondoltam, hogy	
Mert hiába viszi	
Lillenapló 1.162
Lillenapló 2164
Lillenapló 3166
Lillenapló 4169
Lillenapló 5171
Lillenapló 6174
Lillenapló 7176
Lillenapló 8178
Lillenapló 9179
Lillenapló 10181

Franciaország, élet, irodalom, politika

A fekete pap, a parkolóőr és a guadeloupe-i szomszéd (aki zenetanár)187
A dadus mint szakszervezeti vezető199
Big Brother, kicsit másképp.202
A Feröer-szigeteki harcos205
A francia férjtartás örömei207
„Idegesek a srácok”.209
Terjed a lázadás tüze Franciaországban211
Halálos áldozat is van Franciaországban214
Öngyilkos iszlám politika216
„A Molotov-koktél csak beavatási rítus” avagy Miről is mesélnek Párizs lángjai?219
Zsidó vagyok, választásom vagy hagyományom?230
Nem!, emlékezve Savoyai Jenőre233
A vita folytatódik (Fejtő Ferencnek).235
Sarkozy a magyarok között241
„Idegennek lenni jó”245

Az eredeti publikációk megjelenési helyei:

- Élet és Irodalom
- Kritika
- Agota Kristof: *Az analfabéta*,
fordította: Petőcz András,
Palatinus Kiadó, 2007
- Beszélő
- Parnasszus
- Balkon
- Forrás
- Magyar Műhely
- Népszava
- Budapesti Jelenlét
- Új Forrás
- Terasz
- Irodalmi Jelen
- Litera
- Népszabadság
- Szombat
- Le Figaro

NAPKÚT KIADÓ KFT.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon/fax: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó
SZONDI GYÖRGY

Szöveggondozó
KOVÁCS ILDIKÓ

Tördelőszerkesztő
SZONDI BENCE

A borítón RAJNAI ÁKOS
No place like home című fotója,
amely PETŐCZ ANDRÁS *Másnap*
című regényének hatására
készült 2012-ben.

Nyomdai kivitelezés
ÉRDI RÓZSA NYOMDA

ISBN 978 963 263 315 2